

A jóvátételi cikkek kodifikációja
az ENSZ Nemzetközi Jogi
Bizottságában

Szabó Marcel

Budapest

2003.

Bevezetés

"Nemcsak Szent Ágoston, de a Szentírás is azt tanítja: hogy aki erővel, hatalommal, vagy titkon orozva az más ember marhájában részesült, bűneinek bocsánatát mindaddig nem nyerheti, ameddig az ő kárvallott atyafiát meg nem elégíti. Mert az természetétől óltatott törvény azt mutatja, hogy máshoz olyanok legyünk, minéműek kívánunk egyebeket lenni mihozánk. Ez így nyilvánvaló igazság lévén, mi az oka, hogy az új prédikátorok erről nem gondolkodnak, és ő juhokat nem kötelezik az restitúcióra? "

*Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor
nevével írott öt levél*

Amióta csak jog és tudománya léteznek, alkotói és alkalmazói egyaránt fontos feladatuknak tartották, hogy a különböző jogsértések ellen hatékony jogorvoslatot biztosítsanak, lehetővé téve ezáltal a társadalmi feszültségek megelőzését. A jogsértésekből fakadó feszültségek feloldása fontos szerepet kell, hogy kapjon, és éppen ezért meglepő, hogy egészen a közelmúltig a konfliktusok kezelése a nemzetközi jogban szinte mindig 'ad hoc' jelleggel történt. Talán éppen ebből adódott, hogy a konkrét jogsértő helyzet feloldása, mint aktuális és közvetlenül megoldandó probléma, fontosabb szerepet töltött be, mint a kérdés elvont, általános rendezése. A nemzetközi bíró is az államok közötti kapcsolatok rendezését tartotta szem előtt elsősorban, és jórészt a kérdéses jogvita praktikus szempontjai döntötték el, hogy például az in integrum restitutio milyen feltételek között és milyen esetekben volt megítélhető a jogsértést elszenvedett állam részére. Jellemző a választott jogterület lassú fejlődésére a doktrínában, hogy Kertész István 1938-ban a nemzetközi felelősségről írott 263 oldalas könyvében a jóvátétel kérdését elegendőnek vélte egyetlen bekezdésben tisztázni, majd műve további részében az ellenintézkedésekkel foglalkozott.¹

¹ "A rendszerint követett eljárás az, hogy a jogsértést elszenvedett állam először diplomáciai úton kísérli meg igényeinek érvényesítését. A pénzbeli kártérítésre irányuló követelések kielégítése gyakran szokott bekövetkezni kereskedelmi szerződések kötése vagy hasonló természetű gazdasági megállapodások alkalmával." Kertész István: Az állam nemzetközi felelőssége. Budapest, 1938, Grill p.234

A jóvátétel különböző módozatai - nevezetesen az eredeti állapot helyreállítása, az elégtétel és a kártérítés - fokozatosan egyre tisztább jogi kategóriát jelentettek a nemzetközi jog művelőinek és egyre egyértelműbbé vált ezek tényleges tartalma is. Dolgozatomban azt a kodifikációs tevékenységet vizsgálom, amelyet az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az államok felelősségéről szóló Tervezet kidolgozása során végzett. Shabtai Rosenne joggal fogalmazhatott úgy, hogy "az államok felelőssége az egyik legbonyolultabb és legérzékenyebb kérdés, amelyet a Bizottság valaha is vizsgált"². Egyes szerzők kifejezetten azt állítják, hogy nem létezik konszenzus a gazdagabb és szegényebb államok között a nemzetközi felelősség legfontosabb kérdéseiben, a Nemzetközi Jogi Bizottságnak ezekben a kérdésekben nem volt mit kodifikálnia, legfeljebb a nemzetközi jognak a pozitív stipulációkra épülő fokozatos fejlesztésére tehető kísérletet.³

Munkámmal kísérletet teszek arra, hogy elemezzem a már megoldott és még megoldásra váró problémákat, a kodifikációs cikkelyek beágyazottságát, helyét a nemzetközi jog hagyományos elméletében és főként eddigi gyakorlatában, továbbá a Tervezetben lefektetett szabályok potenciális jövőbeni hatásait.

A felelősségi alakzatok fejlődése a jogtudományban

Bevezetesként Lauterpachtnak, a XX. század egyik legkiemelkedőbb nemzetközi jogtudósának gondolatait szeretném idézni arról, hogy véleménye szerint mely felelősségi szabályok tekinthetők az államok belső jogából eredeztethető általános jogelvének. Tanulságos lehet összevetni ezeket az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában zajló kodifikációs folyamattal és az annak eredményeként elfogadott szabályokkal. Ezt követően a Lauterpacht által vizsgált, és egyik korai művében⁴ bemutatott további ősi polgári jogi felelősségi jogintézményekre szeretnék rávilágítani, azzal a céllal, hogy bemutassam, hogy ezek mennyire ismertek a nemzeti jogokban és mi a belső jogi szerepük. A célom nem az, hogy bizonyítsam, hogy ezek a jogintézmények a nemzetközi jogban általános jogelvek, vagy azok forrásaivá válhatnak, pusztán az analógiák, párhuzamok levonásának lehetőségét szeretném érzékeltetni, amely a világ különböző jogrendszereiből származó nemzetközi jogászok részére közös

² The International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility: Part 1, articles 1-35 comp. and ed. with introduction of Shabtai Rosenne Dordrecht, Boston, London; Nijhoff, 1991, p.5.

³ Oliver, C. T. "Legal Remedies and Sanctions" In: International law of state responsibility for injuries to aliens. Ed: Richard B. Lillich, Charlottesville, (1983) University Press of Virginia 61-87; p.81.

⁴ Lauterpacht: Private Law Sources and Analogies of International Law, 186. p.

fogalomrendszert, közös nyelvet biztosít. Az alábbiakban említett elvek jelentős része a római jogból ered, amelyet Rivier a XIX. század végén mint a civilizált nemzetek közös jogának általános elveit ajánlotta a nemzetközi jogi viszonyokban alkalmazni.⁵

Úgy vélhetnénk, hogy a kártérítés és a felelősség nemzetközi jogi kérdései prima facie megfelelhetnek belső jogi felelősségi és jóvátételi helyzeteknek. Mivel a jóvátétel jogelvei, jogintézményei hosszú évszázadok alatt csiszolódtak ki a polgári jogban, úgy gondolhatjuk, hogy az ott alkalmazott szabályok megfelelő transzformációja szolgált alapul a nemzetközi jog hasonló szabályainak kialakításánál. Lauterpacht egyenesen azt állította, immár hetvenöt éve, hogy egyes szabályok már be is épültek általános jogelvként a nemzetközi jogba. A helyzet sajnos nem ennyire kedvező, a jóvátétel szabályai, úgy tűnik, csak rendkívül lassan kristályosodnak ki a nemzetközi jogban.

A felelősség polgári jogi alapelvei Lauterpacht értelmezésében.

Lauterpacht fent idézett könyvében az alábbi alapelveket sorolja fel:

1. A vétkességi elv - a *culpa*-tól függő felelősség.
2. *culpa in eligendo*
3. A teljes kártérítés elve
4. Kamat
5. Elmaradt haszon (*lucrum cessans*)

a.) A vétkességi elv

A római jog nem használt általánosan elfogadott definíciót a *culpa*-ra. A római jogászok eseti jelleggel közelítették meg a problémát. A *culpa lata*, *culpa in ommittendo*, *culpa levisima*, *culpa maior*, *custodia* felelősség, valamint a diligens pater familias felelőssége, mind a felelősség különböző formációit testesítették meg. Római jogi értelmezésben a jogalanyoknak különböző helyzetekben eltérő gondossággal kellett, ügyeik vitelében eljárniuk, és az egymástól eltérő helyzetek ennek alapján élesen eltérő jogi minősítést nyertek. Ennek megfelelően csatlakoztatták a felelősség különböző alakzatait az eltérő gondatlansági fokozatokhoz. A koncepcióban azonban egységesnek tekinthető az az elem, hogy a vétkesség *conditio sine qua non*ja volt a felelősség beálltának.

"Nincs felelősség vétkesség nélkül." - ez a kijelentés egyike volt a pandektista doktrína nagy axiómáinak. A pandektisták a római jog régi forrásait szabadon értelmezve próbálták a vétkességi elv általánosan elfogadott voltát igazolni. A vétkességi elmélet - úgy ahogyan azt ma ismerjük - Samuel Puffendorfnak, a *De jure naturae et gentium* című

⁵ A Rivier *Principles du droit des gens* Tome II. 42. p

munkájában jelenik meg először. Ennek a koncepciónak nagy befolyása volt Grotius elképzeléseire, ahogyan azt Lauterpacht is megjegyezte: "A nemzetközi jogban kevés olyan példa van, akár az elmélet, akár a gyakorlat vonatkozásában, amely oly tisztán haladna a nemzetközi jog alapítójának nyomdokain, mint a vétkesség nemzetközi jogi elvének tekintetében." Manapság a vétkesség, a deliktális felelősségnek az alapját képezi minden modern jogrendszerben. (Például a francia Code Civil 1382. cikke, vagy például az osztrák ABGB 1295. cikke a vétkességet teszi a francia illetve az osztrák polgári jogi felelősség alapjává.)

Előjáróban szeretném megjegyezni, hogy a vétkességi elv nemzetközi jogi elismertsége, véleményem szerint legalábbis, kétséges⁶. Mindenesetre érdekes a nemzetközi jog fejlődésének nyomon követésekor figyelembe venni azokat a változásokat, amelyek az államok felelősségének vonatkozásában a nemzetközi jog elméletében bekövetkeztek.

b.) *culpa in eligendo*

Sir Hersh Lauterpacht véleménye szerint a *culpa in eligendo* egy olyan jogi fikció, amely mind a magánjogban mind pedig a nemzetközi jogban létezik. E fikció lényege az, hogy a magánszemélyek és jogi személyek felelőssége kiterjed azoknak az ügynököknek a tevékenységére is, akiket alkalmaznak.

A Justinianus-i kodifikáció koncepciójában a felelősség sarokköve a vétkesség volt. Néhány esetben azonban ez a megközelítés nem tette lehetővé a kielégítő gyakorlati megoldások alkalmazását. Éppen ezért alakult ki az a vélelem a római jogban, a hajósok és kocsmárosok tekintetében (*nautae, caupones*), hogy ők felelősek az alkalmazásukban álló személyek cselekedeteiért és mulasztásaiért is. Ennek elméleti alapjául az a megfontolás szolgált, hogy jogsértés esetén vélelmezték, hogy a kocsmárosok és a hajótulajdonosok gondatlanul jártak el az alkalmazottaik kiválasztásában, utasításukkal való ellátásában és ellenőrzésében.

A *Digesta* szerint a juhász akkor is felelős a részére átadott birka haláláért⁷, ha a birka halálát a juhász felügyelete alá tartozó, nem szabad pásztor okozta. A juhász hasonlóképpen felel azokért a károkért, amelyeket rabszolgái okoztak annak a személynek, aki a birkákat részére megőrzésre és gondozásra átadta⁸. A felelősségi fok ebben az esetben a római jogban ugyanaz volt, mintha a juhász maga követte volna el a

⁶ A vétkesség nemzetközi jogi alkalmazhatóságát új szemszögből vizsgálják meg a 2001 szeptember 11-én bekövetkezett események. Egyre egyértelműbbé válik, hogy egy állam felelőssé tehető abban az esetben is, ha kormányzata nem elég erős ahhoz, hogy az állam területén működő terrorszervezeteket megfékezze. Erről a kérdéstről részletesen kifejti álláspontját Kovács Péter: *Beaucoup de questions et peu de réponses. Autour de l'imputabilité d'un acte terrorist un etat*. In: *Anuario de derecho internacional XVII*. 2001.

⁷ Lab D. 19, 2, 60, 7 - in Brósz - Pólay, Római jog, p. 127

⁸ Ulp D. 9,2,27,9 - in Brósz - Pólay, Római jog, p. 142

jogsértő cselekményeket. A *culpa in eligendo* számtalan polgári törvénykönyve beépült, mint a modern jogrendszerek magánjogát meghatározó fontos alapelv. (Lásd például a német BGB 278. §-át.)

c.) A teljes kártérítés elve

Ahogy Lord Blackburn mondta a *Livingstone v. Raywards Coal Co., Ltd* (1880)⁹ ügyben: "Általános az a szabály, hogy amennyiben a jogtalanságot kártérítés megfizetésével kell jóvátenni, a kártérítés összegének meghatározásánál lehetőség szerint azt az összeget kell meghatározni, amelyik a sértett felet abba a helyzetbe hozza, amelyben abban az esetben lenne, ha nem szenvedte volna el a jogsérelmet." Ugyanezt az elvet erősítette meg *Asquith L. J. a Victoria Laundry (Windsor) Ltd. v. Newman Industries, Ltd.* ügyben. "Régóta létező szabály, hogy a kártérítés legfőbb célja az, hogy a jogsérelmet szenvedett felet - amennyiben ez pénzzel elérhető - olyan helyzetbe hozza, mintha a jogait tiszteletben tartották volna."¹⁰

A német BGB szintén tartalmazza ezt az elvet (249. §.) "Az a személy, aki kártérítéssel tartozik, azt a helyzetet köteles létrehozni, amelyik akkor létezne, ha a felelősséget kiváltó körülmény nem következett volna be." A francia Cour de Cassation szintén lándzsát tört a teljes kártérítés elve mellett. "A kártérítés célja a kár által megbillentett egyensúlyt helyreállítani, olyan precízen amennyire csak lehet, és visszahelyezni a sértett felet a felelős anyagi eszközeivel abba a helyzetbe, amelyben lenne, hogyha a kárt okozó aktus nem következett volna be."¹¹ A magyar polgári jog szintén egyértelműen fogalmaz a Ptk. 339. § (1) bekezdésében.

A teljes kártérítés elvét az angol jogban gyakran nevezik az *in integrum restitutio* doktrínájának.¹² Ez az elnevezés némileg zavart keltő, elsősorban a kontinentális jogrendszerek jogászainak, hiszen a teljes kártérítés az angolszász joggyakorlatban szinte soha nem az eredeti állapot helyreállításával, hanem kártérítés megfizetésével történik.

d.) Kamat

"Alkalmazható-e a nemzetközi jogra a magánjog azon általános szabálya, hogy ha az adós pénzbeli kötelezettségével késedelembe esik, a hitelezőnek joga van kamatot követelni anélkül, hogy a ténylegesen bekövetkezett kárát bizonyítania kellene?"¹³

Ez a kérdésfeltevés Sir Hersh Lauterpachttól ered, aki szerint - tekintettel a nemzetközi választott bíróságok ítéletére, így különösen az orosz jóvátétel ügyére, a *Cape Horn Pigeon* ügyre, valamint a Peru elleni

⁹ (1880) AC 25,39

¹⁰ (1949) 2 KB 528, p. 539

¹¹ Civ 2eme civ 28 oct 1954

¹² Pl. Ogus: *The Law of Damages*, 17 p., Lauterpacht op. cit., 147 p.

¹³ Lauterpacht op. cit., 172. p.

francia követelés ügyére - pozitívan válaszolható meg a kérdés, azaz a nemzetközi jogban is elfogadott, hogy a pénzkövetelések után kamat jár, amennyiben az adós késedelembe esik.

Meggyőződésem, hogy ennek a kérdésnek a vizsgálata további kutatásokat igényel. I. Ogus 'The Law of Damages című művében, hivatkozva a *London, Chatam és Dover Rail Co. v. South East Rail Co.* ügyet, fejti ki, hogy "az adósság meg nem fizetésére vezetett kereset során a common lawban a felperes se kártérítést, se kamatot nem követelhet a tartozás késedelmes megfizetésére vonatkozóan".¹⁴ Mindamellett van néhány fontos kivétel. Összhangban mindazzal, amelyet Lord Ellenborough fejtett ki a *De Havilland v. Bowerbank* ügyben¹⁵, a felperesnek joga volt kamatot követelni, amennyiben a szerződés rendelkezései, a felek magatartása vagy a kereskedelmi szokás ezt megkívánta, azaz, ha a felek hallgatólagosan vagy kifejezetten ebben megegyeztek.

A francia Code Civil 1162. cikke úgy rendelkezik, hogy pénzkövetelés után kamat csak abban az esetben jár, hogyha a szerződő felek erről az általuk kötött megállapodásban kifejezetten rendelkeztek. Mindazonáltal néhány más modern jogrendszerben a pénzkövetelés esetén követelhető késedelmi kamat. Így például a BGB 288. §-a alapján 4%-os kamat számítható fel ilyen esetekben a késedelmes fizetésű pénzkövetelésekre.

A római jogban, az úgynevezett bona fides-en alapuló szerződések esetén számítottak fel kamatot, ha az adós késedelembe esett pénztartozásával¹⁶. A középkorban a kánonjog tiltotta az uzorát, és ezzel összefüggésben kamat kikötését is semmisnek tekintette pénzkövetelések vonatkozásában. Mindezeket a középkori jogászok az evangéliumok tanítására építették¹⁷. Ezzel együtt az adós késedelme fontos kivételnek számított és ilyenkor a kamat felszámolását is megengedhetőnek tartották, még hozzá azon az alapon, hogy a hitelező ebben az esetben nem mint uzorás jut hozzá plusz jövedelemhez, hanem egyszerűen késedelem következtében elszenvedett kárt kompenzálja az adós azzal, hogy kamatkötelezettséget kénytelen magára vállalni.

Az általános jogelvek fejlődésével- és ezen koncepció szerepével kapcsolatban is érdekes megfigyelni, hogy a nemzetközi jogászok elképzelése az általános jogelvekről nem feltétlenül azonos az államok ténylegesen érvényesülő gyakorlatával. Lauterpacht idézett művében a kamatfizetési kötelezettséget általános jogelvnek mondta, és ez az felfogás tükröződött néhány nemzetközi bírósági döntésben is. Ugyanakkor feltételezhető, hogy Lauterpacht idején egyáltalán nem volt az államok többségében elfogadott elv az, hogy az adósnak pénztartozásra vonatkozó késedelme esetén kamatfizetési kötelezettsége van. Elképzelhető, hogy a

¹⁴ (1893) AC 429

¹⁵ (1893) AC 50

¹⁶ Marcianus D. 22,1,32,2 Afr. D. 46,6,10. Paulus D. 19,2,54

¹⁷ Szent Lukács Evangéliuma 6,35 Szent Máté Evangéliuma 25,14, valamint: Ezekiel 18,17

nemzetközi jogfejlődést nem is az befolyásolja igazán, hogy milyen jogelveket minősíthetne egy összehasonlító jogi kutatás csaknem minden "művelt nemzet" jogában elfogadott általános elvekként. Elegendő az, hogy a befolyásos nemzetközi jogászok közössége higgyen abban, hogy egyes jogi elvek ilyenként elfogadhatók.¹⁸

Meggyőződésem szerint a kamatok megítélésének kérdése teljes egészében összefonódik az elmaradt haszon megtérítésére vonatkozó jogi előírásokkal. Elméletben elképzelhető egy olyan jogrendszer, amelyik elutasítja az elmaradt haszon és a késedelmi kamat megfizetésének kötelezettségét. Miután azonban azonos súlyú jogintézményekről van szó, és mindkettő a hibás teljesítés jogkövetkezményének kiküszöbölésére szolgál, nehezen hihető egy olyan jogrendszer, amelyik elfogadja az egyiket, és ugyanakkor elutasítja a másikat.

e.) *Lucrum cessans* - Elmaradt haszon

Lucrum cessans-nak, azaz az elmaradt haszonnak, szintén római jogi gyökerei vannak. Az elismert római jogászok szerint a kár két részre osztható. Egyrészt a létező javakban bekövetkezett értékcsökkenésre (amelyik hiányzik "quantum-abest"¹⁹) és az elmaradt haszonra ("quantum lucari potui"²⁰ - "az a haszon, amit valaki elérhetett volna"). A korábbi fogalomra, mint *damnum emergens*-re, az utóbbira pedig mint *lucrum cessans*-ra hivatkoztak a középkori pandektisták.

A római jogban értékcsökkenésen az adott dolog forgalmi értékében bekövetkezett változást értették. A rómaiak ugyanis elutasították, hogy figyelembe vegyék azt az érzelmi értéket, amelyet a felperes saját személyében csatolt a károsodott javaihoz, azaz elutasították, hogy kártérítést adjanak az úgynevezett *pretium affectionis*ért. Az elmaradt haszon a középkorban ellentmondásba került az *uzsora* elutasításának fontos jogi elvével. A katolikus egyház elutasította az *uzsora* elutasításának keresztény jogászok gyakran visszautasították az elmaradt haszon megtérítésének a lehetőségét is. Az egyetlen kivételt ezen főszabály alól a kereskedők osztálya jelentette, akik nemcsak *damnum emergens*-t, hanem *lucrum cessans*-t is követelhettek.²¹ Manapság a két fogalom közötti különbség kezd elveszteni a jelentőségét, hiszen gyakorlatilag minden jogrendszerben biztosított az elmaradt haszon megtéríthetősége. (Például: a francia Code Civil 1149. cikke, vagy a BGB 252. cikke rendelkezik ilyen értelemben.)²²

¹⁸ Scott (ed), The Hague Court Reports 316. p.

¹⁹ Paulus. D. 48, 8, 13.

²⁰ Paulus, D. 46, 8, 13.

²¹ Langue: Schadensersatz und privatstrafe in der mittelalterlichen rechtstheorie, 81 p.

²² Lauterpacht, op. cit., 139. p.,

A felelősség néhány további ősi elve

Sir Hersh Lauterpacht által felállított elveket az alábbiak szerint lehetne összefoglalni:

A jogalanyok felelősek azokért a károkért, amelyeket vétkesen okoztak akár személyesen, akár szerveiken vagy ügynökeiken keresztül.

A jogsérelmet szenvedett fél nemcsak a *damnum emergens* megtérítését követelheti, hanem a *lucrum cessans* megfizetését is, továbbá lejárt pénzkövetelések késedelmes megfizetése esetén joga van a kamatra is.

Ezek az alapelvek, amelyekre Sir Hersh Lauterpacht rávilágít, lényegében kizárólag a sértett fél érdekének megóvását szolgálták.

Szeretnék Lauterpacht elemzésén túlmenően néhány olyan jogi elv általánosságára hivatkozni, amelyek a jogsérelmet okozó felet jogosítják, pontosabban kijelölik azokat a kereteket, amelyek között a jogsérelmet elszenvedett fél követeléseket támaszthat a jogsértést okozóval szemben. Így különösen fontosnak tartom a kárenyhítési kötelezettséget, a közvetlen kár és az adekvát kauzalitás fogalmát, a kártérítés büntetésjellegének kizárását, valamint a pénz szerepének néhány sajátos vonását a különböző országok polgári jogának kártérítésre vonatkozó elveiben.

a.) Kárenyhítés

A jelen tanulmány olvasója valószínűleg nem találja meglepőnek, hogy a kárenyhítés kötelezettsége szintén a római jogászok által kifejlesztett alapelv. A Digestában a következőket olvashatjuk: "id est quantum sine ipsius incommodo fieri potest operam dare, ut quam minime detrimento sit ea res emptori" - "Az eladónak mindent meg kell tennie, amellyel a saját érdekeit nem sérti, abból a célból, hogy a vevő a dologból a lehető legkisebb kárt szenvedje el"²³, amennyiben a vevő késedelembe esik. Például, amennyiben a vevő határidőre nem vitte el az általa vásárolt bort, az eladónak, ahelyett, hogy a vevő borát kiöntötte volna, új hordókat kellett bérelnie, hogy az azévi borát el tudja helyezni.

Manapság ez az elv már minden jogrendszerben elfogadott. A legismertebb brit példa a kárenyhítési kötelezettségre a Viscount Haldane L. C döntésében található, a *British Westinghouse* ügyben²⁴, amelyben a bíró kifejtette, hogy a felperesnek kötelessége a kár enyhítése és ezen kötelezettség elmulasztása a megítélendő kártérítés összegét növelte volna.

A kárenyhítés kötelezettségével kapcsolatban a német BGB 254. §-a az alábbiak szerint rendelkezik: "Ha a sértett fél vétkessége hozzájárult a jogsérelm bekövetkeztéhez, a sértett félnek járó kártérítés kötelezettsége és a kártérítés mértéke a körülményektől válik függővé, különösen attól, milyen mértékben okozta a jogsértést az egyik vagy a másik fél. Ez abban

²³ D 18,6,1,3

²⁴ (1912) AC 673

az esetben is érvényes, ha a sérelmet szenvedett fél véttségére a jogsértés elhárítására vagy csökkentésére vonatkozó mulasztásban nyilvánul meg." A kárenyhítés kötelezettségét a Magyar Polgári Törvénykönyv 340. §-a is magában foglalja.

b.) A pénznek, mint a kártérítés általános egyenértékesének jogi koncepciója

Már Ószövetség is megfogalmazta a pénz jelentőségét: "Vigasságnak okáért szereznek lakodalmakat, és a bor vidámítja meg az élőket: és a pénz szerzi meg mindezeket"²⁵. Az a koncepció, miszerint a pénz megfelelő eszköz bármi egyéb dolog kifejezésére, mérésére, nemcsak a közgazdaságtudománynak, de a jogtudománynak is egy sarkalatos pontja volt. Grotius, a nemzetközi jog atyja a *De jure belli ac pacis* c. művében szintén aláhúzta ezt, amikor kifejtette, hogy a pénz az értékkel rendelkező dolgok közös mértéke²⁶. A pénz gazdasági funkciója az, hogy általános egyenértékesként szolgáljon. Ez a gazdasági szerep tény, amely már azelőtt is létezett, hogy ezt a tudósok felismerték volna. Ezen felül azonban a jogtudományban, különösen a deliktuális felelősséggel összefüggésben, azt a fikciót állították föl, hogy a pénz alkalmas lehet olyan dolgok mérésére is, amelyeknek nincs piaci értékük. A jogászok azért fejlesztették ki ezt a fikciót, hogy képesek legyenek a nem gazdasági jellegű veszteségek megtérítését is biztosítani. Ahogyan azt A.I. Ogus a *The Law of Damages* c. művében kifejtette: "elvesztett évek az életből, egy megsérült végtag; ezek egyikét sem lehet helyreállítani, semmilyen pénz sem teheti a rokkanttat újra egészségessé. Ezekben az esetekben a kártérítést másfajta értelemben kell értenünk, ekkor az lesz a cél, hogy a felperest a boldogság valamilyen alternatív módjával elégítsük ki a bekövetkezett szerencsétlenségért."²⁷

Első látásra talán embertelennek látszik, hogy kifejezhető egy édesanya fájdalma pénzben, aki elvesztette fiát egy repülőgép balesetben. Valójában azonban a pénznek, mint általános kártérítési, számolási egyenértékesnek az elfogadottsága teszi lehetővé, hogy egy törött vázán, egy törött lábon keresztül egy megtörött szívig mindent - legalábbis elméletben - pénzzel kárpótolni lehessen és ez meglátásom szerint, a jog fejlődésének talán legjelentősebb lépése volt.

Már a Tizenkét Táblás Törvény is kétfajta lehetőséget kínál föl a jogsértett személynek. Vagy tegye meg ő is ugyanazt a fizikai, testi károkozást-csonkítást, amelyet neki kellett elszenvednie, vagy pedig elégedjen meg a kártérítés formájában nyújtott jóvátétellel²⁸. Kisebb súlyú fizikai behatások esetén, mint például arculcsapás, fülön ütés, botütés

²⁵ Szent Biblia, Prédikátor Könyve 10,16 (Károli Gáspár féle fordítás)

²⁶ Grotius, Hugo: *De iure belli ac pacis*, (ford.: Kelsey. Francis W.) OUP, 1925, 104. p.

²⁷ A.I. Ogus, op. cit. 117 p.

²⁸ Zlinszky János: *A tizenkét táblás törvény töredékei*, Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 26. old

esetében az *actio injuriamum* nem terjedt ki a viszonzás lehetőségére, mindössze arra jogosította föl a jogsérelmet szenvedett félt, hogy meghatározott összegű pénzbeli ellentételt követeljen jogsérelmének orvoslásaként. *Rupitias sarcito* azaz, a károkozást meg kell téríteni, rendelte el az ősi törvénykönyv²⁹.

A nemzetközi jog nagymértékben hasznosíthatta jog általános fejlődése során kialakult legfőbb koncepcionális elemeket. A XIV-XV. századra természetessé és magától értetődővé vált az a gondolat, hogy a bekövetkezett jogsértések orvoslásának egyik legfontosabb módja a pénzbeli kártérítés megfizetése, amely nemcsak a tényleges vagyoni hátrány kompenzációjára szolgál, de olyan morális károk és egyéb vagyoni károk megfizetésére is, melyek konkrét, számszerűsíthető anyagi értékkel nem rendelkeznek.

c.) Indirekt kár. A közeliség, az adekvát kauzalitás és az előreláthatóság

A Code Civil 1551. cikke tartalmazza a közvetett kár doktrínáját. A francia jogban a közvetlen kár alatt azt a kárt értik, amely csak távoli okozati kapcsolatban áll a bekövetkezett jogsértéssel. A common law országokban az előreláthatóság, az adekvát kauzalitás doktrínája vagy a megfontolási teszt, nagyon hasonló szerepet játszik, mint a közvetett kár francia alapelve. Az angol jogban az egyének csak cselekményeik közvetlen és természetes következményeiért felelnek, ami ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy az egyének csak abban az esetben felelősek, ha a jogsértő magatartás és a bekövetkezett kár között tiszta és egyértelmű kapcsolat van.

Az előreláthatóság a vétkességi elvből ered, de a szerződéses jogon belül önálló elvként jelentkezik. Ha az alperes cselekményei nem voltak előreláthatóak, akkor nem vétkes, és ebből következően nem is felelős. A francia jog vonatkozásában Pothier fogalmazta meg ezt az elvet, *Traité des obligations* című művében³⁰, amely elv később a Code Civil 1150. cikkének alapjává vált. A nevezett cikk szerint: "Az adós csak azokért a károkért és kamatokért tehető felelőssé, amelyeket előre láthatott, vagy amelyeket előre láthatott volna a szerződésből eredően."

Ezt az elvet az angol jog megfontolási tesztként ismeri (*contemplation test*), ahogy azt a *Hudley v. Baxendale* döntés is magába foglalja: "ahogyan ez valószínűség szerint feltételezhetően a két fél megfontolásának részét képezte, amikor megkötötték a szerződést, mint a szerződésszegés lehetséges eredménye"³¹. Ezt a döntést az angol bíróságok más helyen is megerősítették³².

²⁹ Ibid

³⁰ Pothier, *Traité des obligations* 29 p.

³¹ (1854) 9 AC 341

³² Pl.: *Koufos v. Czanikow Ltd* (1969) 1 AC 350

d.) A jóvátétel nem büntetés

Ezen doktrína szerint a kártérítésnek a kárral kell összhangban állnia, nem pedig a jogsértéssel, amelyet a sérelmet szenvedett félnek okoztak. A kontinentális jogrendszer álláspontját Henri, Léon és Jean Mazeaud valamint Francois Chabas híres könyve, az *Obligations théorie générale* is kifejezi, mely szerint "a kártérítés nagysága összhangban kell, hogy álljon a jogsérelem nagyságával és a kártérítés mértéke az elszenvedett jogsérelmekről és nem pedig a vétkesség fokától függ"³³. Ez utóbbi súlyossága befolyásolhatja a kártérítés mértékét, hiszen a bíró, aki a felelőst marasztalja, nem büntetést mér ki rá, hanem egy kár megtérítésére kötelezi.

Még fontosabb az, hogy ezt az elvet a Cour de Cassation is megerősítette. "Figyelembe véve, hogy a jóvátétel összege, amellyel az elszenvedett jogsérelmet kompenzálják, az elszenvedett kár nagyságával összhangban számíttassék ki anélkül, hogy a vétkesség foka bármilyen befolyással bírhatna nevezett jóvátétel mértékére."³⁴

Az angol common law vonatkozásában G. H. Treitel a "The Law of Contract" művében aláhúzta, hogy "általában a kártérítés az alperes veszteségére épül"³⁵. A. I. Ogus szintén hangsúlyozta, hogy "a kártérítési ítélet célja az alperes kompenzációja"³⁶. "A legfontosabb elv", írta, a "*Rookes v. Barnard*"³⁷ és a *Cassel and Co., Ltd. V. Broome*³⁸ ügyekből kifolyólag az, hogy általában megtorló kártérítést nem szabad megítélni"³⁹.

Az az elv, hogy példát statuáló büntető kártérítést (exemplary damages) ne lehessen megítélni, meglehetősen új a brit deliktuális felelősség jogában és nem is kivételek nélkül való. Ezen kívül, A. I. Ogus szerint, a brit nemzetközösségben is ellentmondásos volt ennek az elvnek a fogadtatása. Új-Zélandon például követték ezt az elvet, míg Ausztrália kifejezetten visszautasította alkalmazását⁴⁰. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy minden common law országban elfogadott az, hogy büntető jellegű kártérítés megítélésére szerződésszegés esetén nem kerülhet sor. Ez az elv az *Addis v. Gramophone Co.* ügyre nyúlik vissza, melyben 1909-ben döntött a bíróság⁴¹.

Mindent összefoglalva úgy tűnik, hogy - legalábbis a szerződéses jog területén - általánosan elfogadott jogelv mind a kontinentális, mind pedig a common law országokban, hogy a kártérítés soha nem eredményezheti a károsult megbüntetését. Más szavakkal, a kártérítésnek az elszenvedett

³³ Mazeaud - Chabas: *Obligations théorie générale* 736 p.

³⁴ Civ 2eme civ 8 mai 1964 J.C. PP. 1965 II. 14.

³⁵ Treitel *The Law of Contract* 32. p.

³⁶ Ogus, op. cit. 32. p.

³⁷ (1964) AC 1129

³⁸ (1972) AC 1027

³⁹ Ogus, op. cit. 32. p.

⁴⁰ ibid.

⁴¹ (1909) AC 507

kárral és nem pedig a kárt okozó vétkeiségeinek fokával kell összhangban állónak lennie.

e.) A szerződészegés egyes polgárjogi jogkövetkezményei és az ebből eredő nemzetközi analógiák

Több nemzetközi jogász hangsúlyozta, hogy az állam felelőssége analóg helyzetet teremt ahhoz a helyzethez képest, amely a polgári jogban a deliktualis felelősség keretében a sértett és a jogsértést elkövető között fennáll. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az államok felelőssége sok tekintetben még szembeszökőbb hasonlóságot mutat a szerződések, illetve azok megszegésének polgári jogi vonatkozásaival. Különösen érdekes e tekintetben Anzilotti *Theoria generale della responsabilita dello stato nel diritto internazionale* c. művében kifejtett koncepciója⁴². Anzilotti úgy vélte, hogy az államok egymás közötti kapcsolataival és a magánszemélyek egymás közötti kapcsolataival az analógia azért nehezen értelmezhető, mert a magánjog egyfajta magatartásra kötelezi az egyéneket, magánszemélyeket, ezzel szemben az államok csak a saját akaratuknak vannak alávetve. Talán éppen ezért rokonítható inkább a szerződések jogával az államok jogi helyzete - a polgári jogon belül, felelősségi jogi értelemben - mint a deliktualis kapcsolatok magánjogi rendezésével. Ez utóbbi teljes egészében a törvényhozó által előre lefektetett és rendezett elvek alapján történik, viszont az egyének szerződéses kapcsolatában személyes viszonyuk és akaratuk a döntő, és ezáltal viselkedésük és szerepük rokoníthatóvá válik az államok egymás közötti viszonyaihoz.

I. fejezet

A jóvátételi cikkek fejlődése az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Államok Felelősségéről szóló szerződéstervezetében

1.1 A kodifikáció kezdeti szakasza

Már a Nemzetek Szövetségében is felmerült a nemzetközi jogi felelősség kodifikációjának szükségessége és a Tanács által 1924-ben megbízott 17 tagú bizottság ezt a témakört is javasolta felvenni a szervezet kodifikációs

⁴² Anzilotti, *Theoria generale della responsabilita dello stato nel diritto internazionale* 79. p.

programjába.⁴³ Hosszas előkészítés után a felelősségi jog egy területét, az állam területén idegeneknek okozott károkkal kapcsolatos szabályokat kísérelték meg kodifikálni⁴⁴, de az 1930-as hágai kodifikációs konferencia nem járt sikerrel⁴⁵.

Amikor az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1949-ben tartott első ülésén listát készített azokról a témákról, amelyek kodifikációját szükségesnek tartotta, a tizennégy kiválasztott téma között szerepelt az államok felelőssége is⁴⁶. Az ENSZ Közgyűlése 468. plenáris ülésén 1953. december 7-én hozta meg 799. (VIII.) számú határozatát "Felkérés az államok felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi szabályok elveinek kodifikációjára"⁴⁷. A Nemzetközi Jogi Bizottság, majdnem két évvel később, 1955-ben jelölte ki, az első Special Rapporteur ezen a területen Garcia Amador személyében. A Special Rapporteur hat jelentést terjesztett elő 1956 és 1961 között, és ezek közül a hatodikat szentelte a kártérítés témakörének. Jelentésében az államok felelőségének kérdését a külföldieknek okozott jogsértések problémájára korlátozta. Bár volt némi eszmecsere a Bizottságban az államok felelőségének kérdésköréről ebben a periódusban, de a Special Rapporteur jelentéseit soha nem tárgyalták meg, és soha nem is fogadta el őket a Bizottság.

Az államok felelőségének kérdését az ENSZ Közgyűlése újra napirendre tűzte 1960-ban az 1505 (XV.) számú határozatával (1960. december 12.) mely "az elkövetkezendő munka a nemzetközi jog kodifikációja és progresszív fejlesztési területén" címet viselte, valamint az 1686 (XVI.) számú határozatával, melyet 1961. december 18-án fogadtak el, és amely szintén az államok felelőségével kapcsolatos munka folytatását javasolta az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának.

A fent említett határozatokat követve, a Nemzetközi Jogi Bizottság 1962-ben felállított egy Albizottságot az államok felelőségének kérdéseit

⁴³ Nagy Károly: Az egyének és jogi személyek sérelmére elkövetett nemzetközi jogsértések, Szeged, 1978 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate, p. 6

⁴⁴ Société des Nations, Comité d'experts pour la codification progressive du droit international. 2. session Janvier 1926 Questionnaire No. 4 Responsabilité des États en ce qui concerne les dommages causés sur leur territoire a la personne ou aux biens d'étrangers Genf, 1926

⁴⁵ R. Quadri: Cours Général de droit international public. Recueil des Cours, 1964 Tome 113. 468. p

⁴⁶ YBILC, 1949, Report to the General Assembly, 281. p.

⁴⁷ A határozat angol nyelvű szövege a következő:

The General Assembly,

Considering that it is desirable for the maintenance of peaceful relations between States that the principles of international law governing State responsibility be codified,

Noting that the International Law Commission at its first session included the topic "State responsibility" in its provisional list of topics of international law selected for codification

Requests the International Law Commission as soon as it considers it advisable, to undertake the codification of principles of international law governing State responsibility".

tanulmányozandó. Az albizottság elnöke Roberto Ago lett. Szintén döntés született arra nézve, hogy az egész témát 'de novo' tárgyalja az Albizottság.

1963-ban Ago jelentést⁴⁸ terjesztett elő, amelyet mind az Albizottság, mind pedig a Nemzetközi Jogi Bizottság részére megküldött. Ez a jelentés részletes programot tartalmazott az államok felelősségére vonatkozó szabályok kidolgozására vonatkozólag. Roberto Ago, a kodifikáció főbb irányvonalait leíró tervezetét az államok felelősségével kapcsolatos alapvető szabályok definíciójával nyitotta. A jelentésben lévő kodifikációs program utalt az államok jóvátételi kötelezettségének témakörére is, ugyanis a nemzetközi felelősség formái és következményei között felsorolta a jóvátételi kötelezettséget és a szankciók alkalmazásának jogát.⁴⁹

A jelentés az *in integrum restitutio*t, azaz az eredeti állapot helyreállítását, az egyenértékessel történő jóvátételt, azaz a kártérítést és az elégtételt írta le, mint a jóvátétel három lehetséges formáját.⁵⁰ Roberto Ago jelentését az Albizottság és a Bizottság egyhangúlag elfogadta, és ezt követően 1963-ban kinevezték az államok felelősségéről szóló témakör Special Rapporteurjének. Ebben a minőségében Ago nyolc jelentést terjesztett elő a Bizottság részére. Első jelentésében⁵¹ összefoglalta az államok felelősségével kapcsolatban végzett korábbi munkáját. A másodikban⁵² az államok felelősségének eredetével foglalkozott, míg a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik⁵³ jelentésben az államok felelősségére vezető nemzetközi jogsértő aktusok legfontosabb elveivel foglalkozott.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága mindaddig nem tudott érdemben foglalkozni az államok felelősségének kérdésével, amíg be nem

⁴⁸ YBILC, 1964 vol II 227. p.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Az Ago jelentésében leírt kategóriák előképe már a Nemzetek Szövetsége által a felelősségi kérdések kodifikációja érdekében a kormányok részére megküldött kérdőív is az alábbiak szerint csoportosította a megválaszolendő kérdéseket:

"(a) performance of the obligation?

(b) Pecuniary reparation? What factors are to be taken into account in calculating the indemnity? Actual proved losses? Loss of profits? Indirect damage: if this is not admissible, how is it to be distinguished from direct damage? Moral damage? May an interest be granted? Is account to be taken of expenses incurred for the purpose of obtaining reparation from the State responsible for the damage in question?

(c) Reparation other than pecuniary? Apologies? Punishment of the guilty individuals? "League of Nations, Conference for the Codification of International Law. Bases of discussion 3. vol. Responsibility of States for the damage caused in their territory to the person or property of foreigners (Geneva, 1929)

⁵¹ YBILC, 1969 vol I 104-106. pp.

⁵² YBILC, 1970 vol II 177. p.

⁵³ YBILC 1972 vol II 71. p., YBILC 1975 vol II 55-59. pp., YBILC 1976 vol I, (Part One) 3. p., YBILC 1977, vol II (Part One) 3. p., YBILC 1978, vol II (Part One) 31. p., 1979 vol II. (Part One) 3. p. YBILC, 1970 vol II 307-309. pp.

fejezte a szerződések jogának kodifikációját. Ezt követően általános értelemben megvitatták és elfogadták a Special Rapporteur első jelentését⁵⁴ 1969-ben, valamint a második jelentését⁵⁵ 1970-ben. Ezt követően a Bizottságnak nem volt újra ideje, hogy az államok felelősségének témakörével foglalkozzon egészen a 25. ülészig. Ezen az ülésen, 1973-ban, a Bizottság elkezdte az államok felelősségéről szóló szerződéstervezet első részének előkészítését.

1973-ban a Közgyűlés ajánlására (2926 XXVII. számú határozat) a Nemzetközi Jogi Bizottság általános tervet⁵⁶ fogadott el az államok felelősségére vonatkozó szerződéstervezet struktúrájára. Az általános terv értelmében az egyezmény három részből állt volna. Az első rész foglalkozott volna az államok felelősségének eredetével, a második rész az államok felelősségének tartalmát, formáit és fokozatait, míg a harmadik a viták rendezését és a nemzetközi felelősség végrehajtását tartalmazta volna. Az általános terv előírta, hogy a kártérítés mértékével és azzal a kritériumrendszerrel, amely a kártérítés megállapítására alkalmas, a szerződéstervezet kidolgozása során részletesen foglalkozni kell.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága a 32. ülésig a szerződéstervezet első részének kidolgozásával kapcsolatos munkára koncentrált. Ennek a munkának eredményeképpen 1980-ban fogadták el ezt a részt⁵⁷, amely nem tartalmaz a jóvátétellel kapcsolatban rendelkezéseket. Egyetlen kivételt e tekintetben a 35. cikk képez, melynek elnevezése: "fenntartás a károk megtérítésével kapcsolatos kártérítés vonatkozásában". A 35. cikkét 1979-ben, 35. ülésén illesztette be az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága, a szerződéstervezet első részébe. Ezen az ülésen azokkal a problémákkal foglalkoztak, amelyek a szerződéstervezet 5. fejezetében, a jogellenességet kizáró körülmények alatt szerepeltek⁵⁸. A vita arra a következtetésre vezetett, hogy önmagában az a tény, hogy egy aktus nem minősül jogszerűtlennek, nem eredményezi egyben azt is, hogy az állam minden kártérítési kötelezettsége alól mentesül, amennyiben jogszerű magatartásával a másik államnak mégiscsak kárt okozott.

1979-ben Roberto Agot a hágai Nemzetközi Bizottság bírójává választották. Ennek következtében Special Rapporteur megbízatását a Nemzetközi Jogi Bizottságban Willem Riphagen vette át. Az új Special Rapporteur hét jelentést készített 1980 és 1986 között különböző kérdésekről a Tervezet második és harmadik részével összefüggésben.

⁵⁴ YBILC, 1969 vol I., 104-106. pp.

⁵⁵ YBILC, 1970 vol II., 181-192 és 209-222 pp.

⁵⁶ YBILC, 1975 vol II. 55-59. pp.

⁵⁷ Az 1980-ban elfogadott szövegtervezet magyar nyelven is megjelent: Nagy Boldizsár (ed) Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok Tankönyvkiadó, Budapest 1991. 533.p.

⁵⁸ YBILC, 1979, vol II (Part One) p 133, art 31

1.2 Riphagen jelentései és ezek kifejtése a Bizottságban

Riphagen első jelentését 1980-ban terjesztette elő a nemzetközi felelősség tartalmáról, formáiról és fokozatairól⁵⁹, ezeket részletesebben azonban a Special Rapporteur csak második jelentésében elemezte⁶⁰.

A Special Rapporteur harmadik⁶¹ és negyedik⁶² jelentésében felülvizsgálta azt a munkát, amit eddig végeztek az államok felelősségének területén és elemezte a szerződéstervezet második és harmadik részének lehetséges tartalmát. Ezenfelül egy rövid katalógust is közölt a nemzetközi jogsértő aktusok lehetséges jogkövetkezményeiről.

Riphagen ötödik jelentésében⁶³ 16 cikk tervezetét nyújtotta át összhangban a korábbi jelentéseivel, annak érdekében, hogy "felgyorsítsa a téma tanulmányozását". Hatodik jelentésében⁶⁴ részletesebben kommentálta ezeket a cikkelyeket. A hatodik és a hetedik cikk, a nemzetközi kötelezettség megszegésével foglalkozott. Az eredeti állapot helyreállításával, a restitutio in integrum szűkebb értelemben vett megközelítését a Special Rapporteur részletesen is kifejtette. A jelentés részletezve különböztette meg azokat a kötelezettségeket, amelyek közvetlenül a másik államnak okozott jogsértésből erednek azoktól a kötelezettségektől, amelyek azzal összefüggésben merülnek fel, hogy a másik állam jogait annak állampolgárain keresztül sértik meg. Az idegen állampolgárokkal szemben alkalmazott jogsértésekkel kapcsolatban Riphagen mérlegelte, hogy a jogsértést elkövető államnak lehetőséget kell-e adni az eredeti állapot helyreállítása mellett a jóvátétel alternatív módjaira is, választási lehetőséget biztosítva a jogsértő állam részére, és ezzel kapcsolatban részletes elemzést csatolt a jelentéshez.

1.3 A Tervezet formálása a Bizottságban

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1980-ban kezdett el az államok felelősségéről szóló szerződéstervezet második részével részletesen foglalkozni, amely a nemzetközi jogi felelősség tartalmának formáit és fokozatait elemezte. A Nemzetközi Jogi Bizottság 32. ülésén⁶⁵ (1980), Riphagen első jelentését tanulmányozták részletesen, 1981-ben vizsgálták meg második jelentését (33. és 34. ülés), végül 1982-ben került sor a harmadik jelentés részletes elemzésére. 1982-ben az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága a második rész első hat cikkének tervezetét a Szövegező Albizottság elé utalta. Ezek a cikkek rendelkeztek azokról az általános

⁵⁹ YBILC, 1980 vol II., Part One 107-129. pp.

⁶⁰ YBILC 1981 vol II, Part One 79-101. pp.

⁶¹ YBILC, 1982, vol II (Part One) 22. pp.

⁶² YBILC, 1983, vol II (Part One) 3. p. és Add.1

⁶³ YBILC, 1984, vol II (Part One) 1. p.

⁶⁴ YBILC, 1985, vol II (Part One) 3. p.

⁶⁵ YBILC, 1980, vol II (Part Two) 26-63 pp.

elvekről, amelyek a nemzetközi jogsértő aktus jogkövetkezményeire vonatkoztak. 1983-ban, a 35. ülésén foglalkoztak Riphagen negyedik jelentésével, és a Szövegező Albizottság ideiglenesen elfogadta az elé terjesztett első három cikket a Tervezet második részéből. A Nemzetközi Jogi Bizottság 1984-ben, 36. ülésén foglalkozott a Special Rapporteur ötödik jelentésével - melyben Riphagen cikktervezeteket fogalmazott meg a jóvátétel vonatkozásában - majd 1985-ben került terítékre a hatodik jelentés, amely az előzőt részletezte és indokolta. A szerződéstervezet Riphagen által előterjesztett cikkeinek struktúrája általános értelemben elfogadhatónak minősült. A Nemzetközi Jogi Bizottság ekkor sok kérdést újra áttekintett⁶⁶ a második résszel kapcsolatban, a Special Rapporteur előzetes jelentését téve meg a megbeszélés alapjának. Az érintett témák átfogó jelentése után 1986-ban az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága, 36. ülésszakán, a Szövegező Albizottság elé utalta a szerződés 6-16-ig terjedő cikktervezeteit, amelyek többek között a kártérítéssel kapcsolatban is rendelkezéseket tartalmaztak⁶⁷.

1.4 Munka a Bizottságban Arangio Ruiz idejében

Mivel 1987-ben Riphagent nem választották újra a Nemzetközi Jogi Bizottság tagjának -, a Bizottság Arangio Ruizt nevezte ki az államok felelőssége témakör Special Rapporteurjének. 1988-1992 között a Special Rapporteur négy jelentést készített a Nemzetközi Jogi Bizottság számára.

Első jelentésével⁶⁸ az új Special Rapporteur néhány általános megjegyzést tett az eddig elkészített cikkelyekkel kapcsolatban. Aláhúzta, hogy eddig nem tettek megfelelő különbséget a nemzetközi jogsértések két fő csoportja között, nevezetesen a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények között. Ruiznak az volt a véleménye, hogy a nemzetközi bűncselekmények súlyosabb problémákat vetnek fel, mint a deliktumok, és éppen ezért a Bizottságnak először az utóbbiból fakadó kötelezettségekkel összefüggő kérdések rendezésére kellene koncentrálnia.

A Special Rapporteur azt javasolta a Bizottságnak, hogy a deliktumok jogkövetkezményeit bontsa két külön kategóriára. Egyrészt a jogsértő magatartások abbahagyására és a jóvátételre, másrészt a jogsérelmet elszenvedett állam jogára, hogy intézkedéseket tegyen jogainak megőrzésére vagy visszaállítására⁶⁹. A jelentés értelmében, a jóvátétel fő formái: a természetben való visszaállítás, a kártérítés és az elégtétel.

A Special Rapporteur elméleti elemzést nyújtott a természetben való helyreállítás kérdéséről a Bizottságban beterjesztett első jelentésében. Eszerint, az eredeti állapot helyreállításának két lehetséges elméleti

⁶⁶ YBILC, 1981, vol II (Part Two) 142-145. pp.; YBILC, 1982, vol II (Part Two) 78-82. pp.; YBILC, 1983, vol II (Part Two) 39-43. pp.; YBILC, 1984, vol II (Part Two) 99-104. pp.; YBILC, 1985, vol II (Part Two) 19-27. pp.

⁶⁷ YBILC, 1986, vol II (Part Two) 35-39. pp.

⁶⁸ YBILC, 1988, vol II (Part One) 6. p.

⁶⁹ Ibid.

megközelítése van. Egyes nemzetközi jogászok véleménye az, hogy az eredeti állapot helyreállítása a *status quo ante* visszaállítása, azaz annak az állapotnak a létrehozása, amely a jogsértő magatartás bekövetkezése előtt létezett. Mások azt a megközelítést alkalmazták, hogy az eredeti állapot helyreállítása azt a helyzetet eredményezi, amelyik akkor létezett volna, ha a jogsértő magatartás egyáltalán nem következett volna be. A Special Rapporteur szerint a Bizottságnak döntenie kell, hogy a két lehetséges jogi konstrukció közül melyik mellett teszi le a voksát, Riphagen az első koncepciónak az elfogadását javasolta az államok felelősségéről szóló szerződéstervezet kidolgozása során.

Arangio Ruiz 1989-ben terjesztette elő második jelentését az államok felelősségével kapcsolatban⁷⁰. Ebben a jelentésében a kártérítés és az elégtétel kérdéseit elemezte és vázolta azokat a legfontosabb különbségeket, amelyek alkalmasak e két kategória elkülönítésére. Részletesen megfogalmazta azt a kritériumrendszert, amelyben a kártérítést alkalmazni kell. A teljes jóvátétel elvét alkalmazva azt hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a kártérítésnek nemcsak a *damnum emergens*re kell kiterjednie, hanem a kamatok megfizetésére és a *lucrum cessans*ra is. Arangio Ruiz azt is javasolta a Bizottságnak, hogy a jogsértő magatartás megismétlése elleni garanciákat és biztosítékokat, mint önálló jogintézményt építsék bele a készülő szerződéstervezetbe.

1.5 A Tervezet első teljes szövegjavaslatának előkészítése

1989-ben és 1990-ben az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága a Szövegező Albizottság elé utalta a nemzetközi deliktumok jogkövetkezményeivel foglalkozó cikkelyek tervezetét. 1992-ben a 42. ülészen, a Szerkesztőbizottság első olvasatban elfogadta a jóvátételre vonatkozó cikkeket, majd 1993-ban ideiglenesen a Bizottság is elfogadta ezeket a cikkeket a 2314. és a 2316. ülészen, az ezekre vonatkozó kommentárral együtt⁷¹.

A Szövegező Albizottság az Arangio Ruiz által előzetes és második jelentésében előterjesztett szövegjavaslatokat vette alapul, amikor megfogalmazta konkrét javaslatait a Tervezet kártérítéssel kapcsolatos cikkelyei vonatkozásában. Az Arangio Ruiz által szövegezett és előterjesztett javaslat bizonyos értelemben enyhébb megfogalmazásokat tartalmazott, mint az ugyanezen jelentésében előterjesztett elvi megnyilatkozásaiból következtethető lett volna. Ez az eltérés még erősebb lett, amikor a Szövegező Albizottság az Arangio Ruiz által előterjesztett szövegjavaslatot tovább finomította.

A Szövegező Albizottság külön cikket terjesztett elő a jóvátétel általános vonatkozásaival kapcsolatban. A cikk előírja, hogy a jogsérelmet

⁷⁰ YBILC, 1990, vol II (Part One) 1-57. pp.

⁷¹ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 53-81. pp.

elszenvedett állam jogosult arra, hogy a nemzetközi jogsértő aktust megvalósító államtól jóvátételt kapjon. Arangio Ruiz eredeti megfogalmazásában, a jogsérelmet szenvedett állam "jóvátételt jogosult követelni". Ehhez képest a Szövegező Albizottság tervezetében a "jogosult jóvátételt nyerni" kitétel szerepel, amely mindenképpen erősebb és határozottabb megfogalmazás, mint amelyet Arangio Ruiz maga javasolt. A jóvátétel általános kérdéseivel foglalkozó cikktervezet a jóvátétel négy konkrét fajtáját nevesíti. Ezek az eredeti állapot helyreállítása, a kártérítés, az elégtétel és a megisméltés elleni garanciák és biztosítékok.

Érdekes, hogy milyen lassan csiszolódott ki a megfelelő jogi terminológia a jóvátétel egyes intézményeivel kapcsolatban. Különösen nyomon követhető ez a kártérítés kapcsán. A kártérítés vonatkozásában Ago a 'jóvátétel egyenértékessel' vagy "kártérítéssel" kifejezést, Arangio Ruiz hozzá hasonlóan a "jóvátétel egyenértékessel", míg Riphagen egyszerűen egy meghatározott pénzösszeg megfizetését' javasolta kifejezésként használni. Végül a Szövegező Albizottság nem hezitált a tradicionálisan elfogadott nevéen nevezni a jogintézményt és bátran használta szövegtervezetében a kártérítés kifejezést, annak ellenére, hogy a "nemzetközi gyakorlatban nem teljesen egyértelmű, hogy pontosan mit kell kár alatt érteni."⁷²

A szövegszerkesztési munkák során aztán egyértelművé vált, hogy a kártérítés kifejezés alatt a Bizottság minden tagja meghatározott pénzösszeg megfizetését érti, mégpedig: a sértett állam részére, a jogsértő állam által abból a célból, hogy a jogsértő magatartás következtében elszenvedett veszteségeit kiküszöbölje. A Tervezet szerint az állam akkor jogosult kártérítésre, ha a kárát az eredeti állapot helyreállításával nem lehet teljes egészében kiküszöbölni. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának kommentárja ebben a tekintetben is Arangio Ruiz jelentésére épít.

A közvetett és közvetlen kár kérdésében, a jogsértő magatartás és a kár között fennálló tiszta és közvetlen okozati összefüggés kívánalmának felállításában, a kártérítés és az eredeti állapot helyreállításának - mint két egymástól elkülönült, de egymással összefüggő jogintézmény kapcsolatának elméleti alapjaival - és a kártérítés terjedelmének vonatkozásában, a szerződéstervezet egyértelműen Arangio Ruiz elméleti megállapításaira épít. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának nagy körültekintéssel kellett a meglévő esetjogból felépítenie a nemzetközi kártérítési jog szabályait és rendszerét, mert a korabeli jogi szakirodalomban általánosan elfogadott nézet volt, hogy miként azt Robert MacLean állította "a kártérítés nemzetközi jogi szabályai kevésbé meghatározottak"⁷³.

⁷² Nagy Károly, Nemzetközi jog, 556. p.

⁷³ Robert MacLean(ed): Public International Law 180.p.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az eredeti állapot helyreállításához és a kártérítéshez hasonlóan önálló cikket dolgozott ki az elégtétel vonatkozásában, valamint a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák vonatkozásában. Ezáltal a Nemzetközi Jogi Bizottság teljes egészében elfogadta Arangio Ruiz álláspontját, mely szerint a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák teljes egészében önálló jogintézményt képeznek a jóvátétel területén. A kamatokkal és az elmaradt haszonnal foglalkozó elemzésének végén a Bizottság három kérdést tett fel, amelyre a munka akkori stádiumában nem érezte magát képesnek a válaszadásra.

Ezek a következők voltak:

1. Mely esetekben kell az elmaradt hasznot megfizetni?
2. Milyen időintervallumon belül van mód az elmaradt haszon megtérítésére?
3. Milyen módon kell ezt kiszámítani?⁷⁴

1996-ban a Nemzetközi Jogi Bizottság 48. ülészakán, a Bizottság első olvasatban elfogadta az államok felelőségéről szóló Tervezetet teljes egészében. 1996 decemberében, az 51/160 számú határozatával a Közgyűlés foglalkozott, a 48. ülészakán során bekövetkezett fejleményként. A Közgyűlés elismerését fejezte ki a Nemzetközi Jogi Bizottság felé és felkérte az államokat, hogy juttassák el az államok felelősségével kapcsolatos Tervezetről alkotott véleményüket. Eddig 15 kommentár érkezett be a Nemzetközi Jogi Bizottsághoz.

Arangio Ruiz koncepciója, amelyet kisebb módosításokkal a Nemzetközi Jogi Bizottság a felelőségről szóló tervezet első olvasatban történő elfogadása során magáévá tett, az államok kommentárjainak és James Crawford Special Rapporteur kristálytisztá logikájú elemzéseinek fényében tovább fejlődött. Crawford a negyedik Special Rapporteur, aki az államok felelőségének témakörével foglalkozik az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságán belül. Crawford professzor feladata volt, hogy az első javaslatban elfogadott Tervezetet az államok véleményeinek figyelembevételével felülvizsgálja, és amennyiben szükséges, újabb megfogalmazásokat javasoljon, vagy a vitatott részeket a Tervezetből törölni indítványozza. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága ötvenkettedik ülészakán, 2000 májusa és augusztusa között vitatta meg James Crawford harmadik jelentését és annak átfogó elemzését követően, megfelelő módosításokat javasolva a Szövegező Albizottság elé utalta. A Szövegező Albizottság 2000 nyarán kidolgozta a jóvátételre és a *cessatione* vonatkozó módosított tervezetét, amelyet a 2000. augusztus 17-i, 2662. számú ülésén ideiglenesen elfogadott.

⁷⁴ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 78. p., para 39

1.6 További munka a Bizottságban

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának szövegező Albizottsága 2000 nyarán elfogadta az államok felelősségéről szóló Tervezetet második olvasatban.. A Bizottság 2001 évi 25. ülészakán második olvasatban elfogadta az államok felelősségéről szóló Tervezetet és az ENSZ Közgyűlése elé terjesztette⁷⁵.

Amikor egy témakör kodifikálása a Bizottságban befejeződik, állást foglalnak arról a kérdéstről, hogy javasolják-e a Közgyűlésnek diplomáciai konferencia összehívását a kodifikációs cikkelyek egyezménytervezetbe foglalására, vagy inkább a tervezet ENSZ közgyűlési határozat formájában történő tudomásulvételét támogatják. Crawford szerint, ha elegendő állam kész a kodifikációs egyezményt magára vállalni, akkor egyértelműen a Tervezet rendelkezéseinek szerződéses kötelezettséggé formálása a kedvezőbb a nemzetközi jog szempontjából, azonban túl kevés ratifikáció vagy csatlakozás kifejezetten "dekodifikációs effektust" hordozhat magában.⁷⁶

A Bizottság két fázisú folyamat mellett foglalt állást, amelynek első elemeként a 2001. december 10-én az ENSZ Közgyűlése határozattal tudomásul vette ("take note of") a kodifikációs szabályok megalkotását⁷⁷ egyben függelékként csatolva magukat a rendelkezéseket, egyúttal lefektetve, hogy egy későbbi közgyűlésen - a reflexiókra megfelelő időt hagyva - ismételten visszatérnek a szabályokra, megvizsgálva azok kodifikációs egyezménybe foglalásának lehetőségét és a vitarendezési szabályok megalkotását.

1.7 Tisztázatlan kérdések

Amikor a Nemzetközi Jogi Bizottság első olvasatban elfogadta a Tervezetet, mellé kommentárt csatolt, amely a jóvátételre vonatkozó cikkek vonatkozásában három fő problémát nevesített, mint amelyek további kidolgozást, elemzést és finomítást követelnek meg. Ezek a következők:

1.7.1 A jogsértő állam mentessége az eredeti állapot helyreállítására vonatkozólag

Lehetséges mentesség azon az alapon, hogy ez olyan terhet jelentene a jogsértő állam számára, amely "teljesen aránytalan azzal az előnnyel,

⁷⁵ Az elfogadott szövegtervezetet az ENSZ az Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No 10 (A/ 56/10) chap V. dokumentum közli

⁷⁶ James Crawford, Jacqueline and Simon Olleson: The ICL's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading www.ejil.org

⁷⁷ Official records of the General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No 10 and corrigendum (A/56/10 and Corr 1)

amelyet a sértett állam nyerne azzal, hogy kártérítés helyett az eredeti állapot kerülne visszaállításra⁷⁸ ".

A Nemzetközi Jogi Bizottságban hosszas vita folyt arról, hogy vajon a sértett állam és a jogsértő állam helyzetének összehasonlítása helyett az eredeti állapot helyreállítását attól kellene függővé tenni, hogy milyen súlyú jogsértést követett el a jogsértő állam. A Bizottság úgy döntött, hogy ez "egy olyan pont, amelyet a Bizottság akkor fog részleteiben is vizsgálni, amikor a nemzetközi bűncselekményekkel kapcsolatos jogkövetkezményeket vizsgálja meg."⁷⁹ Mindazonáltal eddig a nemzetközi bűncselekmények tanulmányozását követően sem került sor további konklúziók levonására

A jogsértő állam mentességét megalapozhatja másrészt, ha az eredeti állapot helyreállítása komolyan veszélyeztetné politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását.

A Bizottság kommentárja nem tartalmaz ugyan kifejezett utalást, hogy a vonatkozó szerződéstervezeti rendelkezéseket felül kellene vizsgálni, a kommentár mégis utal arra, hogy az előbbi rendelkezés "kivételes helyzetekre utal, és inkább történeti, mint jelen relevanciája van". Továbbá a "külföldi beruházások területe, amelyre elsősorban vonatkozik, igen jelentős fejlődésen megy keresztül, többek között az ENSZ Közgyűlésének határozatai által is"⁸⁰. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által megállapított és valóban bekövetkezett fejlődés következményeit azonban még nem sikerült eddig levonni.

1.7.2 A jogsérelmet szenvedett állam joga, hogy a kártérítés és az eredeti állapot helyreállítása között válasszon

A szerződéstervezet jelen állapotban nem biztosít lehetőséget, hogy a sértett állam eredeti állapot visszaállítása és a kártérítés között válasszon, még azokban az esetekben sem, amikor a két jogintézmény közül valamelyik teljességgel elfogadhatatlan számára, mint a jogsérelmet helyreállításának módja.

Mindazonáltal a Bizottság aláhúzta, hogy ez a probléma "mind anyagi, mind eljárási értelemben jelentős kihatással van a nemzetközi jogsértő aktusok vonatkozásában, éppen ezért a Bizottság megfelelő időben vissza szándékozik térni erre a problémára."⁸¹

⁷⁸ YBILC, 1981, vol II (Part One) 99. p., para 156

⁷⁹ YBILC, 1981, vol II (Part One) 100. p., para 157

⁸⁰ YBILC, 1980, vol II (Part One) 113. p. para 34

⁸¹ ILC jelentés, YBILC, 1975 vol II 55-59. pp.

1.7.3 A kártérítés korlátainak felállítása

Minden valószínűség szerint könnyebb a jogsértő magatartáshoz a bocsánatkérés megfelelő formáját megtalálni, (azaz, az elégtétel mindkét fél által elfogadott formáját megvalósítani) vagy akár az azt megelőző állapotot helyreállítani - legalábbis elméletileg megállapítani. Más szóval, könnyebb az eredeti állapotot helyreállítani - vagy legalábbis a két fél között megállapodásra jutni a tekintetben, hogy mi lenne az eredeti állapot - mint meghatározni a jogsértő magatartás pontos pénzügyi egyenértékét.

Meggyőződésem, hogy a nemzetközi jogi gyakorlat és a bírói döntések segítenek abban, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában megfogalmazott szerződéstervezet meglehetősen általános rendelkezéseinél pontosabb képet nyerjünk arról, hogy mi az elfogadott gyakorlat az államok között e tekintetben. A kártérítés terjedelmére vonatkozóan érdeklődésünk természetesen főleg a kamatok és az elmaradt haszon megítélhetőségének kérdéseire vonatkozik.

Ahogy már a korábbiakban utaltam rá, a Nemzetközi Jogi Bizottság nem volt abban a helyzetben, hogy pontosan kijelölje az elmaradt haszon megítélhetőségének jogi kereteit és erre azóta sem tért vissza. Elképzelhető ugyanakkor, hogy ezzel a témával a Bizottság kodifikációs listájára újonnan felvett, a diplomáciai védelemmel kapcsolatos új Tervezet kidolgozásával kapcsolatban vissza fog térni.

Fontos megemlíteni, hogy a Bizottság maga is tisztázta, hogy egyes kérdésekben az első olvasatban elfogadott szerződéstervezet nem adott pontos választ egyes jogok és kötelezettségek vonatkozásában. Tanulmányom egyik célját képezi, hogy megvizsgáljam, hogy az államok kommentárjainak és James Crawford harmadik jelentésének figyelembevételével a Nemzetközi Jogi Bizottság Szövegező Albizottságában 2000 nyarán kidolgozott módosítások, valamint az erre épülő, második olvasatban elfogadott Tervezet milyen mértékben ad megnyugtató választ azokra a problémákra, amelyek megoldatlanságát a Bizottság korábban maga is jelezte.

II. fejezet

A jóvátétel általános kérdései

A kötelezettségek megsértésének orvoslása valamennyi jogterület központi kérdése. A nemzetközi jogban sokszor nagyobb jelentősége van annak, hogy a felelős állam a jövőre nézve teljesítse kötelezettségeit, mint a már bekövetkezett cselekmények helyrehozatala. Vannak olyan

kötelezettségek, amelyek megszegése esetén a jóvátétel intézménye alig érvényesülhet, legfeljebb szankció alkalmazásával kényszeríthető ki az alapkötelelem teljesítése. Fokozatosan alakultak ki az egyes jóvátételi formák is.

2.1 Riphagen a jóvátétel fő kategóriáiról

Riphagen szerint a nemzetközi jog megsértésének esetén a sértett államnak joga van jóvátétel követelésére, továbbá az alapkötelezettség felfüggesztésére vagy megszüntetésére a jogsértő állam felé, valamint önszegély gyakorolására abból a célból, hogy fenntartsa vagy visszaállítsa jogait. Riphagen szerint az államnak, amelyik nemzetközi jogsértő magatartást valósított meg, elsősorban az a kötelessége, hogy szüntesse meg a jogsértő magatartást és állítsa elő azt a helyzetet, amelyik a jogsértő magatartás bekövetkezése előtt állt fenn. Az eredeti állapot helyreállítását elemezve Riphagen aláhúzta, hogy "alapvetően a teljes *in integrum restitutio* lehetetlen, ami megtörtént, megtörtént: és nincs a földön olyan erő, amelyik ezt érvényteleníteni tudná".⁸² Ha a teljes visszaállítás lehetetlen, akkor az állam kötelezettsége, hogy egy meghatározott pénzüsszeget (ennél precízebb jogi formulát Riphagen nem írt körül) fizessen a jogsérelmet szenvedett államnak, és ezen felül még elégtételt is kell biztosítania. A Special Rapporteur szerint a *Chorzów* gyár ügye⁸³ lehet a Bizottság fő vezérvonala a kártérítés kérdésében, amelyet a szűkebb értelemben vett jóvátételnek is nevezett.

2.2 A deliktumok és bűncselekmények elhatárolása Arangio Ruiz álláspontjával összhangban

Arangio Ruiz már első jelentésében⁸⁴ hangsúlyozta, hogy eddig nem történt megfelelő különbségtétel a nemzetközi bűncselekmények és a nemzetközi deliktumok között. Ezzel Arangio Ruiz rávilágított, hogy az egyes jóvátételi formák alkalmazhatóságát a jogsértés fajtájától és súlyától is függővé kell tenni. Mind a nemzetközi deliktumok és bűncselekmények megkülönböztetése hosszú jogirodalmi vitát eredményezett, amelynek eredményeként a Bizottság többször is módosította a koncepciót. Álláspontom szerint olyan szabályrendszert létrehozni, amely minden lehetséges esetre tökéletesen kielégítő megoldást teremt és teljesen egységes struktúrába foglalja a jóvátétel valamennyi kategóriáját, szinte lehetetlen.

⁸² YBILC, 1980 vol II., Part One 117. pp. para 29.

⁸³ PCIJ, Ser. A no. 17.

⁸⁴ YBILC, 1988, vol II (Part One) 6. p.

2.3 A teljes jóvátétel elve és a Nemzetközi Jogi Bizottság állásfoglalása

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1996-ban negyvennyolcadik ülészsaka során fogadta el első olvasatában az államok felelősségéről szóló tervezetet. A tervezet 40. cikke a sértett állam fogalmát az alábbiak szerint határozza meg "jelen cikkelyek vonatkozásában 'sértett állam' bármely államot jelenti amelynek a jogát egy másik állam megsértette, amennyiben ez a cselekmény az Első Résszel összhangban ezen állam nemzetközi jogsértő cselekményének minősül." A tervezet 42. cikke "A jóvátétel" címet viseli, szövege a következő:

"1. A sértett államnak joga van a nemzetközi jogsértő magatartást megvalósító államtól teljes jóvátételt nyerni az eredeti állapot helyreállítása, kártérítés, elégtétel és megismétlés elleni biztosítékok és garanciák formájában, külön-külön vagy együttesen.

2. A jóvátétel meghatározásánál figyelembe kell venni

(a) a sértett állam (b) azon állampolgár akinek az érdekében a sértett állam a követelést előterjesztik (c) gondatlanságát, szándékos cselekedetét vagy mulasztását, amennyiben hozzájárult a kárhoz.

3. A jóvátétel semmilyen esetben sem vezethet ahhoz, hogy valamely állam lakosságát a létfenntartáshoz szükséges javaitól megfoszassák.

4. A nemzetközi jogsértő magatartást megvalósító állam nem hivatkozhat belső jogára, a teljes jóvátétel nyújtására fennálló kötelezettsége elmulasztásának igazolásául."

A fenti megfogalmazásból kitűnően, a Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai egyfelől a teljes jóvátétel szabálya mellett foglaltak állást, ugyanakkor alá kívánták azt vetni két lényeges korlátozásnak. Egyrészt a teljes jóvátétel nem vezethet arra, hogy a jogsértést elkövető államot megfoszassák a létfenntartásához szükséges javaktól, másrészt a sértett államnak vagy állampolgárának a magatartása megfelelő esetben csökkentheti a megítélhető jóvátételt. A 42 cikkhez csatolt kommentárból kitűnik, hogy nem volt teljes az egyetértés a bizottság tagjai között a 3. bekezdés vonatkozásában. A Bizottság tagjainak többsége úgy látta, hogy egyes békeszerződésekkel kapcsolatos történelmi példák arra intik az államokat, hogy bizonyos mérsékletet tanúsítsanak a rendkívüli súlyú jóvátételekkel szemben, míg más tagok ilyen korlátozások felállítását nem ítélték szükségesnek.

2.4 Az államok állásfoglalása a jóvátétel általános elveiről

Az első olvasatban történt elfogadást követően az ENSZ Közgyűlése felkérte az államokat, hogy 1998 végéig jutassák el álláspontjukat a Tervezettel kapcsolatban annak további tökéletesítése érdekében. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által 1996-ban elfogadott Tervezettel kapcsolatos állásfoglalásokat James Crawford Special Rapporteur a

Bizottság engedélyével elérhetővé tette a Lauterpacht Research Centre for International Law honlapján⁸⁵.

2.4.1 Vita a sértett állam fogalmáról

Ausztria kiemelte álláspontjában, hogy a felelősségi szabályok alkalmazását az az állam követelheti csak, amelyet a jogsértő magatartás közvetlenül érint. Ausztria szerint el kell kerülni azokat a helyzeteket, hogy egy konkrét jogsértés kapcsán verseny- vagy vitahelyzet álljon elő abban a tekintetben, hogy mely államnak van joga a felelősségi szabályok alkalmazását megkövetelni. Ennek megfelelően azt javasolja, hogy az erga omnes normák esetében a jogsértő magatartás megszüntetése érdekében valamennyi állam arra nyerjen felhatalmazást, hogy *cessatit* és a jogsértés magánszemély áldozatai részére jogorvoslatot követeljen.

A német kormány által benyújtott álláspont a Tervezet 40. cikkben foglalt definíciót kritizálta, amely a jogsértő állam fogalmát határozza meg. Ez nyilvánvalóan kulcsfontosságú kérdés a felelősségi szabályok érvényesítése szempontjából, hiszen nem mindegy, hogy mely államokat jogosítja fel a Tervezet jóvátétel követelésére. A németek azt kifogásolják, hogy a multilaterális egyezményekkel kapcsolatosan elkövetett jogsértések vonatkozásában a Tervezet lehetőséget biztosítana bizonyos keretek között arra, hogy egy állam a felelősségi szabályok érvényesítését jogszerűen követelje abban az esetben is, ha a jogsértés nem ellene irányult, de valamilyen jogos érdekét sérti, vagy lényegesen sértette. Ez az elképzelés Németország szerint nincs összhangban a nemzetközi szokásjoggal. Németország szerint a megoldás abban található, hogy a Tervezetnek a sértett állam több kategóriáját is meg kellene különböztetnie, és ezzel összefüggésben a jogorvoslat, a jóvátételi szabályok eltérő alkalmazását rendelhetné el.

2.4.2 Kár nélkül nincsen jogsértés

Az olasz kormány által előterjesztett kommentár a nemzetközi jogsértő aktus definícióját kritizálja. A Tervezet szerint ugyanis a jogsérelem önmagában véve is feljogosítja az államot arra, hogy a másik államtól a jogsértés abbahagyását és megfelelő formában jóvátételt követeljen. Olaszország szerint azonban a felelősség ott kezdődik, ahol a jogsértő magatartás bizonyíthatóan kárt is okoz a jogsérelmet szenvedett félnek. Ez a megközelítés azt az esetet kívánja kizárni, hogy amennyiben egy egyezménynek A, B, C, D, E államok részesei, akkor ennek a megállapodásnak A által B irányában történő megsértése C részére is jogot ad a felelősségi szabályok alkalmazásához, míg ha a ténylegesen bekövetkezett kárt is belefoglaljuk a definícióba, akkor az csak A és B között teremt a felelősségi szabályok alkalmazására alkalmas jogviszonyt.

⁸⁵ <http://www.law.cam.ac.uk/RCIL/HOME.HTM>

Spanyolország álláspontja szerint a nemzetközi jogsértő magatartás definíciójának elemét kell, hogy képezze, hogy a magatartás kárt okoz. A spanyolok Eduardo Jimenez de Arachéga idézik, aki szerint "a nemzetközi kötelezettség megszegése szükséges, de nem elégséges feltétel a nemzetközi deliktumok esetében. Ahhoz, hogy automatikus felelősségi kapcsolatot állíthassunk föl a cselekményt megvalósító állam és a követeléssel fellépő állam között, még egy kívánalomnak teljesülnie kell: a követeléssel fellépő államnak kárt kell elszenvednie."⁸⁶ Spanyolország ezzel összhangban javasolja a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének vonatkozó előírását újrafogalmazni.

A francia kormány által előterjesztett álláspont hangsúlyozza, hogy elképzelhetetlen, hogy a kár fogalma kimaradjon a nemzetközi jogsértő magatartás jogi kategóriájából. Hangsúlyozzák, hogy "ha A állam jogsértő magatartása nem okozott jogsérelmet B államnak, A állam nemzetközi jogi értelemben nem felelős B állam felé. Kár nélkül nincs felelősség." Franciaország azt is hangsúlyozta, hogy önmagában az a tény, hogy egy multilaterális egyezményben szereplő valamely részes állam megszegte az egyezmény rendelkezését nem jogosítja fel az egyezményben részes valamely másik államot, hogy az államok felelősségével kapcsolatos szabályrendszert és az azzal kapcsolatos mechanizmust életbe léptesse. "Megengedhetetlen, hogy az államok számára lehetővé tegyünk, hogy olyan helyzetbe avatkozzanak bele, amelyek nem érintik őket közvetlenül."

2.4.3 Biztosítani kell a teljes jóvátétel elvének maradéktalan érvényesülését

Az Egyesült Államok az államok felelősségéről készített Tervezet kapcsán öt fő pontban sorolta föl kifogásainak legfőbb elemeit, melyek közül az egyik a jóvátétellel foglalkozik és azt állítja, hogy a Tervezet a jelenlegi formájában olyan javaslatokat tartalmaz, amelyek a teljes jóvátétel jól ismert szabályát aláássák. A jóvátétel általános szabályai közül az Egyesült Államok támadja azt, mely szerint a jogsérelmet szenvedő állam szándékos magatartását, mulasztását, vagy gondatlanságát is számításba kell venni a jóvátétel mértékének meghatározása során. Az amerikai álláspont itt utal arra, hogy a common law országokban ismeretes a "contributory negligence", azaz a járulékos gondatlanság intézménye. Ennek a jogintézménynek az alkalmazása a common law egyes országokban teljes egészében felmentheti a jogsértést okozó felet jóvátételi kötelezettségének teljesítése alól. Az Egyesült Államok hangsúlyozta, hogy elfogadja, hogy a jogsértést elszenvedő állam bizonyos magatartása a jóvátétel bizonyos mértékű csökkentéséhez vezethet, de ennek semmiképpen nem a járulékos gondatlanságnak nevezett jogintézmény bevezetése a kívánatos módja, hiszen ez pont az angolszász joggyakorlat következtében félreértésre adhat okot. Az Egyesült Államok álláspontja

⁸⁶ Arachéga, op. cit. 224 p.

azt is kiemeli, hogy elfogadhatatlan számukra, hogy a jóvátétel általános szabályai között szerepeljen a 42.§. 3. bekezdése, mely szerint a jóvátétel soha nem vezethet valamely állam népességének a létfenntartásához szükséges javaitól való megfosztására. Az Egyesült Államok véleménye szerint ez a megfogalmazás joghézagot teremt a jóvátételt fizetni nem kívánó országok számára és retorikai megalapozást vezetők részére.

Franciaország elfogadhatatlan tartotta a Tervezet 42.§-ának 3. bekezdését, mely szerint a jóvátétel nem eredményezheti, hogy valamely állam lakosságát a létfenntartásához szükséges javaitól megfosztják. Franciaország véleménye szerint ennek a rendelkezésnek semmi helye nincs a jóvátétel általános szabályai között.

A francia javaslat kifogásolta a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetével kapcsolatban azt is, hogy véleménye szerint sok esetben a jogsértő állam "bűnösségét" a Tervezet már eleve feltételezi. Ennek tisztázása érdekében javasolja, hogy minden olyan helyen, ahol szükséges, a bizonyítási teherrel kapcsolatban tisztázza a Tervezet, hogy az a jogsértő, vagy a sértett államra hárul-e.

A brit álláspont szerint a Tervezetben egyetlen olyan szabály van, amely lényegileg csökkentheti a megítélendő jóvátétel mértékét, és ez pedig a 42. cikk 2. bekezdésében található, mely szerint a jogsérelmet szenvedő állam szándékos cselekedeteit és hanyagságát is számításba kell venni a jóvátétel mértékének meghatározásakor. Nyilvánvaló, hogy ez a kitétel a jogsértő államnak arra a kötelezettségére utal, hogy a bekövetkezett kár mértékét a lehető legnagyobb mértékben csökkentse. Nagy-Britannia szerint azonban mindez nem elegendő. Talán annak érdekében, hogy a bíróság előtt történő rendezések számát növelje, Nagy-Britannia azt találná célszerűnek, hogy az államok felelősségéről szóló tervezet több elemet emeljen ki, mint amelyeket a jóvátétel meghatározásakor figyelembe kell venni. Ezek véleménye szerint a következők: a megsértett szabály súlya, és az általa védett érdekek jelentése, a jogsértés nagysága, esetleg a jogsérelmet szenvedett állam hanyagsága vagy szándékos, a jogsértést fokozó magatartása, és annak szüksége, hogy a nemzetközi békét és biztonságot fenntartsák valamint, hogy a nemzetközi joggal és az igazságossággal összhangban rendezzék a nemzetközi vitákat.

Rendkívül érdekes az a megközelítés, amelyet Németország a teljes jóvátétel elvével kapcsolatban képvisel. Egyfelől elismeri, hogy a teljes jóvátétel elve a nemzetközi választott bírósági gyakorlatban teljesen elfogadott, ugyanakkor utal arra, hogy a választott bírósági ügyek minden valószínűség szerint nem a legsúlyosabb nemzetközi jogi jogsértéseket rendezték az egyes államok között. A választott bírósági ügyekben szereplő jogesetknél dimenziókkal nagyobb jelentősége van azoknak a károknak és jogsértéseknek, amelyeket az egyes országok háborúk indításával és az ezt követő pusztításokkal okoztak egymásnak.

Németország véleménye szerint, amely pedig mind az első, mind a második világháborút követően igen jelentős összegű jóvátételt teljesített, a háborús cselekmények folytán előadódott károk tételes és teljes megtérítésére mindaddig a történelemben soha nem került sor. Németország úgy véli, hogy az ebből szükséges konzekvenciákat az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának is le kell tehát vonnia

A jóvátétel szabályaival összefüggésben Németország hangsúlyozta, hogy nagy jelentőségű a 42.§. 3. bekezdésében foglalt rendelkezés, mely szerint a jóvátétel nem vezethet egy állam lakosságának létfenntartásához szükséges javaitól történő megfosztásához. A német álláspont szerint ez helyes és célravezető, és a nemzetközi jog elmélete és gyakorlata is összhangban van ezzel a megfogalmazással, ugyanakkor a 42. cikk 3. bekezdése nem szolgálhat kibúvóul valamely jogsértő magatartás abba nem hagyása érdekében, azaz nem érvényteleníti az államot terhelő helyreállítási kötelezettséget. Erre konkrét példaként az idegen területek elfoglalását említi meg. Nyilvánvaló, hogy az állam köteles lenne a más országtól elfoglalt területek kiürítésére még abban az esetben is, hogyha bármilyen gazdasági okból az államalakulat eredeti területe nem lenne önmagában életképes.

Az ENSZ 6. Bizottságában 1999-ben az államok felelősségéről szóló tervezet első olvasatban elfogadott változatáról szóló vita⁸⁷ során a jóvátétel egyes formáival kapcsolatban Izrael, Chile, Franciaország, Dánia, az Egyesült Államok és India képviselői szólaltak fel. Izrael képviselője kifogásolta, hogy az a rendelkezés, mely szerint a jóvátétel nem foszthatja meg egy állam lakosságát létfenntartásához szükséges javaitól, túlzottan jelentős joghézagot teremt ahhoz, hogy a tervezet végső formájában benne maradjon.

2.4.4 Crawford és a Bizottság megerősítik a teljes jóvátétel elvét és kiküszöbölik a sértett állam fogalmát

Egyes államok jelezték, hogy a teljes jóvátétel elve, mint elvi megközelítés elfogadható, de a gyakorlatban éppen a legsúlyosabb jogsértések vonatkozásában nem alkalmazható. James Crawford úgy összegzi az államok véleményét, hogy szerinte az álláspontok a teljes jóvátétel intézményének általános elfogadottságát tükrözik. James Crawford ugyanakkor megállapítja, hogy koránt sincs ekkora egyetértés az államok között azon kivételek tekintetében, amelyek a teljes jóvátétel alól mentesíthetik a jogsértést elkövető államot.

Érdekes, hogy a teljes jóvátétel szabálya, amely pedig szinte minden jogrendszernek alapvető elve, a nemzetközi jogászok között még mindig jelentős vitát volt képes kiváltani 2000 nyarán James Crawford harmadik

⁸⁷ 54 ülészak - 1999 A/54/10 VII. fejezet és függeléke

jelentéséről az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában folytatott vita során. A teljes jóvátétel elvét ellenzők az I. világháború utáni német jóvátételt hasonlították össze az 1951-es Japán békeszerződéssel. A vitában résztvevő jogászok úgy látták, hogy rettenetes hiba volt Németországra irdatlan jóvátételi terhet kényszeríteni, ezerszeresen térült meg a szövetségesek és társult hatalmak nagylelkűsége Japánnal kapcsolatban, ahol a jóvátételről lemondtak. Sajnos kétségtelen tény, hogy éppen a legnagyobb volumenű jogsértések esetén van a legkisebb esély arra, hogy a jóvátétel teljes jogorvoslatot eredményezhessen. Azzal is egyetérttek, hogy a nagylelkűség bizonyos esetekben kifizetődő is lehet, de véleményem szerint a nagylelkű gesztusoknak csak annak fényében van értelme, hogyha valamely állam tételesen megállapítható és jogi úton biztosítható követeléséről mond le. Japán minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy a szövetséges és társult hatalmak joggal követelhetek volna tőle jóvátételt és katonai jelenlétükkel annak teljesítését is ki tudták volna kényszeríteni. Véleményem szerint nagyon fontos, hogy a reparáció szabályai a nemzetközi jogban, a jövőben is a teljes jóvátételt garantálják, ennek fényében lesz még értékesebb minden gesztus, amit a sértett állam a jogsértő felé megbékülésük érdekében gyakorol.

2.4.5 Jóvátétel és az állam lakosságának létfenntartásához szükséges javak

A Special Rapporteur egyetértését fejezi ki azzal a gondolattal, hogy a jóvátétel semmilyen esetben sem vezethessen arra, hogy valamely állam lakosságát megfossszák a létfenntartásához szükséges javaitól, ugyanakkor hangsúlyozza, véleménye szerint szükségtelenül került ez a kitétel a jóvátétellel kapcsolatos szabályok közé. A jóvátétel legfontosabb megvalósulási formája ugyanis az *in integrum restitutio*, amely lényegében nem más, mint a jogtalanul elvett dolog visszaszolgáltatása. Az elégtétel és a megismétlés ellen adott biztosítékok és garanciák intézménye szimbolikus jóvátételi formákat feltételez, amelyek jellegüknél fogva nem veszélyeztethetik az állam lakosságának létfenntartásához szükséges javakat. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának jelenlegi tervezete szerint ugyan létezik az elégtételnek olyan formája, mely pénzübeli jóvátétel megfizetését irányozza elő, de a nemzetközi bíróságok eddigi gyakorlatát figyelembe véve, kizárható, hogy az elégtétel jogi kategóriájának keretei között az állam létalapjait megrengető pénzübeli jóvátétel megfizetését irányozzák elő. Végezetül a kártérítés kérdését vizsgálva Crawford úgy véli, hogy elméletben lehetséges ugyan olyan mértékű kártérítési összeg megítélését feltételezni, amely egy adott állam gazdaságát alapjaiban érintené, de ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy nem szabad a kártérítés értékét a teljesítés határidejével összekeverni. Crawford tehát azt sugallja, hogy még a legnagyobb összegű kártérítést is lehet olyan ütemezésben követelni, amely biztosítja, hogy egy állam lakosságának létfenntartásához szükséges javak ne kerüljenek veszélybe.

Összegzőképpen mindezek miatt James Crawford javasolja, hogy ezt a rendelkezést a Szövegező Albizottság törölje az államok felelősségéről szóló tervezetből.

2.4.6 Járulékos gondatlanság (contributory negligence) vagy kárenyhítési kötelezettség

Crawford a Bős-Nagymarosi Ítélet 80. cikkére hivatkozva ajánlja a kárenyhítés kötelezettségét a nemzetközi jogban is elfogadni. "A jogsértő magatartás teljesen ártatlan áldozatától is elvárják, hogy ésszerűen viselkedjen a jogsértéssel összefüggésben" - érvel a Special Rapporteur kimondatlanul is általános jogelvként beállítva a kárenyhítési kötelezettséget. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kárenyhítés nem önmagában álló jogi kötelezettség, tehát annak elmulasztójával szemben nem lehet felelősségi szabályokat alkalmazni, hanem a jóvátétel mértékének megállapításakor kell számításba venni a jogsérelmet szenvedett fél magatartását, éppen ezért elfogadja hogy az ne a jóvátétel általános elveinél, hanem a jóvátétel egyes formációinak taglalását követően szerepeljen a Tervezetben⁸⁸. Ezzel eleget tett az Egyesült Államok kívánalmának, amely összekeverhetőnek ítélte a járulékos gondatlanság angolszász jogelvével tekintettel arra hogy a Tervezet első olvasatában a jóvátétel legfőbb elveit magában foglaló cikkben szerepelt. A Bizottság méltányolta Crawford érveit és ennek megfelelően hagyta jóvá a Tervezet új formáját.

2.4.7 Jóvátétel és a belső jogrend

Bár a Tervezet 42. cikkének 4. bekezdését, amely a belső jogot, mint esetleges kimentési okot zárja ki a jogsértő állam jóvátétele kapcsán, egyetlen állam sem kérdőjelezte meg, Crawford mégis szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy ennek a kérdésnek a részletes kifejtésével a Tervezethez csatolandó kommentárban foglalkozni kell.

2.4.8 Jóvátétel és a kár

Crawford és a bizottság, méltányolták Franciaország és Spanyolország kifogását, mely szerint a jogsértés fogalmába be kell építeni a bekövetkezett kár tényét is, amely nélkül a jóvátételi követelés nem állhat meg. Az új szövegtervezet megfogalmazása mely szerint a jogsértés magában foglalja az elszenvedett materiális vagy erkölcsi kárt⁸⁹, a hagyományosabb jogi felfogás képviselőinek igényeit is kielégíti.

⁸⁸ Második olvasatban elfogadott szöveg 39. cikk

⁸⁹ Második olvasatban elfogadott szöveg, 32 cikk 2. bekezdés

2.4.9 A sértett állam fogalma

Crawford részletesen elemzi azokat a nehézségeket, amelyeket a nemzetközi jogászoknak le kell küzdeniük annak érdekében, hogy a sértett állam fogalmát meg tudják határozni. A probléma lényege abban áll, hogy el kell különíteni egymástól azokat az államokat, amelyeket konkrét kár ért egy-egy jogsértéssel kapcsolatban és azokat az államokat, amelyeknek méltányolható jogi érdeke fűződik ahhoz, hogy egy objektíve nemzetközi jogsértő helyzet megszűnjék. Egyes kormányok álláspontja szerint az utóbbi kategóriába eső államoknak nem lenne joguk a jóvátételi szabályok alkalmazását követelni, de fel lennének jogosítva arra, hogy a jogsértő magatartás abbahagyását, azaz *cessatio*t követeljenek. Rendezetlen probléma az is, hogy mi a teendő abban az esetben, ha ugyanannak a nemzetközi jogsértésnek több állam is szenvedő alanya. Egyes államok javasolják, hogy sértett állam csak az lehessen, amelyik bizonyítani tudja, hogy a jogsértés számára tényleges kárt okozott, míg más államok ezt elutasítják. A sértett állam fogalmának meghatározása még további hosszadalmas vita után születhet meg az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában, éppen ezért a nehézségek áthidalása érdekében Crawford professzor a jóvátételi szabályok olyan újrafogalmazását javasolja, amely kiküszöböli ennek a fogalomnak a használatát. A jóvátétel és annak egyes alakzatai minden esetben mint a jogsértést elkövető államot terhelő kötelezettség jelennek meg a tervezetben és nem pedig mint a sértett államot megillető jogosítványok.

James Crawford harmadik jelentésénél rávilágítottunk, hogy az államok és a nemzetközi jog tudósai annyira megosztottak a sértett állam meghatározását illetően, hogy Crawford professzor is helyesebbnek látta az államok felelősségéről szóló tervezet teljes második fejezetét úgy átfogalmazni, hogy a jóvátétellel kapcsolatos összes jogintézmény a jogsértést elkövető állam kötelezettségeként és ne pedig a sértett állam jogaként kerüljön megjelenítésére, mert ez lehetőséget adott a sértett állam fogalmának kiküszöbölésére a Tervezetből. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága Crawford harmadik jelentéséről folytatott vita során megállapította, hogy "A sértett állam fogalmának meghatározása súlyos nehézségeket okozott a tárgykör rendkívül komplex jogtechnikai volta miatt, és mert lehetetlen volt azt a szokásjogra alapozni"⁹⁰

Egyesek olyan álláspontot foglaltak el a Nemzetközi Jogi Bizottságban, mely szerint a kárra vagy jogsértésre, mint jogi fogalmakra csak a jóvátétellel összefüggésben kellene utalni, a felelősség egyéb kérdéseivel kapcsolatban ezeknek a jogi intézményeknek a nevesítése nem elkerülhetetlen.⁹¹ A Szövegező Albizottság végül olyan tervezetet fogadott el, amely egyértelműen tisztázza, hogy valamely állam egyedileg vagy valamely csoport tagjaként, vagy pedig a nemzetközi közösség

⁹⁰ YBILC, 2000, A/CN.4/450 para 138,

⁹¹ YBILC, 2000, A/CN.4/450 para 139

részeseként is szerepelhet, mint jogsértő állam⁹². A felelősségi szabályok alkalmazásának az adott állam vonatkozásában akkor van jogi lehetősége, hogy ha a kötelezettségek megszegése speciálisan érinti ezt az államot, vagy pedig a kötelezettségek megszegése olyan jellegű, hogy a jogok gyakorlását vagy a kötelezettség teljesítését valamennyi érintett állam tekintetében érinti. Valamennyi érintett államon a kérdéses jogi helyzettel függően mind a nemzetközi közösséget, mind egyes államok csoportját vagy csak egy speciális államot is érthetünk a Nemzetközi Jogi Bizottság második olvasatban elfogadott Szövegező Albizottságának legújabb Tervezete értelmében.

2.4.10 Több jogsértő állam

A Special Rapporteur jelentésében annak a kérdésnek a vizsgálatára is kitért, hogy mi a teendő a nemzetközi jogban akkor, ha egy bekövetkezett kár több állam jogsértő magatartására is visszavezethető. Crawfordot ez elsősorban abból a szempontból érdekli, hogy vajon a jogsértő államok követelhetik-e, hogy a kártérítést egymás között osszák meg, hiszen a sérelmezett helyzet kialakulásáért egyszerre többen is felelősek.

James Crawford a Korfu-csatorna ügyét⁹³ idézi, amelyben bár Jugoszlávia helyezte el az aknákat, amelyre Nagy-Britannia hajói ráfutottak, a hágai Nemzetközi Bíróság a kártérítés teljes összegét megítélte Albániával szemben, mert ez utóbbi is vétkesnek volt mondható annak következtében, hogy az aknák elhelyezéséről a parti vizei mentén hajózatokat elmulasztotta figyelmeztetni. Crawford idézi Weir összehasonlító jogi enciklopédiájának megállapítását, mely szerint a civiljogban általánosan elfogadott jogelv, hogy ilyenkor a jogsértő magatartás okozói külön-külön is a teljes kártérítési összeg erejéig felelőssé tehetőek.⁹⁴

Crawford szerint a nemzetközi jogban nem kell figyelembe venni a jóvátétel meghatározásakor azt a tényt, hogy egy jogsértő magatartást esetleg többen is okozták, és éppen ezért a jóvátétel megállapításához elegendő az, hogy a jogsértés vagy kár és a jogsértő magatartás között a közvetlen kapcsolat bizonyítható, ezért javasolja az adekvát kauzalitás elvét a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének újrafogalmazott verziójában szövegszerűen is megjeleníteni.

Az egyes államok kormányainak kommentárjainál kiemeltük, hogy a jóvátétel általános szabálya kapcsán a legnagyobb vitát az a kitétel váltotta ki, mely szerint a jóvátétel nem vezethet arra, hogy az állam lakosságát

⁹² Ez a megoldás összhangban állónak látszik a jogirodalomban lefektetettekkel. Lásd pl.: Sachariew, K: State responsibility for multilateral treaty violations: identifying the "injured state" and its legal status. In: Netherlands International Law Review 1988. vol 35 no 3 273-289 p.

⁹³ 1949 ICJ Reports 3. p.

⁹⁴ Weir, The Common Law System, in International Encyclopedia of Comparative Law, 36. p.

létfenntartásához szükséges javaitól megfosszák. Ezzel összefüggésben az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában is vita alakult ki, melynek során egyesek úgy vélték, hogy ennek a szabálynak igenis megvan a helye a mai nemzetközi jogban is. Arra hívták fel a figyelmet, hogy az I. Világháborút követően a győztes hatalmak rendkívül súlyos hibát követtek el akkor, amikor a teljes jóvátétel elvét követve a Versailles-i Békeszerződés 233. cikke alapján⁹⁵ Németországra roppant méretű terheket hárítottak. A Németországot sújtó jóvátétel összegét 132 milliárd arany márkában állapították meg, amely jóval meghaladta Németország teljesítőképességét.⁹⁶ Külön kiemelték az 1951-es békeszerződést, melyet a szövetséges és társult hatalmak Japánnal kötöttek, melyben a győztesek teljes egészében lemondtak a jóvátételről Japánnal szemben.⁹⁷

Ahogy Gajzágó László hangsúlyozta "A központi hatalmaknak, mint a világháború okozóinak, az a megbélyegzése és jóvátételekkel való büntetése amely az úgynevezett «béke»szerződésekre kegyetlenül be van írva, a világháború kitörésekor általánosan elismerten érvényben volt nemzetközi jogban semmiféle jogi alapra nem talál."⁹⁸ Az a szemlélet, amely az I. Világháborút követően az Antant- hatalmak politikusai - és jogászai - körében általános volt, ma már a múlté. Ezt jól példázza, hogy a Bizottságban zajló vita során a résztvevők a nagy volumenű háborús károkozások rendezésére irányadó példaként kiemelték az 1951-es békeszerződést, melyet a szövetséges és társult hatalmak Japánnal kötöttek, melyben a győztesek teljes egészében lemondtak a jóvátételről Japánnal szemben. A győztesek tudomásul vették azt a tényt, hogy Japán a II. világháborút követő helyzetben gazdaságilag és fizikailag képtelen lett volna lakosságának teljes nyomorba döntése árán is azoknak a károknak a megfizetésére, amelyet ő maga a világháború során okozott. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1955-ös osztrák államszerződés szintén hasonló rendelkezéseket tartalmazott. Ez ugyanakkor felveti azt a kérdést, hogyha éppen a legsúlyosabb jogsértések elkövetőitől nem várunk el teljes jóvátételt, akkor miért igényeljük azt kisebb súlyú cselekményért felelős államoktól.

⁹⁵ A Versailles-i Békeszerződés a jóvátételi kötelezettség mértékét nem határozta meg, hanem annak összegszerű meghatározását a Versailles-i Békeszerződés 233. cikkében meghatározott jóvátételi bizottságra bízta, a szövetségesek részesedését a jóvátételből a spari konferencia határozta meg. A felosztást ismerteti Halmosi Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945 55.p.

⁹⁶ A jóvátételek fizetésének kérdése újabb nemzetközi konfliktusokhoz vezetett, így például: Rurh-vidék francia megszállásához és nagyban hozzájárult a II. Világháború kitöréséhez. A folyamatokat részletesen elemzi Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig című könyvében.

⁹⁷ Japán azonban a II. Világháborúban okozott pusztításokért jóvátételi és kártérítési egyezményeket kötött 12 ázsiai állammal. A japán fizetések teljes összege 525,9 milliárd jen volt, amelyet teljes egészében teljesített is. A japán békeszerződésekkel kapcsolatban lásd még Halmosi Dénes: Nemzetközi szerződések 1945-1982, 203-211. pp.

⁹⁸ Gajzágó, 82. p.

A vita során egyesek felhívták a figyelmet, hogy egy explicit szabály, mely szerint az állam lakosságának létfenntartáshoz szükséges javakat veszélyeztető jóvátételét az állam a priori kizárhatná, éppen a legsúlyosabb jogsértéseket elkövető államokat látná el mentőövvel és ez nyilvánvaló, kibúvót teremtene egyesek számára, és ennek a rendelkezésnek a rosszhiszemű értelmezése és használata sem kizárható. A Szövegező Albizottság ezt a pontot végül törölte a Tervezetből. Véleményem szerint teljes egészében jogszerűen és helyesen járt el, teljes defetizmus lenne egy ennyire nyilvánvaló kibúvót biztosítani a legsúlyosabb háborús bűncselekményeket elkövető államoknak már előre, hiszen éppen a háború az, amelynek rettenetes pusztításaival összefüggésben alkalmazására sor kerülhetne.

A Bizottság végezetül az alábbi szöveget fogadta el a jóvátétel általános alapelveit tekintve :

I. Fejezet

Általános alapelvek

28. cikk

A nemzetközi jogsértő magatartás jogkövetkezményei

Az állam nemzetközi felelősségét a nemzetközi jogsértő magatartás váltja ki, összhangban az Első Részben foglalt rendelkezésekkel, és kiváltja az ebben a Részben foglalt jogkövetkezményeket.

31. cikk

Jóvátétel

1. A felelős állam kötelessége, hogy teljes jóvátételt nyújtson a nemzetközi jogsértő magatartással okozott jogsértésre.

2. A jogsértés magában foglal minden -materiális vagy erkölcsi- kárt, amelyet az állam nemzetközi jogsértő magatartása okoz.

32.cikk

A belső jog irrelevanciája

A felelős Állam nem hivatkozhat belső jogának rendelkezéseire a jelen Rész szerinti kötelességei nem teljesítésének igazolásaként.

33.cikk

Az ebben a Részben szereplő kötelességek hatálya

1. A felelős állam jelen részben meghatározott kötelességeivel tartozhat egy államnak, több államnak, vagy a nemzetközi közösség egészének a nemzetközi kötelesség jellegétől és tartalmától, valamint a jogsértés körülményeitől függően.

2. A jelen Rész nem érinti az állam nemzetközi felelősségéből fakadó bármely jogot, amely közvetlenül valamely személyt vagy entitást illet meg.

2.5 A jóvátétel általános elveire vonatkozó koncepció értékelése

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezetére tett megjegyzések azt sugallják, hogy az államok között jelen pillanatban még mindig jelentős különbségek húzódnak abban a tekintetben, hogy hogyan kellene a jóvátétel szabályait megfogalmazni a nemzetközi jogban. Úgy tűnik, hogy a véleménykülönbségek nem is annyira az államok eltérő politikai helyzetéből, eltérő gazdasági súlyából, és különböző érdekeiből erednek, hanem inkább az a jellemző, hogy az egyes államok által beterjesztett vélemények a nemzetközi jogban ténylegesen alkalmazott gyakorlat és a Tervezet rendelkezései között fönnálló olyan ellentmondásokat tárnak föl, amelyek a későbbiek során vagy komoly jogviták forrásai lehetnek, vagy pedig meglehetősen sokat rombolnak a Tervezet gyakorlati alkalmazhatóságából.

Itt van például a jóvátétel legalapvetőbb szabálya a full reparation, azaz a teljes jóvátétel elve, amelynek a gyakorlati megvalósíthatóságát több állam megkérdőjelezte. Egyesek véleménye szerint éppen a legsúlyosabb jogsértések esetén lehetetlen a gyakorlatban a teljes jóvátétel szabályát alkalmazni. Más javaslatok azt sugallják, hogy sokan nem értenek egyet azzal a megközelítéssel, hogy a kártérítést patikamérlegesen kelljen kimérni, sokkal inkább az államok tényleges megegyezését tartják fontosnak és a reálisan elérhető kompromisszumok érdekében nem akarják túlzottan kidolgozott szabályokkal korlátozni a felek mozgásterét. Szeretnék a jóvátétel mérlegelésében a megsértett nemzetközi jogi szabály fontosságának, a jogsértés súlyának, a kérdéses jogviszonynak a nemzetközi jogban elfoglalt helye szerinti jelentőségének megfelelő jóvátételt kialakítani és ezzel összhangban álló szabályok szerint eljárni.

A sértett és a jogsértő állam fogalmának új megközelítése változást tükröz a korábbi alapvetően bilaterális felfogású szemlélethez képest és lehetővé teszi, hogy a nemzetközi jogban hangsúlyosabb helyet kaphasson az erga omnes kötelezettségek megsértéséért viselt globális felelősség. A nemzetközi jog ilyen irányban történő fejlesztése annál is inkább szükségszerű, mert ahogy Peter Schrijver és Waart megállapítják, a világ trópusi erdőterületének egyharmadával rendelkező Brazíliában folytatott tömeges erdőirtás jelen pillanatban nem minősül nemzetközi jogsértésnek és nincs lehetőség a sértett állam kategóriájának nemzetközi jogilag értelmezhető módon történő behatárolására ebben az esetben.⁹⁹

A doktrína elvileg ugyan elismeri, hogy a nemzetközi gyakorlatban a technika fejlődésével jogszerű tevékenységek közvetlen és azonnali következményeként olyan károk következhetnek be, amelyek

⁹⁹ Paul Peters, Nico Schrijver and Paul de Waart: Responsibility of states in respect of the exercise of permanent sovereignty over natural resources

kártalanításra teremthetnek kötelezettséget¹⁰⁰, csak az nem tűnik egyértelműnek, hogy milyen körülmények esetén válik jogosulttá a kárt szenvedett állam ennek követelésére. Ha a sértett államok fogalmának az előbbiekben ismertetett rugalmas kezelése mellett a *sic utere tuo ut alienum non laedas* elve a nemzetközi jogban általános elfogadást nyerne¹⁰¹, akkor a Bizottságban 1978 óta napirenden lévő, a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények sérelmes következményeivel kapcsolatban folyó, és sokak által nem túl gyümölcsözőnek ítélt¹⁰² és viszonylag kevés precedensre épülő¹⁰³ kodifikációs folyamat lényegében szükségtelenné válna.

III. fejezet

Az in integrum restitutio

3.1 Riphagen koncepciója a restitúción

Riphagen úgy minősítette az *in integrum restitutio*t, mint annak a helyzetnek a helyreállítását, amelyik akkor létezett volna, hogyha nem következne be nemzetközi jogsértő aktus¹⁰⁴. A Special Rapporteur azon a véleményen volt, hogy az *in integrum restitutio*, mint obligatio, három egymástól elkülöníthető magatartásra kötelezi a jogsértő államot. Először is, a jogsértő állam kötelezettsége, hogy teljesítse utólagosan azt az alapkötelezettséget, amelyet jogsértő magatartásával megszegett. Másodszor, fizessen kártérítést, harmadszor pedig adjon biztosítékokat és garanciákat a jogsértő magatartás meg nem ismétlődésével kapcsolatban¹⁰⁵. Riphagen véleménye szerint, a restitúció *in integrum* tágabb értelemben

¹⁰⁰ Reuter, P.: *Principles de droit international public*. Recueil des Cours, tome 103, 1961 p. 591; Nagy Károly: *Forms of legal relationship in international responsibility*. In: *Questions of international law* vol 2, 129 et seq at p. 132

¹⁰¹ Sachariev szerint a XX. század első felétől a *Trail Smelter*, *Lake Lanoux*, *Gut Dam* és *Donauversinkung* ügyek kezdték kijelölni annak a kereteit, hogy mely tevékenységet köteles vagy nem köteles tolerálni az állam a szomszédjától (Sachariev, K.: *The definition of thresholds of tolerance for transboundary environmental injury under international law: Development and present status*. In: *Netherlands International Law Review*, 1988 vol 35 no 3 193-205p; 194p.

¹⁰² Boyle, A. E.: *State responsibility and international liability for injurious consequences of acts not prohibited by international law: a necessary distinction?* In: *The International and Comparative Law Quarterly* 1990 vol 39 1-26p; 1p.

¹⁰³ Pinto-Dobering, I.R.: *Liability for the harmful consequences of instances of transfrontier pollution not prohibited by international law*: In: *Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1987 vol 38, 79-133 p; .115. p.

¹⁰⁴ YBILC, 1980, vol II (Part One) 112. p., para 29

¹⁰⁵ YBILC, 1980, vol II (Part One) 115 p., para 43

nemcsak az utólagos teljesítésre terjed ki, de a késedelmes teljesítésből eredő kár megtérítésére is. Riphagen koncepciójában az *in integrum restitutio* jogintézménye foglalta volna magába a jogsértő magatartás elleni garanciákat is. A korabeli jogi doktrínában a helyreállítás nemzetközi szerepe lapvetően már tisztázottnak tűnt: " helyreállítás lényegében az eredeti kötelezettség megkésett teljesítése. Ha az eredeti kötelezettség teljesítése lehetetlen, helyettes teljesítést kell nyújtani."¹⁰⁶ Úgy tűnik Riphagen saját jogtudományi koncepciójával bővítette a doktrínát, és egyéni megközelítései a későbbiekben fokozatosan kiszorult a tervezetből. Ez egyben példázza mennyire jól működik a Bizottság, a hosszú kodifikációs folyamat biztosítja, hogy ne a -bármennyire is előremutató- egyéni gondolatok, hanem a nemzetközi közösség akaratát tükröző általános nemzetközi felfogás nyerje el szövegszerű formáját a kodifikáció során.

Riphagen véleménye szerint a nemzetközi jogi kötelezettség megsértése egy új jogi kapcsolatrendszert hoz létre a sértett állam és a jogsértő állam között. Ez egyrészt az eredeti obligatio¹⁰⁷ megkésett teljesítését hordozza, de olyan új jogi kötelezettségeket is maga után von, amelyek a kiinduláskori jogi helyzetben, azaz a jogsértő magatartás bekövetkezését megelőzően, még nem álltak fenn a sértett állam és a jogsértést megvalósító állam között.

3.2 Kivételek az utólagos teljesítés alól Riphagen szerint

a. Fizikai lehetetlenülés

Riphagen véleménye szerint, amennyiben az utólagos teljesítés fizikailag lehetetlen, helyettes teljesítésre kell, hogy sor kerüljön¹⁰⁸. A Special Rapporteur úgy fogalmazott, hogy "z utólagos teljesítés és a helyettes teljesítés között a választóvonalat első helyen az utólagos teljesítés fizikai lehetetlensége (ténybeli lehetetlensége) határozza meg"¹⁰⁹.

b. A helyi jogból adódó lehetetlenség

A Special Rapporteur azt írta, hogy "ehetséges jogi lehetetlenülés, amely a jogsértő állam nemzeti jogrendszeréből ered és az eredeti teljesítés, az eredeti kötelelem utólagos teljesítését megghusítja. Bár ez a körülmény minden bizonnyal nem igazolhatja a jogsértést, de mindemellett azt eredményezheti, hogy az utólagos teljesítés kötelezettsége helyett,

¹⁰⁶ Encyclopedia of public international law 10. States, responsibility of states, international law and municipal law. (Ed.: Rudolf Dolzer, Robert E. Hollweg, etc.) Amsterdam, 1987, North- Holland, p. 352

¹⁰⁷ YBILC, 1981, vol II (Part One) 99. p. para 150

¹⁰⁸ YBILC, 1982, vol II (Part One) 35. p. para 86

¹⁰⁹ YBILC, 1981, vol II (Part One) 99. p. para 154

helyettes teljesítést kelljen megvalósítani¹¹⁰ ". Riphagen ezáltal a legtöbb demokratikus állam alkotmányjogának azt a speciális tulajdonságát igyekezett figyelembe venni, mely lehetetlenné teszi az állami kormányzat közvetlen beavatkozását a tőle függetlenül működő bíróságok munkájába. Ha ugyanis a helyi bíróságok helytelenül alkalmazzák az egyébként nemzetközi jogilag kifogástalan törvényeket, az önmagában ki fogja váltani az állam nemzetközi jogi felelősségét. Az adott ország kormánya természetesen köteles a bekövetkezett jogsérelemre nemzetközi területen megfelelő jogorvoslatot nyújtani, ugyanakkor valószínűleg nincs abban az alkotmányjogi helyzetben, hogy a helyi bíróságok döntését felülvizsgálja. Ez a meglepő érvelés két évtizeddel később újra megjelenik Franciaország álláspontjában, amelyet az elégtétel jogintézménye kapcsán ismertetni fogunk. Álláspontom szerint természetesen Montesquieu elmélete a bírósági, törvényhozó és végrehajtó hatalmi ágak megoszlásáról aligha alkalmazható, mint a nemzetközi jogsértésekkel kapcsolatos kimentési ok. Ez ugyanis könnyedén vezethetne a jogosítványokkal való visszaélésekhez. Harmadik világbeli diktátorok utasíthatnák vissza a jogtalanul letartóztatott diplomaták kiadását arra hivatkozva, hogy nem áll módjukban hatalmukat a független bíróságokra rákényszeríteni. Ennek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a nemzetközi jogi felelősség fennállásától teljesen független kérdés az, hogy az adott ország alkotmánya a kötelezettség teljesítésére milyen kereteket és formákat határoz meg, és az utóbbira jogszerűen a nemzetközi jogban nem lehet hivatkozni, mint kimentési okra.

c. Az eredeti obligatio teljesítésének lehetetlensége összhangban a nemzetközi joggal

Riphagen véleménye szerint a nemzetközi jog szabályaival összhangban is létezhet lehetetlenülés az alapkötelezettség teljesítésével kapcsolatban¹¹¹ . A jus cogens szabályok kialakulása a nemzetközi jogban a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény 64. cikkével összhangban elősegíti, hogy ezek a szabályok a felelősségi jogban is kimentési okként szerepeljenek a kötelezettség teljesítését illetően.

d. A jogsértő magatartás mennyiségi tényezői

A Special Rapporteur hangsúlyozta, hogy a jogsértésnek és a jogsértés következtében fennálló jogkövetkezményeknek egymással arányosaknak kell lenniük¹¹² . Ugyanakkor figyelembe kell venni azt a kötelezettséget, hogy visszaállítsák azt a helyzetet, amelyik akkor létezett volna, ha a jogsértő magatartást nem követték volna el¹¹³ . Riphagen hangsúlyozta, hogy "z a kérdés, hogy ez a kötelezettség fennáll-e, annak fényében kell,

¹¹⁰ YBILC, 1981, vol II (Part One) 99. p. para 156

¹¹¹ YBILC, 1981, vol II (Part One) 100. p., para 157

¹¹² YBILC, 1980, vol II (Part One) 113. p. para 34

¹¹³ YBILC, 1981, vol II (Part One) 91. p. para 99

hogy megválaszolásra kerüljön, hogy a jogsértő állam mennyire szándékosan igyekezett kárt okozni a másoknak és magatartásának következményeivel mennyire komoly kárt okozott a sértett államnak.¹¹⁴ A Special Rapporteur szerint ugyanis kisebb jelentőségű esetekben, az elégtétel önmagában is megfelelő módon helyettesítheti az eredeti állapot helyreállítását.

e. A másik államnak közvetlenül okozott kár is állampolgárokon keresztüli károkozás

115

Riphagen megkülönböztette azokat a jogsértéseket, amelyeket a jogsértő állam közvetlenül okoz a sértett államnak azoktól az aktusoktól, amelyek a sértett állam állampolgárain keresztül okoznak jogsérelmet¹¹⁶. Konceptiója szerint azokban az esetekben, amelyekben az állam a külföldiekkel való bánásmód vonatkozásában sérti meg a nemzetközi jog előírásait, a sértett állam felé kártérítéssel felel¹¹⁷. Ezen felül, ezekben az esetekben, Riphagen második jelentésében kifejezetten biztosítani kívánta a válaszadás lehetőségét a kártérítés vagy az eredeti állapot helyreállítása között¹¹⁸ a jogsértő állam számára.

f. A restitúció és a kártérítés kompenzációja

Riphagen megfogalmazásában javasolt cikk úgy szövegezte, hogy a sértett állam követelheti a nemzetközi jogsértő magatartást elkövető államtól, hogy fizessen egy meghatározott pénzüsszeget olyan mértékben, amilyen mértékben a jogsértő állam nem képes utólagos teljesítést biztosítani¹¹⁹. Ez egy olyan rugalmas megfogalmazás, amely mozgásteret biztosított volna a sértett állam és a jogsértő magatartást megvalósító állam számára, hogy megállapodjanak abban, hogy a sértett állam részteljesítést és kártérítést fogadd el a jogsértést elkövető államtól jóvátételként.

3.3 Arangio-Ruiz restitucios koncepciója és annak visszhangja a Bizottságban

Arangio Ruiz az eredeti állapot helyreállításának két fő formáját különböztette meg. Első forma a fizikai helyreállítás, amely során a nemzetközi jogsértő magatartásnak konkrét fizikai eredménye van: például egy hajó jogtalan lefoglalása esetén, jogtalan kisajátításkor, egy külföldi személy nemzetközi jogi szabályba ütköző letartóztatása során vagy más

¹¹⁴ YBILC, 1981, vol II (Part One) 91. p. para 99

¹¹⁵ YBILC, 1981, vol II (Part One) 91. p. para 99

¹¹⁶ YBILC, 1981, vol II (Part One) 88. p. para 75

¹¹⁷ YBILC, 1980, vol II (Part One) 113. p. para 34

¹¹⁸ YBILC, 1981, vol II (Part One) 101. p., Article 5 (1)

¹¹⁹ Fifth report, YBILC, vol II. (Part One) 3 Article 6 (2)

állam területének jogellenes okkupációjakor. Az eredeti állapot helyreállításának ezekben az esetekben a hajó vagy a személy szabadon bocsátásával és a terület kiürítésével kell végződnie. Ettől eltérő kategória az, amikor az adott ország nemzeti jogrendszere kerül összeütközésbe nemzetközi jogi kötelezettségekkel. Az Arangio Ruizt követő időszakban viszonylag kis figyelem irányult a jogi helyreállítás intézményére, pedig több fontos jogeset kapcsolódik hozzá, így például a magyar optáns birtokosok ügye, akik az 1919. szeptemberi és 1921. júliusi román földbirtokrendelet nemzetközi jogba ütközését állították, amelyet a Trianoni Békeszerződés alapján felállított választottbíróóság 1927 január 10-i Ítéletében ki is mondott.¹²⁰ Ebben az esetben beszélünk a jogi helyreállítás kötelezettségéről.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által a Tervezet első olvasatához csatolt kommentárban kifejtett koncepció a jóvátétel kérdéseiben erősen emlékeztet arra a teóriára, amelyet Arangio Ruiz fektetett le, a Bizottsághoz eljuttatott jelentéseiben. A Nemzetközi Jogi Bizottság kommentárja szintén elfogadta kiindulási alapként azt a megállapítást, hogy az eredeti állapot helyreállítása képezi a nemzetközi jogban a jóvátétel elsődleges formáját. A Kommentár hangsúlyozta, hogy a teljes kártérítés elvének értelmében az eredeti állapot helyreállítása annak a helyzetnek a visszaállítását jelenti, amelyik a jogsértő magatartás bekövetkezése előtt fennállt, azaz a 'status quo ante' visszaállítását. A Bizottság véleménye szerint az eredeti állapot helyreállításának kötelessége a naturalis *in integrum restitutio* kötelességét foglalja magába, ezen túlmenően pedig a jogsértést elkövető államnak kártérítéssel kell teljessé tennie a jóvátételt. Mindezek figyelembe vételével a Bizottság az alábbi cikket alkotta meg:

43. Cikk

Az eredeti állapot helyreállítása

A sértett államnak joga van arra, hogy a jogsértő magatartást megvalósító államtól az eredeti állapot helyreállítását követelje, azaz, hogy visszaállítsák azt a helyzetet, amely a jogsértő magatartás megvalósítása előtt létezett, amennyiben és amilyen mértékben az eredeti állapot helyreállítása:

a. nem fizikailag lehetetlen b. nem eredményezné az általános nemzetközi jog kötelező alkalmazását igénylő norma megsértését c. összehasonlíthatatlanul nagyobb terhet jelentene abhoz az előnyhöz képest, amelyet a sértett állam azzal nyerne, ha kártérítés helyett, az eredeti állapotot állítaná helyre; vagy d. komolyan veszélyeztetné a jogsértő magatartást megvalósító állam politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását, ha csak az eredeti állapot helyreállításának elmaradása nem okozna hasonló fejleményeket a sértett államnál.

¹²⁰ Bilge, A.S.:La responsabilité internationale des états et son applications en matiere d'actes législatifs Istanbul, 1950, 82. p

a. fizikai lehetetlenség és jus cogens

Mind Arangio Ruiz jelentései, mind pedig a Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott Kommentár szerint a jogsértő állam kötelessége az eredeti állapot helyreállítására nem feltétel és korlát nélküli, hiszen bizonyos esetekben ez jogilag vagy fizikailag lehetetlen. Szemben azonban Riphagen korábbi elméletével, az eredeti állapot helyreállítása jogilag csak akkor lehetetlen, ha az a nemzetközi jog kötelező szabályába ütközik. Egy állam ugyanis nem hivatkozhat belső jogi rendelkezéseire abból a célból, hogy az eredeti állapot helyreállítására vonatkozó kötelezettségét megtagadja.

b. aránytalan teher

Arangio Ruiz a jelentéseihez csatolt cikkelytervezeteiben lehetőséget kívánt biztosítani volna a jogsértést elkövető államnak, hogy mentesüljön az eredeti állapot helyreállításának kötelezettsége alól, amennyiben ez részére rendkívüli terhet jelentett volna. Szerinte ahhoz, hogy egy állam bizonyítani tudja, hogy az eredeti állapot helyreállítása rendkívüli megterhelést jelent számára, két feltételt kellett volna kielégítenie. Bizonyítania kellett volna egyrészt, hogy az eredeti állapot helyreállítása olyan teher, amely aránytalan a jogsértő magatartásával okozott jogsérelemhez képest; másrészt, hogy a naturalis in integrum restitutio súlyosan veszélyeztetné a jogsértő állam politikai, gazdasági, társadalmi rendszerét. Ezt a két feltételt a Nemzetközi Jogi Bizottság kettéválasztotta azzal, hogy az a jogsértő állam, amelyik a két feltétel közül bármelyik meglétét bizonyítani tudja, mentesül azon kötelezettsége alól, hogy a jogsértő magatartás elkövetésének következményeként az eredeti állapotot legyen köteles helyreállítani.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az előbb említett feltételek közül az elsőt akként fogalmazta meg, hogy a jogsértő állam mentesül az eredeti állapot helyreállításának kötelessége alól amennyiben összehasonlíthatatlanul nagyobb terhet jelentene ahhoz az előnyhöz képest, amelyet a sértett állam azzal nyerne, ha kártérítés helyett, az eredeti állapotot állítanák helyre.

Véleményem szerint ez a megfogalmazás jogilag nehezen értelmezhető. A Nemzetközi Jogi Bizottság maga fektette le a jóvátétel legfontosabb kritériumát, nevezetesen, hogy a jogsértő magatartás következményeként a jóvátételnek minden esetben a kár teljes megtérítését kell eredményeznie. Ha egyszer a Bizottság kimondta, hogy megfelelő feltételek esetén a kártérítés helyettesítheti az eredeti állapot helyreállítását, nehezen lehet azt állítani, hogy a két jogintézmény legalább elméleti értelemben nem egyenlő, hiszen ugyanarra az eredményre, a károsult fél teljes kompenzációjára kell, hogy vezessen a jóvátétel, bármelyik jogintézményt alkalmazzák is a felek. Elképzelhető ugyan, hogy a sérelmet szenvedett állam nagyobb politikai vagy érzelmi értéket csatol az eredeti állapot helyreállításához, és inkább ezt a megoldást részesíti előnyben a kártérítés helyett. Egyértelmű, hogy bizonyos esetekben az

eredeti állapot helyreállításának nincs alternatívája (pl. tartóztatott diplomata szabadon bocsátása) elfoglalt terület visszaadása a jogsérelmet szenvedett állam számára. Véleményem szerint azonban a legtöbb esetben jelentősebb politikai értékkel bírhat az *in integrum restitutionál*, hiszen a sértett állam polgárai és vezetése számára egyértelműbben biztosíthatja a megcsorbított jogok helyreállítását, hatásosan köszörülve ki azt a csorbát, amelyet a sérelmet szenvedett államnak a nemzetközi közösség előtt is megsérült tekintélyén esett

Ennek ellenére kétségesnek tartom, hogy a *pretium affectionist*, azaz azt az érzelmi értéket, melyet valamelyik fél az eredeti állapot helyreállításához, mint számára elfogadható politikai megoldáshoz csatol, figyelembe kellene venni jogi szempontból is. A másik indok, amiért ezt a megfogalmazást szerencsétlennek tartom, az az, hogy miután a szóban forgó clausula a jogsértést elkövető államnak szolgál kimentési okként, éppen ezért ez az állam fogja először minősíteni és értékelni a helyzetet, hogy az eredeti állapot helyreállítása helyett nyújtott kártérítéssel a sértett állam veszít-e vagy sem. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által korábban azonos értékűnek minősített két jogi megoldást tehát a kommentár jogi értelemben is megkülönbözteti ráadásul a két jogintézmény által biztosított jóvátételi viszonyok közötti értékkülönbség a megítélését a sértett állam ellenében a jogsértő félre bízta.

Minél súlyosabb kötelezettséggel jár a jóvátétel, annál súlyosabbak lehetnek azok a járulékos költségek, amelyek a jóvátétel megvalósításával együtt járnak. Vegyünk egy példát: elképzelhető például, hogy egy háború során az egyik ország a másik ország területéről egy rendkívül értékes Rembrandt festményt hurcol el. A festmény kikerülhet a jogsértő ország birtokából, és ha jóvá akarja tenni az elkövetett jogsértést, akkor kénytelen egy harmadik országtól, esetleg áron felül is visszaszállítani a saját országába, majd pedig, a festmény eredeti származási helyére juttatni azt. Az eredeti állapot helyreállításának járulékos költségei tehát a festmény felkutatása, beszerzése, elszállítása. Mindez természetesen nem számít bele az eredeti állapot helyreállításának értékébe. Ezzel szemben sokkal olcsóbb lenne a festményt illegálisan elszállítandó országnak a festmény értékének piaci értékét megfizetni.

A festménnyel kapcsolatos példából kitűnik a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezetével kapcsolatos, és az idézet ponttal összefüggő logikai bukfenc. Minden olyan alkalommal, amikor az eredeti állapot helyreállítása jelentős költségekkel bír, akkor a jogsértő állam részére az eredeti állapot helyreállítása nagyobb teher, mint a kártérítés megtérítése. Ezzel szemben, azon az erkölcsi értékkülönbségen kívül, mely az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés között a sértett állam vonatkozásában fennáll, a sértett állam érdekében nagyon nehezen lehet mást is tenni az eredeti állapot helyreállításához főződő jogainak védelmében. Más szóval úgy is fogalmazhatnánk: minél súlyosabb az eredeti jogsértés, minél inkább eltávolodik a jogsértő állam az eredeti kötelezettségétől, annál kisebb az

esély arra, hogy az eredeti állapot visszaállítására a gyakorlatban is sor kerül. Ez a koncepció a valós életben pontosan ellenkező helyzetre vezet, mint amelyet Riphagen tartott volna megfelelőnek a jóvátétel szempontjából. A Special Rapporteur, mint ahogyan azt korábban már ismertettem, azt tartotta volna helyesnek, ha kisebb súlyú jogsértések esetén a felek megelégedtek volna az elégtételadással, míg súlyosabb esetekben az eredeti állapotot kellett volna helyreállítani. Az a véleményem, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság által használt megfogalmazást át lehetne úgy alakítani, hogy az megfeleljen az államok tényleges érdekeinek. Álláspontom szerint a jogsértő cselekmény súlyától kellene függővé tenni azt, hogy a jogsértő állam köteles-e az eredeti állapotot helyreállítani. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy az állam, mely jogsértést követett el, mentesül az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségétől, ha az aránytalanul nagy terhet jelentene a számára, azzal a jogsértéssel összehasonlítva, amelyet maga okozott. Meggyőződésem, hogy jogdogmatikai értelemben hasonlóan szerencsétlen a megfogalmazása annak a másik feltételnek is, mely kimentési okot biztosít a jogsértést elkövető állam számára, annak érdekében, hogy inkább kártérítést nyújtson az eredeti állapot helyreállítása helyet.

c. politikai és gazdasági függetlenséget veszélyeztető helyreállítás

A 43. cikk "d" pontjában megfogalmazott feltétel szerint a jogsértő állam köteles az eredeti állapotot helyreállítani, kivéve, hogyha ezzel komolyan veszélyeztetné politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását, hacsak az eredeti állapot helyreállításának elmaradása nem okozna hasonló fejleményeket a sértett államnál.

Ha jogilag közelebbről megvizsgáljuk ezt a kitétel, akkor úgy tűnhet, hogy ez a megfogalmazás magában foglalhat egy olyan esetet - még ha extrémnek mondható helyzetről van is szó - amelyben a jogsértő állam annak érdekében, hogy magatartását jóvátegye, kénytelen lenne lemondani politikai függetlenségéről. Véleményem szerint az állam joga, hogy megőrizze szuverenitását a nemzetközi jog kogens normái közé tartozik, és éppen ezért az állam jogszerűen nem mondhat le róla. Ugyanúgy, ahogy jogellenes szankció lenne bármilyen jogsértésre adott válaszként politikai függetlenségéről való lemondásra kényszeríteni egy államot, ugyanúgy elképzelhetetlen az, hogy egy állam köteles legyen jóvátételként önként lemondani a politikai függetlenségéről.

Arangio Ruiz úgy érvelt a Nemzetközi Jogi Bizottság elé beterjesztett második jelentésében, hogy az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés között a választás szabadságát minden esetben a sértett állam részére kell biztosítani, hiszen elképzelhető, hogy az eredeti állapot helyreállítása többé már nem áll az érdekében. A Kommentárban szintén elfogadni látták azt a gondolatot, hogy az eredeti állapot helyreállítása egyes esetekben feltehetőleg "nem megfelelő, mert a sértett a jóvátételt kártérítés formájában szeretné megkapni".

d. faculté de choix

Annak ellenére, hogy a Bizottság ennyire egyértelműen fogalmazott, ezt az elképzelést nem megfelelően tükrözi az első olvasatban elfogadott Tervezet. A Tervezet 44. cikkének (1) bekezdése ugyanis kimondta: "A sértett állam joga, hogy kártérítést kapjon olyan mértékben, amely mértékben a kárt az eredeti állapot helyreállításával nem tették jóvá." De vajon ki fogja eldönteni, hogy a jogsérelmet az eredeti állapot helyreállításával teljesen jóvátették-e vagy sem? Más szavakkal, joga van-e a sértett államnak arra, hogy az eredeti állapot helyreállításának formájában felajánlott jóvátételt visszautasítsa, ha korábban kifejezetten nem jelölte meg az általa kívánt jóvátételi formát? A Kommentár¹²¹ aláhúzza, hogy mind az eredeti állapot helyreállítására, mind pedig a kártérítésre vonatkozó cikkek olyan módon kerültek megfogalmazásra, hogy az lehetőséget adjon a sértett államnak e két jogintézmény közötti választásra.. A Bizottság azt is hozzátette, hogy nehézségeket eredményezhet, ha egy jogsértés eredményeként több állam szenvedett jogsérelmet, s ezek közül egyesek inkább kártérítést szeretnének, míg mások az eredeti állapot helyreállítását választanák. Összefoglalva talán azt lehet mondani, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által készített szerződéstervezet biztosítja a sértett államnak azt a jogot, hogy az eredeti állapot helyreállítása helyett inkább kártérítést követeljen. Ám úgy tűnik, hogy a pusztán lehetőségen túl, hogy jogszerűen követeljen kártérítést, a szerződéstervezet nem biztosítja, hogy a jogorvoslatot teljesen ebben a formában nyerve is el a sértett állam, ha ezzel a jogsértő nem ért egyet.

Henry, Léon és Jean Mazeud, valamint Francois Chabas a francia polgári jogról szóló világhírű művükben az Obligations théorie générale c. könyvben aláhúzták a francia jogrendszer vonatkozásában, hogy az eredeti állapot helyreállítása "C'est le mode de réparation le plus parfait"¹²², azaz, az *in integrum restitutio* a jóvátétel legtökéletesebb módja. A szerzők szintén kifejtették, hogy az áldozat nem utasíthatja vissza a természetben való helyreállítást¹²³. És úgy tűnik, hogy ez a doktrína a kontinentális jogrendszerekből származó jogászok jelentős részét befolyásolhatja, ha a kártérítés és az *in integrum restitutio* kapcsolatát kell vizsgálni a nemzetközi jogban.

Szükség lenne arra, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetét a választás lehetőségére utaló jogosítványok precíz meghatározásával egészítsék ki. Érdeemes megemlíteni, hogy a legtöbb kontinentális jogrendszer az eredeti állapot helyreállítását tekinti a jóvátétel fő jogi eszközének, és ennek következtében kötelezi a sértett felet, hogy fogadja el a jóvátétel ezen formáját. Ezzel szemben a common law¹²⁴ országaiban a tulajdonviták egy szűkebb körét leszámítva a

¹²¹ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 53-81

¹²² Mazeud - Chabas: Obligations théorie générale 119. p.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 77

kártérítés a legfőbb jogorvoslati forma és az eredeti állapot helyreállítása az úgynevezett "specific performance"¹²⁵ pedig egészen kivételes jogintézmény.

3.4 Az államok értékelése a helyreállításról

Az eredeti állapot helyreállítására vonatkozó 43.cikkkel kapcsolatban Franciaország általánosságban nem emelt kifogást, ugyanakkor jogelméleti kételyeket támasztott az idézett cikk b, és d. bekezdésével kapcsolatban. A b. és d. bekezdés a Tervezet szerint mentesíti a jogsértést elkövető államot az eredeti állapot helyreállításának kötelezettsége alól, amennyiben a b ponttal összhangban az eredeti állapot helyreállítása a nemzetközi jog kötelező alkalmazását igénylő normába ütközne, illetve amennyiben a b. bekezdés értelmében súlyosan veszélyeztetné a jogsértést elkövető állam politikai függetlenségét, vagy gazdasági stabilitását, hacsak a helyreállítás elmaradása nem hozná ugyanilyen helyzetbe a jogsérelmet szenvedett államot. Franciaország szerint egész egyszerűen elképzelhetetlen olyan helyzet, amely során valamely jogsértő állapotra vonatkozó *in integrum restitutio* egyben a nemzetközi jog kötelező szabályába való ütközéssel járna együtt, így ennek az említése is fölösleges a Tervezetben. A politikai függetlenségre és a gazdasági stabilitásra vonatkozó kimentési okkal kapcsolatban Franciaország úgy foglalt állást, hogy a meglátása szerint beleolvad a Tervezet c. pontjában leírt kimentési okba, mely szerint az eredeti állapot helyreállítása nem kötelező, amennyiben az *in integrum restitutio* a jogsértő államra aránytalanul nagy terhet ró ahhoz az előnyhöz képest, amelyet a jogsérelmet elszenvedő állam élvezne, amennyiben a jóvátétel kártérítés helyett az *in integrum restitutio* formájában valósulna meg.

A svájci kormány álláspontja arra hívta fel a figyelmet, hogy az eredeti állapot helyreállítása számtalan esetben lehetetlen. Az eredeti állapot helyreállításával kapcsolatban a legfőbb gond az, mint arra a legtöbb állam helyesen rávilágít, hogy bizonyos esetekben egyáltalán nem lehetséges az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés közötti választás, mert egyes esetekben az eredeti állapot helyreállításának egyszerűen nincs alternatívája (pl.: területek erőszakos elfoglalása) más esetekben pedig a sértett államot megillető választás szabadságát szeretné korlátozni, így például jus cogensbe ütköző norma esetén szeretné kizárni annak lehetőségét, hogy kompenzáció formájában bármely állam is megvásárolhassa egy ilyen súlyú jogsértés elkövetésének lehetőségét.

Az üzbég kormány fontosnak tartotta kiemelni, hogy amennyiben egy államnak az eredeti állapot helyreállítására van kötelezettsége, de az eredeti dolgok már nem állnak rendelkezésre, lényegileg azonos, vagy hasonló dolgokkal lehetne helyettesíteni. Az üzbég kormány álláspontja szerint azonban erre csak a jogsértő és a sérelmet szenvedett fél megegyezése esetén lenne lehetőség.

¹²⁵ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 78

Az Egyesült Államok is felhívta a figyelmet arra, hogy az eredeti állapot helyreállítása bizonyos esetekben semmivel sem helyettesíthető, így például az illegálisan szerzett területek, vagy történelmi esetleg kulturális javak visszaszolgáltatása tekintetében. Az álláspont ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a gyakorlatban a kártérítés sokkal jelentősebb jogintézmény, mint az eredeti állapot helyreállítása. Az Egyesült Államok nem ért egyet azzal a megfogalmazással, hogy bár a jogsértő állam köteles az eredeti állapot helyreállítására a 43.§.c. bekezdése értelmében, mégis mentesül ez alól, ha ez számára aránytalan terhet jelentene ahhoz az előnyhöz képest, amellyel a jogsérelmet szenvedett fél nyerhet azáltal, hogy a kártérítés helyett az *in integrum restitutio* formájában nyer jóvátételt.

Az amerikai álláspont szerint a Nemzetközi Jogi Bizottság nem tisztázta, hogy mit jelent az aránytalan teher fogalma, és ennek megfelelően ennek a pontnak az alkalmazása is jogviták tárgyát képezheti, illetőleg felesleges joghézagot teremt. Az Egyesült Államok hasonlóképpen nem ért egyet azzal a kitételrel sem, mely szerint a jogsértő állam mentesül a jóvátételnek az eredeti állapot helyreállítása keretében történő szolgáltatása alól, amennyiben ez súlyosan fenyegetné a politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását. Az amerikaiak szerint ennek a rendelkezésnek viszonylag kicsi a praktikus jelentősége, ezért elhagyható. Az amerikaiak véleménye szerint, ugyanakkor a politikai függetlenség és a gazdasági stabilitás hangoztatásával egyes államok olyan kötelezettségektől szabadulhatnak meg, amelyek jogosan terhelnék őket, éppen ezért ennek a rendelkezésnek a Tervezetből való törlését tartják célszerűnek.

3.5 Crawford és Bizottság továbbfejlesztik a restitúció kodifikációs szabályait

A Special Rapporteur részletesen elemzi az eredeti állapot helyreállítását, mint jogintézményt, és annak kapcsolatát a kártérítéssel, illetve a *cessatio*-al. Ezután felteszi a kérdést, hogy fenntartható-e az eredeti állapot helyreállításának primátusa a többi jóvátételi jogintézménnyel szemben.¹²⁶

a. restitúció primátusa

Az eredeti állapot helyreállításának elsődlegessége több szempontból is megkérdőjelezhető. Ezek közül a Crawford-féle jelentésben két aspektus jelenik meg. Egyrészt a Special Rapporteur is kiemeli, hogy vannak olyan jogsértések, ahol az *in integrum restitutio* talán egyáltalán nem megengedhető, még abban az esetben sem, ha erre fizikailag lehetőség van. Így például az eljárási kötelezettségek "ha egyáltalán megítélhetők, nem nyújthatnak a jogsérelmet szenvedett államnak többet az esemény

¹²⁶ Levermore, Fourth Year Book of the League of Nations 260-278 pp.

bekövetkezését követően, mint amire abban az esetben lett volna joga, hogyha a kötelezettséget teljesítették volna".¹²⁷

Crawford utalt Paraguay és az Egyesült Államok jogvitájára¹²⁸, amelyben Paraguay az *in integrum restitutio*s kötelezettségként új eljárás lefolytatását kívánta egy paraguayi állampolgár *Angel Bread* ügyében, akinek a letartóztatásáról az Egyesült Államok nem értesítette Paraguayt. A Választott Bíróság ideiglenes intézkedésként elrendelte a kivégzés elhalasztását arra való hivatkozással, hogy ez helyreállíthatatlanul megakadályozhatná azoknak a dolgoknak a megítélését, amelyeket Paraguay a maga részéről vindikált. Másrészt a *Rainbow Warrior* választottbírói ügy¹²⁹ Crawford professzor szerint is arra példa, hogy a választott bíróságok meglehetősen szabadon kezelik az egyes jóvátételi kategóriák meghatározását. Ez véleményem szerint szintén megfelelő argumentum lehet bárki számára, aki úgy véli, hogy az *in integrum restitutio*t felesleges a jogelméletben annyira meghatározó elsődleges jogorvoslati formaként kezelni, hiszen ha a tények olyan rugalmasan minősíthetők a választott bíróságok alkalmazásában, akkor a jogintézmények közötti hierarchia is többé-kevésbé relatívvá válhat.

Crawford álláspontja szerint azért kell mégis ragaszkodnunk az *in integrum restitutio* elsődlegességéhez, mert "az *in integrum restitutio* alapvető elméleti szerepet játszik, különösen az eredeti kötelezettségek teljesítésének kérdésével való közeli kapcsolata miatt."¹³⁰. Magyarul az *in integrum restitutio* jogelméleti szerepe az, hogy aláhúzza a nemzetközi jogi felelősséget, azaz kötelezettségek betartatása céljából került lefektetésre, ezért az összes többi kérdésnek csak másodlagos jelentősége lehet. A Special Rapporteur azt is megjegyzi, hogy azért sincs szükség az eredeti állapot helyreállításának primátusát megkérdőjelezni, mert az államok állásfoglalásaiból sem tűnik ki ilyen irányú követelés. Természetesen, ahogyan az *in integrum restitutio* primátusa nem elképzelhető kivételek alkalmazása nélkül, ugyanúgy a kompenzáció előtérbe helyezése sem egyszerűsítene le sokkal a jóvátétel struktúráját, hiszen vannak olyan helyzetek, amelyben a kártérítés nem helyettesítheti az eredeti állapot helyreállítását. Ez Crawfordnak is a legfőbb érve a jelenlegi rendszer megtartása mellett, véleménye szerint amennyiben a kártérítés intézményrendszere kerülne előtérbe a nemzetközi jogban, akkor a Nemzetközi Jogi Bizottságnak el kellene kezdeni annak meghatározását, hogy mely kivételek esetén kell mégis az *in integrum restitutio*val teljesíteni a jóvátételt.

Az *in integrum restitutio* kérdésében nagy vita volt az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában, hogy vajon fenntartható-e az a tézis, hogy ez a

¹²⁷ RIAA. vol. XII, 155 et seq

¹²⁸ Crawford: Harmadik jelentés, A/CN.4/507 para. 54.

¹²⁹ *Rainbow Warrior* Választottbírói ügy, (1990) 82 ILR 499

¹³⁰ Levermore, *Fourth Year Book of the League of Nations* 260-278. pp.

jogintézmény elsőbbséget élvez a kártérítéshez képest.¹³¹ A helyreállítás elsődlegességét megkérdőjelezők legfőbb érve az volt, hogy a jelenlegi struktúra túlzottan merev és nincs összhangban a nemzetközi bíróságok által alkalmazott gyakorlattal. A Special Rapporteur arra világított rá, hogy véleménye szerint a struktúra nem annyira merev, hiszen a sértett állam általában mindig választhat az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés között. Crawford emellett utalt arra is, hogy léteznek olyan esetek, ahol az eredeti állapot helyreállításnak nincsen alternatívája, továbbá bizonyos esetekben az *in integrum restitutio*t már nincs mód követelni.

Egyes Bizottsági tagok javaslatot tettek arra, hogy a leendő egyezménytervezethez csatolandó kommentárban térjenek ki olyan jóvátételi helyzetekre is, ahol az *in integrum restitutio*, vagy a kompenzáció alkalmazása nem merülhet fel, továbbá a kommentár villantsa fel annak lehetőségét, hogy a nemzetközi bíróságok önmagában a jogellenesség deklarálásával is rendezhetik a jogvitát megfelelő körülmények esetén. A Special Rapporteur nem reagált erre a javaslatra, amely pedig véleményem szerint a Tervezet jóvátételi struktúráját alapjaiban érinti. Arról van szó, ugyanis, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság jelenlegi tervezete a kártérítés szükségesebb módon hangsúlyozza az *in integrum restitutio* szerepét a jóvátétel jogintézményei között. Ha jogsértő állam a jelenlegi Tervezet koncepcióját követve próbálja meg jóvátenni az elkövetett jogsértését, akkor minden esetben meg kell kísérelni az eredeti állapot helyreállítását, ezt követően megvizsgálni, hogy szükséges-e ezt további kártérítési összeggel kipótolni, hogy teljessé tegye a reparációt és ha az előző két jóvátételi forma még mindig nem vezet kellő eredményre, akkor kell elégtétellel rendezni a jogsértést. A gyakorlat nyilvánvalóan éppen az ellenkező irányba halad. Feltételezhető, hogy a jogsértő állam megpróbálja egy bocsánatkéréssel elintézni a konfliktust, azaz elégtétellel rendezni az elkövető állam és a sértett állam közötti konfliktust, és csak ezt követően veszi fontolóra, hogy esetlegesen, kártérítést fizessen és csak a legkritikább esetekben, a diplomáciailag is legkényesebb ügyekben vetődik fel az eredeti állapot helyreállítása.

Úgy tűnik számomra, minthogyha az egyezménytervezet szövegezői a szövegezés során egy olyan feltételezett helyzetből indultak volna ki, ahol adva van egy A és B ország, amelyek egy vagy több tényleges kötelezettség teljesítésére szerződést kötöttek egymással és az ebből eredő teljesítéseket az egyik fél vétkeken elmulasztotta. Véleményem szerint a szolgáltatások cseréjére épülő szinallagmatikus szerződéseknél a legkisebb annak a veszélye, hogy a szerződő felek egyike is eltérjen a megállapodástól, hiszen ezekben a szerződéseknél az eredeti obligatiókból teljesen egyértelműen adódik a jogkövetkezmény, ha az egyik fél nem teljesít vagy nem megfelelően teljesít akkor a másik fél sem köteles a teljesítést véghezvinni és ezért még az eredeti kötelelem keretei között, de úgy is mondhatnánk, hogy a szerződések jogáról szóló bécsi egyezménynek a szerződés

¹³¹ Moore, A Digest of International Law, .1090

felfüggesztésére és vagy megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseinek keretében a jogsértés következményeit rendezni tudják. Ezzel ellentétben a legnagyobb volumenű károkozások és ezzel összefüggésben álló jóvátételi igények nem a szinallagmatikus szerződések hibás teljesítéséből vagy nem teljesítéséből fakadnak, hanem feltehetőleg háborús cselekményekből és környezetszennyezésekből. A háborús cselekmények esetén a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete külön szabályok alkalmazását irányozná elő, hiszen ezek a cselekmények nem a nemzetközi deliktumok, hanem a nemzetközi bűncselekmények jogi kategóriájába esnek. Megjegyzendő, hogy maga a Nemzetközi Jogi Bizottság sem látta alkalmazhatónak a maga teljességében a háborús eseményekre a jelenlegi tervezet reparációs szabályait, ahogyan arra korábban a teljes reparáció elvének tárgyalásánál már utaltunk.

Ami a nagy volumenű környezeti károkozást illeti, a Tervezet jelenlegi struktúrája nem tűnik realiztikusnak. Köztudottan a tömeges környezeti károkozások egyes fajtái a nemzetközi bűncselekmények kategóriájába tartozhatnak, de jelen esetben nem ezeket vizsgáljuk. A környezeti károkozást olykor nem maga az állam követi el, hanem ahogyan azt Kiss Sándor professzor megállapítja: "A környezeti károkozással járó tevékenységek nagy része magánszemélyeknek, különösen társaságoknak tudható be, és e tevékenységek többsége előfordulási helyükön jogszerűnek minősül."¹³² Az állam felelőssége itt általában a megfelelő felügyeleti intézkedések és ellenőrzések elmulasztásában nyilvánul meg (lásd. például az Aurul vállalat és a román állam szerepét a tiszai ciánszennyezésben). Ez a gondolatmenet jól szemlélteti milyen illuzórikus az *in integrum restitutio* alkalmazása a gyakorlatban környezeti károkozás esetén, nem csak azért, mert évekig is eltarthat annak megállapítása, hogy mi is volt a ténylegesen bekövetkezett kár, hogy milyen közvetlen ok okozati összefüggésben voltak a kárt előidéző jogi személy magatartásával és végezetül a kárt okozó jogi személy magatartásáért mennyiben felelős az őt nem kellően felügyelő, ellenőrző állam. Az pedig végképp abszurd, hogy az államnak mindaddig várnia kelljen a környezet helyreállításával, amíg mindezek a kérdések nem tisztázódtak arra várva, hogy majd a jogsértést elkövető állam elpusztított természeti környezetet az eredeti szépségűre visszaalakítja. Itt látszik jól, hogy mennyire elkülönülhet a *cessatio* és a reparáció: a *cessatio* ugyanis a jogsértés kiküszöbölésére, a jóvátétel pedig a bekövetkezett károk eltüntetésére vonatkozik. A környezeti károk esetén például a sértett állam joggal várhatja el, hogy a mulasztásos jogsértést elkövető állam a jövőben az ellenőrzési kötelezettségének erőteljes gyakorlásával megakadályozza a további jogsértések bekövetkezésének lehetőségét, és egyben a kárt okozó jogi személy mellett vagy helyett helytálljon.

A jogsértések egy típusánál csak és kizárólag az eredeti állapot helyreállítása fogadható el így például a letartóztatott diplomaták szabadon

¹³² Kiss Sándor, *Manual of European Environmental Law*, 74. p.

bocsátása, jogtalanul elfoglalt területek visszaadása esetében; más helyzetben - meglehetősen gyakran - az eredeti állapot fizikailag nem állítható helyre; további esetekben sem az *in integrum restitutiora*, se pedig kártérítés alkalmazására nincs szükség a jogsértés bocsánatkéréssel (elégtétellel) rendezhető. Az előbbieket figyelembevételével véleményem szerint az eredeti állapot helyreállításának elsőbbsége, mint a reparáció alapelve nem tartható fent. Az *in integrum restitutio* primátusáról folyó vita során James Crawford megjegyezte, hogy "Elméletben a helyreállítás az elsődleges, holott a gyakorlatban ez egészen kivételes. A kihívás abban állt, hogy összebékítsük az elméletet a gyakorlattal."¹³³ . Ezt a vita összegzésének tekinthetjük, mert az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának anyaga nem tartalmaz további utalást a kérdésre. A dokumentum nem említi egyetlen esetben sem, hogy a Bizottság bármely tagja kiállt volna az *in integrum restitutio* primátusa mellett, és ebből azt a következtetést vonom le, hogy nem állnak nagyon távol az igazságtól azok, akik azt állítják, hogy ez az elmélet csendben megdőlt. Véleményem szerint szükség lenne arra, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság *expressis verbis* is kimondja, hogy a jóvátétel jogintézményei, nevezetesen a kártérítés, a helyreállítás és az elégtétel egymással egyenrangú jogi intézmények, amelyeket a helyzet körülményeitől függően kell alkalmazni.

3.6 Kivételek a restitúció alól a Crawford-i koncepcióban és azok Bizottsági megerősítése

a. fizikai lehetetlenség

A Special Rapporteur szerint ez a kategória mindenki számára egyértelmű, ami fizikailag lehetetlen azt nincs értelme követelni. Ezt az álláspont egyértelmű helyesléssel találkoztott a Bizottság részéről is.

b. a nemzetközi jog kötelező alkalmazását igénylő normába ütközés

Természetes, hogy ha az eredeti állapot helyreállítása jus cogens normát sért, akkor az nemcsak, hogy nem kötelező, de kifejezetten tilos is. Ehhez azonban ennek a kitételnek a megjelenítésére egyáltalán nincs szükség, mert ebben az esetben az állam "mulasztása" egyébként is kimentési ok alá esik. Éppen ezért Crawford -összhangban Franciaország álláspontjával is - javasolja ezt a bekezdést a tervezetből törölni, amely javaslat a Bizottság részéről is meghallgatásra talált és törlik a kitétel a tervezetből.

c. az *in integrum restitutio* aránytalanul terhes volta

Az általam korábban kritizált megfogalmazásban Crawford nem talált kifogásolni valót. A Special Rapporteur úgy látja, hogy az arányosság elvét kell alkalmazni a jóvátétel során és ebbe a jogsértés súlyát is bele kell

¹³³ ICJ Reports, 1980, 44

számítani, és ez indokolja az aránytalanul terhes restitúció elengedését, megfelelő kártérítés megfizetése esetén. Crawford gondolatait akár úgy is érthetjük, hogy kisebb súlyú cselekmények elkövetésekor eltekintene az eredeti állapot helyreállításától, míg súlyos cselekmények elkövetése esetén erre lényegesen kevésbé lenne hajlandó. A Bizottságban lehetett bizonyos kételkedés a jogi megfogalmazás pontosságát illetően, ezért az "amelyet a sértett állam azzal nyerne" kitételt kiveszik, és ezzel véleményem szerint még homályosabbá válik a viszonyítási alap, amellyel a sértett állam előnyét a jogsértő hátrányával összemérhetnénk.

d. a sértett állam politikai függetlenségét, vagy gazdasági stabilitását veszélyeztető jóvátétel

Több állam is nagyon keményen kritizálta ezt a pontot, mint ahogyan ezt Crawford is megállapítja. Álláspontja szerint ezek az esetek - ha vannak egyáltalán ilyenek - beleolvadnak az előző pontba, így az utolsó pont törölhető a Tervezetből, amellyel a Bizottság tagjai is egyetértettek.

A fentiekkel összhangban a Bizottság az alábbi cikket alkotta meg:

35. Cikk

Az eredeti állapot helyreállítása

A jogsértő magatartást megvalósító állam kötelessége¹³⁴, hogy az eredeti állapot helyreállítását követelje, azaz, hogy visszaállítsák azt a helyzetet, amely a jogsértő magatartás megvalósítása előtt létezett, amennyiben és amilyen mértékben az eredeti állapot helyreállítása:

a.nem fizikailag lehetetlen b.nem jelentene összehasonlíthatatlanul nagyobb terhet jelentene, ahhoz az előnyösebb képest, amely abból eredne, ha kártérítés helyett az eredeti állapotot állítanák helyre.

3.7 Értékelés

Az *in integrum restitutio* primátusának doktrínája onnan eredeztethető, hogy a nemzetközi jogászok feltétlenül biztosítani kívánták, hogy a jogsértő állam teljesítse eredeti kötelezettségét. A *cessatio* jogintézménye azonban - ahogyan azt a későbbiekben részletesen is igyekszem majd bizonyítani - időközben megerősödött és kellően szavatolja az eredeti kötelezettségek teljesítését. Éppen ezért a Tervezetben minden olyan utalás, amely az *in integrum* elsődlegességére utal, törölhető. Nem szabad ugyanis megfélemlíteni arról, hogy a további jogsértés kiküszöbölésére a *cessatio* szolgál, míg a jóvátétel célja a jogsértés következményeinek, elsősorban a bekövetkezett kárnak a kiküszöbölése. Nem nehéz belegondolni, hogy mai világunkban a legsúlyosabb károkat a háborúk és a szándékosan vagy gondatlanságból bekövetkező környezeti katasztrófák eredményezik.

¹³⁴ Ahogyan arra a korábbi fejezetben utaltunk, a sértett állam definíciójának megalkotásával kapcsolatban felmerült nehézségek miatt a tervezet vonatkozó pontjait a jogsértést elkövető állam kötelezettségeiként fogalmazták újra.

Ezekben az esetekben a gyakorlatban fel sem merül, hogy az eredeti állapot visszaállítását a jogsértő fél végezze. Úgy tűnik, hogy az eredeti állapot helyreállításának elsődlegességéről vallott nézet nincs összhangban a tényleges gyakorlattal.

A helyreállítással kapcsolatos kivételek vonatkozásában az *in integrum restitutio* aránytalanul terhes voltára való hivatkozási lehetőséget, jelen megfogalmazásában, továbbra is jogilag kifogásolhatónak vélem. A megfogalmazásban a legfőbb nehézséget ott látom, hogy harmadik fél igénybevétele nélkül a jogvita alanyai nehezen tudják összemérni az egyik jóvátételi forma előnyét a másik hátrányával, ha erre nincs objektív mérce.

IV. fejezet

A kártérítés

4.1 Riphagen a kártérítés nemzetközi jogi elveiről

Riphagen a kártérítést, mint a helyettes teljesítés egyik formáját tárgyalja, "a pénzügyi formában teljesített jóvátétel"¹³⁵ elnevezéssel. Amennyiben ez bármely okból fizikailag vagy jogilag lehetetlen lenne, a jogsértő állam olyan összeget köteles fizetni a sértett államnak, amely arányban áll azzal az értékkel, amellyel az eredeti kötelelem teljesítése bírna."¹³⁶

4.2 Kártérítés és büntetés Riphagen szerint

Ahogy azt már korábban is említettük, Riphagen hangsúlyozta, hogy a jóvátételnek semmiképpen nem szabad büntetés-jellegűnek lenni. Ezzel a gondolattal a nemzetközi jogászok többsége már hosszú ideje egyetért, így például Arató István már 1935-ben megállapította, hogy "különösen hangsúlyozandó, hogy az állam megbüntetésének semmi körülmények között nincs helye."¹³⁷ A Special Rapporteur szerint azonban nem teljesen egyértelmű a nemzetközi jogban, hogy mi minősül jóvátételnek és mi minősülhet büntetésnek¹³⁸. Ehhez még azt is hozzátette, hogy "minden olyan ügyben, ahol pénzügyi kártérítést ítélnék meg egy jóvátehetetlen veszteség ellentételezéseként, a nyilvánvaló összehasonlíthatatlanság, amely az elszenvedett veszteség és a megkapott pénzösszeg között húzódik, analógiát teremt a büntetéssel"¹³⁹.

¹³⁵ YBILC, 1981, vol II (Part One) 88. p. para 75

¹³⁶ YBILC, 1981, vol II (Part One) 101. p. Article 4(2)

¹³⁷ Arató, 104. p.

¹³⁸ YBILC, 1981, vol II (Part One) 87. p. para 67

¹³⁹ YBILC, 1981, vol II (Part One) 89. p. para 84

4.3 Arangio Ruiz kártérítési koncepciója és a teljes jóvátétel adaptációja a kártérítésre

Arangio Ruiz szerint a kártérítés elsődleges célja az, hogy a jogsértéssel okozott közvetlen kár megtérülését biztosítsa. Az állam azonban állampolgárainak vagy ügynökének okozott morális kár esetén is jogosult kártérítést követelni, kártérítésre tehát az alábbi esetekben van lehetőség:

- Állam által elszenvedett közvetlen anyagi kár esetében (leggyakrabban az állam területében, tulajdonában, katonai létesítményeiben, diplomáciai vagy javaiban következik be kár)
- Az államnak okozott közvetett kár esetében ("erkölcsi kár"), amely az ügynökeinek vagy állampolgárainak okozott fizikai vagy erkölcsi károkhoz keresztül valósul meg.

Az erkölcsi kár fogalmát - az államokat ért közvetett jogsérelmet értve rajta- Arangio Ruiz Special Rapporteur tette ismerté a nemzetközi jogi doktrínában, ezt megelőzően a diplomáciai védelem keretei között volt szokásos a kifejezést használni annak a kárnak a megnevezésére, amely az államhoz tartozó magánszemélyeket érte. E kártérítési forma megítélhetőségének iskolapéldáját a Lusitania-gőzös ügye¹⁴⁰ szolgáltatta, ahol a hajó elsüllyesztésével kapcsolatban elszenvedett lelki kínok megtérítését is elrendelték a választottbírák. Egy amerikai állampolgár jogellenes kiutasításáért -akiról feltételezték, hogy III. Napóleon ügynöke- Mexikó 1868-ban 1000\$ kártérítést fizetett¹⁴¹. A jogellenes kiutasítás tehát olyan morális kárt okozhat az érintett államnak, amely megfelelő feltételek esetén nemzetközi jogorvoslatra nyújthat alapot. Arangio Ruiz álláspontja szerint a magánszemélyeket ért kár megtérítésére - amennyiben ez a diplomáciai védelem keretei között történik - a kártérítés nyújt megfelelő keretet

Arangio Ruiz foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy a kártérítésnek mi a lehetséges terjedelme és milyen korlátai vannak. A római jogi terminológiát használva csak *damnum emergens* megtérítésére kötelezhetőek-e a jogsértő magatartást tanúsító államok, vagy *lucrum cessans* megfizetésére is? Arangio Ruiz úgy definiálta a *damnum emergens*-t, mint "a jogsértő magatartással a tulajdonban okozott kár"¹⁴² míg a *lucrum cessans*-t mint "elmaradt hasznot, melyet ebből lehetett volna nyerni"¹⁴³.

A Special Rapporteur hivatkozott a teljes jóvátétel elvére, amelyet legtisztábban a *Chorzów* gyár és a Világítótornyok ügyekben¹⁴⁴, valamint a *Sapphire International Petroleum Ltd. v. National Iranian Oil Company*-nál¹⁴⁵

¹⁴⁰ Lusitania (USA / Németország) -1923) 7 RIAA 32, at pp. 41-42

¹⁴¹ Dumas, Jacques: La responsabilité internationale des États. A raison de crime ou de délits commis sur leur territoire au préjudice d'étrangers. Paris: Sirey, 1930, 70. p.

¹⁴² YBILC, 1989, vol II (Part Two) 56. p.

¹⁴³ ibid

¹⁴⁴ Decision of 24/27 July 1956 (France v. Greece) UNRIIAA, vol XII, 155 et seq

¹⁴⁵ Decision of 15 March 1963 ILR, vol 35 (1967), 136 et seq

lehet megfigyelni. A teljes jóvátétel elve ebben az értelemben egyrészt kötelességet jelent a *naturalis in integrum restitutiora*, ezen felül pedig anyagi kártérítést minden olyan veszteségért, amelyet az eredeti állapot helyreállítása nem fedezett. Érdeemes megjegyezni, hogy a korábbi Special Rapporteur, Riphagen jelentéseiben ugyanebben az értelemben használta az *in integrum restitutio* lato sensu kifejezést. A Special Rapporteur szerint azonban a teljes jóvátétel elvéből következik az is, hogy a kártérítésnek nemcsak a *damnum emergens*, hanem a *lucrum cessans*, sőt a kamatok megfizetésének kötelezettségét is magában kell foglalnia.

4.4 A kamatok és az elmaradt haszon egyidejű megítélhetősége Arangio Ruiz szerint

Arangio Ruiz szerint a kártérítés magában foglal "minden elmaradt hasznot, amely a nemzetközi jogsértő aktusból ered"¹⁴⁶. A Special Rapporteur hozzátette, hogy vannak olyan esetek, ahol "az elmaradt haszonért járó kompenzáció magában foglalja a pénzkövetelésen túl az erre vonatkozó kamatot is"¹⁴⁷. Véleménye szerint kamatos kamatot kell megítélni minden olyan esetben, amelyben ez szükséges a teljes kártérítés nyújtásához¹⁴⁸.

4.5 A Bizottság első tervezete a kártérítésről

A Bizottság szükségesnek tartotta, hogy hangsúlyozza a Tervezet jóvátételre vonatkozó kommentárjában, hogy nem tűnik megfelelőnek egyszerre számolni az elmaradt haszonnal és a kamatokkal. Természetesnek tűnik például, hogy ha valakinek a gyárát kisajátítják, akkor a későbbiekben megállapított kártérítéskor azt a jövedelmet lehet számításba venni, amelyet az adott gyár, a kártérítésről szóló ítélet megszületéséig termelhetett volna a tulajdonosnak. Másik megközelítésben pedig azt a kamatot lehet számításba venni, amelyet akkor nyerhetett volna a volt tulajdonos, ha kisajátításkor rögtön a tőkéhez jut, és azt az összeget a bankban kamatoztatja. Helytelen lenne viszont kártérítéskor mind a két értéket egyszerre venni figyelembe¹⁴⁹. A Bizottság kifejtette azt a véleményét, hogy a kártérítés nem szolgálhat a sértett állam jogalap nélküli gazdagodására "a fő cél az, hogy elkerüljük a dupla megtérítést a jóvátétel minden formájánál"¹⁵⁰.

A kamatoknak és az elmaradt hasznoknak a problémája óvatossá tette a Nemzetközi Jogi Bizottságot a Tervezet megfogalmazásánál. A Bizottság megfogalmazása szerint "általános vélemény, hogy a kamatok

¹⁴⁶ YBILC, 1989, vol II (Part Two) 56 Article 8 (3)

¹⁴⁷ YBILC, 1989, vol II (Part Two) 56 Article 9 (1)

¹⁴⁸ YBILC, 1989, vol II (Part Two) 56 Article 9 (2)

¹⁴⁹ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 73

¹⁵⁰ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 73

megítélhetősége a körülményektől függ"¹⁵¹. A Bizottság véleménye ugyanez volt a *lucrum cessans* esetében, melynek "legfőbb problémái a kauzalitással kapcsolhatók össze"¹⁵², azaz a Bizottság nem érezte magát képesnek arra, hogy konkrét kategóriákat állítson fel azokra az esetekre, ahol az elmaradt haszon megítélhető, és ahol nem. A Bizottság, bár egyfelől kizárta, hogy a jóvátételi követelések a kétszeres megtérítésre vezessenek, ugyanakkor sajnos nem nyújtott elégséges iránymutatást a kétoldalú viták rendezéséhez azzal a rendelkezésével, hogy "a kártérítés magában foglalhat kamatot, és ahol szükséges elmaradt hasznot"¹⁵³. Ezen megfontolások alapján a Bizottság első olvasatban az alábbi tervezetet fogadta el:

Kártérítés

1. *A sértett állam jogosult arra nemzetközi jogsértést elkövető állam a jogsértéssel okozott kárát megtérítse, amennyiben és amilyen mértékben a kárt nem tették jóvá az eredeti állapot helyreállításával.*

2. *A jelen cikk alkalmazásában a kártérítés magában foglal minden, a sértett állam által elszenvedett, közgazdaságilag mérhető kárt, és magában foglalhat kamatot, és ahol alkalmazható, elmaradt hasznot.*¹⁵⁴

4.6 Az államok állásfoglalása a kártérítés koncepciójáról

155

Az amerikaiak véleménye szerint a kamatokkal kapcsolatban Tervezet eltért az államok között szokásos gyakorlattól és a teljes jóvátétel szabályától. Álláspontjuk szerint a jogsértést elkövető államnak minden adekvát esetben kötelessége a kamatok megtérítése, nem csak eshetőség, mint az a Tervezet első olvasatban elfogadott megfogalmazásából kikövetkeztethető lenne. Az amerikaiak egyenesen úgy fogalmaztak, hogy ha ezen a rendelkezésen nem változtatna az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága, akkor az elfogadandó szabályok a jóvátétel nemzetközi jogában visszalépést jelentenének a fennálló szokásjogi gyakorlathoz képest.

¹⁵¹ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 73

¹⁵² YBILC, 1993, vol II (Part Two) 73

¹⁵³ A/CN.4/L.528/Add.2, .25

¹⁵⁴ Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által 1996-ban elfogadott Tervezet 44. cikke

¹⁵⁵ Az ENSZ Közgyűlésnek felkérésére az államok 1998 végéig jutatták el álláspontjukat a Tervezettel kapcsolatban annak további tökéletesítése érdekében. James Crawford Special Rapporteur a Bizottság engedélyével elérhetővé tette az államok véleményét a Lauterpacht Research Centre for International Law honlapján (<http://www.law.cam.ac.uk/RCIL/HOME.HTM>)

A kártérítés kérdésével kapcsolatban a francia állásfoglalás leszögezte, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezete nélkülözi azokat a kártérítéssel kapcsolatos jogintézményeket, amelyekről 1989-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság Special Rapporteur-e már megemlékezett.¹⁵⁶

Franciaország itt nyilvánvalóan elsősorban az elmaradt hasznok és kamatok kérdésével összefüggésben emelte fel a szavát, ezeket a jogintézményeket hiányolja a Tervezetből. Franciaország nemcsak álláspontját közölte, de a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetén javasolt szövegszerű módosításokat is csatolta. Ebben a szövegjavaslatban Franciaország indítványozta, hogy azt a kárt legyen köteles a jogsértő állam megtéríteni, amely közvetlen okozati összefüggésben áll a nemzetközi jogsértő magatartással. Franciaország tehát javasolta az adekvát kauzalitás elvét is bevezetni a Tervezetbe.

Mongólia a Nemzetközi Jogi Bizottság részére elküldött álláspontjában üdvözölte, hogy a teljes jóvátétel intézménye egyértelmű megfogalmazást nyert a Bizottság tervezetében. Ebben az összefüggésben ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kártérítésnek nem csak feltételesnek kellene magába foglalnia a kamatok fizetését, hanem azt a Tervezetnek egyértelmű kötelezettségeként kellene előírni és utalt rá, hogy az elmaradt haszon fogalmának inkorporálása is célszerű lenne.

Nagy-Britannia egyértelműen kiállt amellett azon gondolat mellett, hogy a nemzetközi jogban a kamatok megfizetése nem opcionális lehetőség, hanem egyértelmű kötelezettség.

Az államok felelősségéről szóló Tervezet vitája során¹⁵⁷ az ENSZ Közgyűlés VI. Bizottságában Franciaország képviselője meglepő módon azt javasolta, hogy a kamatok és elmaradt hasznok kérdését a Tervezet 44. cikke a kártérítésről egyáltalán ne említse meg. Ez az álláspont annál is inkább érdekes, mert Franciaország a hivatalosan átnyújtott állásfoglalásában ennek éppen az ellenkezőjét kérte. Dánia és Izrael viszont azt javasolták, hogy a kártérítés kérdését a jelenlegi formánál lényegesen bővebben, a kamatok és az elmaradt hasznok kérdéseit is szabályozva rendezze a Tervezetet.

Az államok felelősségéről szóló Tervezet vitája során az ENSZ Közgyűlés VI. Bizottságában Chile álláspontja szerint a kártérítés meghatározása során az alábbi kritériumokat kell figyelembe venni: a megsértett kötelelem jelentőségét, a jogsértés súlyát, a nemzetközi közösség érdekeit, a jóvátétel lehetséges terhének arányosságát nemcsak az okozott kárral, hanem a jogsérelmet szenvedett államnak nyújtott előnyökkel és a jogsértő állam pillanatnyi gazdasági teljesítményével. Chile ezen felül

¹⁵⁶ A/CN.4/425. 2. fejezet 198. bekezdés

¹⁵⁷ 54. ülés - 1999 A/54/10 VII. fejezet és függeléke

kifogásolta, hogy a kártérítésbe nem foglalták be a morális kár ellenértékeként adandó anyagi kompenzáció lehetőségét és az elmaradt haszon fogalmát is hiányolta a Tervezetből.

4.7 Crawford a kártérítés meghatározásáról és terjedelméről

James Crawford szerint a *War-Risk Insurance Premium Claims* ügyében megfogalmazottak irányadók a kártérítés kérdésében: "a fizetendő kártérítés pontosan azzal az értékkel egyenlő, amelyet a sértett állam kapott volna, ha az eredeti állapotot állították volna helyre."¹⁵⁸ A Special Rapporteur megállapította, hogy ezt az elvet egyetlen állam sem kérdőjelezte meg állásfoglalásában. Az első olvasatban elfogadott tervezetben a kártérítéssel kapcsolatban csak egy rendkívül rövid és igen óvatosan megfogalmazott szöveggel találkozhattunk. Akik a szöveget fogalmazták, el akarták kerülni, hogy olyan kötelezettségeket próbáljanak ráterhelni az államokra, amelyek részükre elfogadhatatlanok. Ezt a törekvést siker koronázta. Valóban az államok egyike sem kritizálta meg azért a szövegtervezetet, hogy irreális feltételeket támasztott volna a jogsértést elkövető állammal szemben. A kártérítés legalapvetőbb kérdéseit ez a szövegtervezet azonban nem tisztázta. A Special Rapporteur megállapítása szerint a kártérítésre vonatkozó rendelkezések kapcsán az a fő kérdés, hogy szükséges-e ennél részletesebb szabályokat megfogalmazni.¹⁵⁹

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tagjai úgy látták 1993-ban, hogy nem érett meg az idő arra, hogy eldöntsék, vajon a nemzetközi jogban a kártérítés keretei között megítélhető-e az elmaradt haszon és hasonlóan bizonytalan formában nyilatkoztak a kamatokkal kapcsolatban is. James Crawford véleménye szerint az államok nyilatkozatai nem tették egyértelművé, hogy a nemzetközi közösség egyértelműen támogatja-e az elmaradt hasznok és kamatok inkorporálását az államok felelőségéről szóló tervezett újabb verziójába. A Tervezet első olvasatban elfogadott verziója szerint a kártérítés magában foglalhat "megfelelő esetben elmaradt hasznot" is. Crawford ezt a fogalmazást inkább károsnak érezhette, amely nem, hogy nem segíti, de inkább gátolja az elmaradt haszon definíciójának és megítélhetőségének tisztázódását a nemzetközi jogban, éppen ezért a saját tervezetéből az erre a jogintézményre való utalást teljes egészében ki is hagyta.

Crawford szerint a kamatokkal kapcsolatban a nemzetközi jog fejlődése egyre inkább ennek a jogintézménynek az általános elfogadottságát hozza magával, ugyanakkor véleménye szerint még a kamatok intézményesülését leginkább támogató nemzetközi jogászok is elismerik, hogy nem létezik ezen a jogterületen egységes megközelítés. A

¹⁵⁸ War-Risk Insurance Premium Claims Decisions and Opinions 58. p.

¹⁵⁹ Arachega op.cit. 568. p.

nemzetközi jogi kapcsolatban példaként a Wimbledon gőzös ügyét és az Irán és az Egyesült Államok között lezajlott perek¹⁶⁰ sorozatát említi meg. A Special Rapporteur a Tervezet módosítása során külön cikkelyben javasolta a kamatok kérdését rendezni. A Special Rapporteur a kamatok három kategóriáját különbözteti meg, ezek közül az első a kártérítés összegének megfizetésére irányuló követelés előterjesztéséről az arra vonatkozó megállapodás vagy ítélet megszületéséig terjedő időtartamra eső kamat, a második az ítélet vagy megállapodás megszületése és az ebben meghatározott kártérítés tényleges megfizetésének időpontja közötti időtartamra eső kamat, harmadik pedig a kamatos kamat kategóriáját is megemlíti. A három kategória közül a Special Rapporteur az elsőt kívánja a Tervezetben szabályozni és kötelezettségként a jogsértő állam részére előírni, a másodikat az eseti választott bírósági döntésétől vagy megállapodástól tenné függővé, harmadszor a kamatos kamatokat sem utasítja el, véleménye szerint ezek megítélhetőségének lehetőségéről is célszerű lenne megemlékezni a Tervezet módosított változatához elkészítendő kommentárban.

Crawford álláspontja szerint helytelen, hogy az az alapvető követelmény, mely szerint ok-okozati összefüggésnek kell fennállnia a jogsértés és a bekövetkezett kár között, nem szerepel a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében, csupán a 44. cikkéhez csatolt kommentárban. Crawford azonban nem elégedett meg azzal, hogy a jogsérelem vagy a kár és a jogsértő magatartás közötti ok-okozati összefüggés szövegszerű rögzítéséhez ragaszkodják, hanem az angol-szász jogrendszerben a "proximate cause, illetve foreseeability" jogi kategóriáinak alkalmazását is igényli. A magyar jogban adekvát kauzalitásként ismert doktrína szerint nem elegendő, hogy a kár ok-okozati összefüggésbe lehessen hozható a jogsértéssel, azt is szükséges bizonyítani, hogy azzal közeli összefüggésbe hozható, azaz a jogsértő magatartás döntő és közvetlen oka volt a kár bekövetkeztének.

4.8 A kártérítés megítélésének korlátai Crawford szerint

A Special Rapporteur felhívja a figyelmet arra, hogy az állam nem korlátolt felelősségű társaság és nagyon nehezen lehetséges felelősségét korlátozni, figyelembe véve, hogy az állam milyen mértékig képes beleavatkozni az emberek gazdasági kapcsolataiba, sőt az életébe is. Az állam korlátlan felelősségének lehetősége James Crawford szerint elméletileg lehetséges a nemzetközi jogban. Ennek ellenére javasolta, hogy a Tervezet újrafogalmazása során iktassanak be a szövegbe egy olyan megfogalmazást, amely lehetővé tenné, hogy az előre nem látható és katasztrófákkal összefüggő esetekben az állam korlátozza a felelősségét.

¹⁶⁰ 1980 ICJ Rep. 3. p.

a. kárenyhítési kötelezettség

A hágai Nemzetközi Bíróság a *Bős-Nagymarosi Terv* ügyben hívta föl a figyelmet arra, hogy a sértett fél is köteles mindent tőle telhetőt megtenni annak érdekében, hogy a jogsértés eredményeképpen bekövetkező kárát csökkentse¹⁶¹. Ez a polgári jogban jól ismert kárenyhítési kötelezettség, amelynek nemzetközi jogi elismertsége a döntésig vitatott volt. Crawford, hivatkozva a bős-i ítélet vonatkozó rendelkezésére, javasolta hogy a kárenyhítés kötelezettségét építsék be a Tervezetbe is.

b. Non ultra petitia

Crawford fontosnak tartotta kiemelni, hogy a teljes kártérítés elvét korlátozó kivételeken túl léteznek olyan szabályok, amelyek korlátozhatják a megítélhető kártérítés mértékét anélkül, hogy a teljes jóvátétel elvét érintenék. Crawford az általa előterjesztett harmadik jelentésben két ilyen jogintézményt jelölt meg, ezek közül az egyik a non ultra petitia elve. Ezzel összefüggésben a sértett államnak joga van meghatározni, hogy milyen mértékű és milyen formájú jóvátételt kíván meg a jogsértő államtól. A bíróság ennél nagyobb mértékű jóvátételt nem határozhat meg, és nem térhet át egyik jóvátételi formáról a másikra, ha azt kereseti kérelmében a sértett fél kizárta. Ezzel Crawford nyilvánvalóan a *Rainbow Warrior* választottbírói ügyre¹⁶² utal, ahol bár Új-Zéland többszörösen kizárta a kártérítés elfogadását, a Választott Bíróság lényegében más jogi kategóriát nevesítve döntésében, de ezt a jóvátételi formát határozta meg Új-Zéland javára.

c. kétszeres megtérítés tilalma

A gyakorlat világított rá, hogy előfordulhat, hogy két különböző bírósági fórum előtt különböző személyeknek van joga ugyanazon a jogalapon álló követelést betervezni. Ilyen eset fordult elő a *Chorzów* gyár ügyében,¹⁶³ ahol az ügyben szereplő gyár kisajátítása során károsult magánfél a Német-Lengyel Vegyes Választott Bíróság előtt; az őt diplomáciai védelemben részesítő állam pedig az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt lépett fel ugyanabban a jogi helyzetet keresve megfelelő jogorvoslatot. Crawford szerint az ügyből levonható tanulságot úgy lehet általánosítani, hogy a sértett államnak joga van a teljes jóvátételre, de nem a túlzó és méltánytalan mértékűre.

¹⁶¹ Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. Szept. 25, 68. pont

¹⁶² *Rainbow Warrior* választottbírói ügy (New Zealand v. France) (1990) 82 ILR 499, at pp. 574-5

¹⁶³ *Chorzów*-i üzemi ügy (Németország / Lengyelország) - 1928 PCIJ Ser. A no. 17.

4.9 A kártérítési koncepció felülvizsgálata a Bizottságban

A kártérítés koncepciójáról folytatott vita során a Bizottság egyértelművé tette, hogy probléma lényege abban áll, hogy éppen a legnagyobb súlyú jogsértések esetén a legfőbb érdekek rendszeresen nem a károk maradéktalan megfizetéséhez fűződnek, hanem ahhoz, hogy az államok teljesítsék a kötelezettségüket, és mindkét fél által elfogadható méltányos rendezés jöjjön létre. A Nemzetközi Jogi Bizottság egyes tagjainak véleménye szerint csak a kereskedelmi szerződések esetén van mód a bekövetkezett károkat precízösszességükben meghatározni.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tagjai megállapították, hogy az adekvát kauzalitás elve a jóvátétel általános szabályánál is érvényre juttatandó és éppen ezért a Bizottság szükségesnek látta, hogy az okozati összefüggés vonatkozásában a későbbiekben további elemzéseket folytasson, amelyek azonban nem vezettek a Tervezetben manifesztálódó eredményre.

Crawford kételkedett, hogy felállíthatók-e a nemzetközi jogban a kártérítésre terjedelmére az első Tervezetben foglaltaknál pontosabb szabályok, bár hozzátette, hogy amennyiben léteznek egyértelmű és részletes szabályok a kártérítés kiszámítására, akkor ezeket, akár a szokásjogból erednek, akár a nemzetközi jog fejlesztését jelentenék, bele kell foglalni a Tervezetbe. A Bizottság ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy az elmaradt haszon jogintézményét, mint ami a nemzetközi jogban már jól meggyökerezett, nevesítve is szerepeltessék a Tervezet átdolgozott verziójában.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága pozitívan fogadta James Crawford kezdeményezését, hogy a jóvátételről szóló fejezetben külön cikkben szabályozzák a kamatok kérdését. Azt ugyan a Nemzetközi Jogi Bizottságban többen is megkérdőjelezték, hogy szükség van-e a kamatok elkülönítésére a kártérítéstől, mivel a gyakorlatban a kettő teljes egészében összetartozik. Crawford rámutatott, hogy amennyiben az eredeti obligatio pénzkövetelésre irányul, akkor az *in integrum restitutio* folytán is felvetődhet a kamatok fizetése, ennek ellenére ő is elismerte, hogy a kamatfizetés kérdése elsősorban a kártérítése vonatkozik, de továbbra is javasolta az ezzel kapcsolatos szabályokat külön cikkben rendezni. Ennek egyik oka véleményem szerint talán az lehetett, hogy mindenképpen meg kívánta akadályozni, hogy a későbbi szövegmódosítások során a kamattal kapcsolatos rendelkezések felpuhuljanak, vagy teljesen kikerüljenek a szövegből.

A Special Rapporteur javaslatával kapcsolatban, amely ennek kárenyhítési kötelezettség jogintézménynek a beillesztésére irányult az államok felelősségéről szóló tervezet újabb verziójába, egyes kormányok dühödten reagáltak. A Nemzetközi Jogi Bizottság pozitívan fogadta Crawford vonatkozó javaslatát, hangsúlyozva, hogy a kárenyhítés nem

önmagában álló kötelezettség, tehát annak elmulasztása jogorvoslatot nem vonhat maga után, pusztán a kártérítés értékének kiszámításakor kell a sértett állam magatartását, a megítélendő kártérítés során beszámítani, ha az maga is hozzájárult a kár fokozódásához. A Special Rapporteur példaként hozta fel annak lehetőségét, hogy a sértett állam késlekedik a kártérítési igényének érvényesítésével valamelyik bírói fórum előtt, és ennek eredményeképpen a bíróság a késedelem idejére eső kamatot a sértett állam javára nem ítéli meg.

A Bizottság végezetül három cikkben foglalkozott a kártérítés különböző aspektusaival. Az egyik a kártérítés általános szabályával foglalkozik, és megkísérli az *in integrum restitutio*val való jogi kapcsolatot rendezni- álláspontom szerint nem teljesen kielégítően, de ezzel egy későbbi fejezetben szeretnék foglalkozni. A cikk egyben tisztázza, hogy az elmaradt hasznot meg kell téríteni, ha megállapítható. A kamatok és a sértetti közrehatás kérdését a Bizottság külön cikkben tisztázta.

*Kártérítés*¹⁶⁴

1. *A nemzetközi jogsértő magatartásért felelős állam kötelezettsége, hogy megtérítse az ezzel okozott kárt, amennyiben a kárt az eredeti állapot helyreállításával nem tették jóvá.*

2. *A kártérítésnek magában kell foglalni valamennyi közgazdaságilag értékelhető kárt, beleértve az elmaradt hasznot, amennyiben megállapítható.*

*Kamat*¹⁶⁵

1. *Kamatfizetési kötelezettség áll fenn bármely alapkötelemi összegben, amennyiben ez szükséges a teljes jóvátételhez. A kamatlábat és a kiszámítás módját úgy kell meghatározni, hogy erre vezessen.*

2. *A kamatot attól a naptól kell számítani, amelyen az alapkötelezettséget teljesíteni kellett volna, addig a napig amelyen a fizetési kötelezettségnek eleget tesznek.*

*Közrehatás a jogsértés során*¹⁶⁶

A jóvátétel meghatározásakor figyelembe kell venni a sértett államnak, vagy azon természetes vagy jogi személynek a szándékos vagy gondatlan cselekedettel illetve mulasztással történő hozzájárulását, akinek a javára a jóvátételt követelik.

4.10 Összegzés

A nemzetközi jogi felelősségnek a kártérítés területén megfogalmazott szabályait illetően álláspontom szerint az a legfontosabb kérdés, hogy sikerülhet-e meglehetősen pontos szabályokat felállítani a kártérítés terjedelmére és korlátaira. Érdemes felidézni Eagleton álláspontját, aki szerint a nemzetközi jogban még nem alakultak ki precíz szabályok a

¹⁶⁴ A második tervezetben elfogadott Tervezet 36. cikke.

¹⁶⁵ A második tervezetben elfogadott Tervezet 38. cikke.

¹⁶⁶ A második tervezetben elfogadott Tervezet 39. cikke.

kártérítés összegének megállapítására¹⁶⁷. (Hasonlóképpen foglalt állást Haraszi György is "olyan kalkulációs szabály, amely minden ügyre ráhúzható és amellyel a kártérítés teljes kérdése elintézést nyerhet valóban nem állítható fel."¹⁶⁸ „Amerasinghe szerint: "Az államok gyakorlata nem tisztázza világosan az megfelelő kártérítés elvét."¹⁶⁹) És noha Eagleton ezt a gondolatot 1928-ban vetette papírra, I.P Blischenko és V. Ph Shavrov 1989-ben is hivatkoztak rá, mint tényre, felhívva egyben arra is a figyelmet, hogy a Tervezet alapján mind a sértett és a jogsértést elkövető állam, mind pedig objektív bírói fórum jogosult lehet a kártérítés összegének meghatározására, amely feltehetőleg nem vezet azonos eredményre□¹⁷⁰

Az a tény, hogy a kártérítéssel kapcsolatos kérdések némelyikében eltér a nemzetközi jogászok egy részének az álláspontja, nem jelenti azt, hogy a két legalapvetőbb kérdésben, az elmaradt hasznokat és a kamatokat illetően is tisztázatlan, kétértelmű lenne a nemzetközi jogi doktrína. A magyar jogtudományban Herczegh Géza és Nagy Károly egyértelműen kiállt az elmaradt haszon nemzetközi jogintézményként való elfogadása mellett¹⁷¹, és Nagy Károly ezt a megközelítést a jogtudományban általánosan elfogadott álláspontnak tekinti¹⁷². Úgy tűnik, hogy kiváló jogtudósaink véleményét a nemzetközi jogászok többsége osztja, helyes volt tehát a Tervezet második olvasatában elfogadott szövegben ezeket a jogintézményeket hangsúlyosabban megjeleníteni.

Azt, hogy milyen nehézségekkel jár a kártérítési ügyek tisztázása a nemzetközi jogban, talán jól jellemzi az az adat, hogy a Nemzetközi Bíróság előtt zajló ügyek mintegy egyharmadában követeltek a felek kártérítést, de mindezidáig csak a Korfu szoros ügyében¹⁷³ ítélte meg a Bíróság tényleges kártérítést. Azokban az esetekben, ahol akár a Nemzetközi Bíróság, akár választott bíróság előtt sor került kártérítés meghatározására, a bírák általában nem patikamérlegen és könyvelői precizitással számolták ki ennek összegét, hanem olyan megoldást kerestek, amely a felekre nézve méltányos és kölcsönösen elfogadható volt, és ezzel összefüggésben figyelembe vette, hogy a jogrendszerben hol helyezkedik el, ez a kötelem amelyet megsértettek, milyen ténybeli körülmények állnak fenn az ügy kapcsán, mekkora a jogsértés súlya és

¹⁶⁷ Eagleton: *The Responsibility of States in International Law*, 1928, 191 p.

¹⁶⁸ Haraszi György: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946-1956*. 42.p.

¹⁶⁹ Amerasinghe, C. F.: *State responsibility for injuries to aliens*. Oxford, 1967. Calendron Press, p.148.

¹⁷⁰ Blischenko, I.P.-Shavrov, V.P.: *The legal basis of claims for damage to the environment resulting from military action*. In *Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht* 1989 vol 40 29-45 p; 40.p

¹⁷¹ Herczegh Géza: *Állam nemzetközi felelőssége, Állam- és Jogtudományi Enciklopédia*, Budapest, 1980. I. 366 p. Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt* Budapest Akadémiai Kiadó 1991 204 p.

¹⁷² Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt* Budapest Akadémiai Kiadó 1991 204 p

¹⁷³ Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports 4. p.

milyen magatartást tanúsítottak a felek.. Ezek a megfontolások, úgy tűnik, kevésbé jelentek meg a Tervezetben.

A kártérítés szabályainak pontosabb tisztázása a jogesetek fényében lehetséges és szükséges is, és erre a tanulmány későbbi részében elemezni fogjuk. A nemzetközi bíróságok és választottbíróságok nemcsak az elmaradt hasznok kérdésével, hanem sok esetben ennél lényegesen kisebb súlyú kérdésekkel is részletesen foglalkoztak és azokra részletes szabályokat állapítottak meg. Ilyen kérdés például az, hogy a kártérítés meghatározásakor az elpusztult dolognak a károkozás kori vagy a kárösszeg meghatározás kori értékét kell-e figyelembe venni.¹⁷⁴

Érdeemes megemlíteni, hogy az a kitétel, mely szerint az államok kötelesek minden közgazdaságilag kiszámolható kárt megtéríteni, lehetőséget nyújthat a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére a kártérítési jog területén. Ahogyan Kiss és Shelton aláhúzzák, a nemzetközi környezetvédelmi jog területén "az a kulcskérdés, hogy vajon a kártérítés túlterjed-e a személyeken és a javakon, hogy magában foglalhassa a környezetet magát. A vonatkozó felelősségi megállapodások egyre nagyobb mértékben foglalkoznak a környezetben okozott kár megtérítésével, de azt általában a helyreállításra vagy a megelőzésre fordított költségekre korlátozzák."¹⁷⁵ A közgazdaságtudományban az utóbbi időkben módszereket dolgoztak ki arra nézve, hogy pénzben kifejezhetővé tudják tenni azt az értéket, amelyet a társadalom vagy egy bizonyos térségben élő közösség tulajdonít természeti környezete csorbíthatatlanságának. Elképzelhető, hogy ennek a környezetbarát közgazdasági szemléletnek a lecsapódását néhány évtized múlva a nemzetközi jogban is megfigyelhetjük. A jelenlegi tendencia szerint azonban a környezetvédelmi jogban a jelenleg elérhető jogorvoslati formák érvényesítése is nehézségekbe ütközhet, és ezért a károk megtérítésére gyakorlati megfontolásokból sokszor a vonatkozó egyezmények inkább magánjogi megoldásokat alkalmaznak¹⁷⁶.

Nem szabad azonban megfeledkezni azonban arról a tényről sem, hogy "minél súlyosabb a nemzetközi jogsértés, a válasz annál kevésbé jogi jellegű"¹⁷⁷, ahogyan azt Bruhács János az űrjogra vonatkoztatva megállapítja, hangsúlyozva továbbá, hogy "a nemzetközi konfliktus

¹⁷⁴ Az ezzel kapcsolatos bírósági gyakorlatot G.Salvioli ismerteti: *La responsabilité des états et la fixation des dommages et intérêts par les tribunaux internationaux*. Recueil des Cours, 28. Kötet, 239-240.p.

¹⁷⁵ Alexandre Kiss and Dinah Shelton: *International environmental law* 229.p.

¹⁷⁶ Kiss Sándor: *Reflexions sur la responsabilité et la réparation des dommages causes a l'environnement* In: *In memoriam Nagy Károly, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica Tomus LXI*. Szeged, 2002 p. 264; Az alkalmazott megoldásokat bővebben ismerteti: Edward H.P. Brans: *Liability for Damage to Public Natural Resources – Standing, Damage and Damage Assesment*; Kluwer Law Int. Pub. 2001, New York

¹⁷⁷ Bruhács János: *Az űrtevékenység a nemzetközi jogi felelősség általános szabályainak aspektusából*. *Asztronautikai tájékoztató* 1984. 39. sz. Bp. 1984 p. 25

rendezésében a nemzetközi jognak csak közvetett szerepe van, legjobb esetben az államok érdekei és igényei kifejezésének racionális formája és eszköze.¹⁷⁸ Még ha a nemzetközi jog egyéb területein ezek az állítások korlátozottan érvényesek is, számos igen súlyos nemzetközi jogsértés esetén le kell mondani arról, hogy a felelősség megállapításából fakadó valamennyi kártérítési igénynek érvényt szerezhessenek. Éppen ezért ellentmondásosnak tűnne, ha a kisebb súlyú cselekmények esetén könyvelői precizitással számoltatnánk el az államokat.

Mindazonáltal méltóak voltak azok a kétségek is, amelyeket Riphagen a kártérítés potenciális büntetési jellegével kapcsolatban felvetett, amennyiben nem lehetséges egyértelmű szabályok felállítása a kártérítés terjedelmére és korlátaira nézve. Ennek elkerülésére talán a legcélszerűbb megoldás az lenne, ha maga az államok felelőségéről szóló Tervezet lehetőleg részletesebb kritériumrendszert tartalmazna, amellyel meglehetősen pontosan meghatározható lenne, hogy a bekövetkező jogsértések milyen jóvátételi formákra és milyen mértékig jogosítanak fel. Az egyértelmű, tiszta kritériumrendszer közvetítőként, bíróként felkért harmadik felet is könnyebb helyzetbe hozza. Az esetjogban ugyanis nem példa nélküli, hogy a felkért választottbíró megrettent a jogvita érzékenységétől és lemondott megtisztelő feladatáról¹⁷⁹.

V. fejezet

Az elégtétel

5.1 Elégtétel, mint a restitúció alternatívája Riphagennél

Riphagen szerint az elégtétel nem az eredeti állapot helyreállításának vagy a kártérítésnek további kiegészítő eszköze, hanem egy "velük teljesen egyenértékű alternatív eszköz"¹⁸⁰, amelyik a jogsértések bizonyos köre tekintetében teljes egészében alkalmas arra, hogy önmagában a jogsértő magatartás jogkövetkezményeként szolgáljon.

Riphagen több ízben is aláhúzta, hogy a jóvátétel fő célja az, hogy helyreállítsa a jószomszédi kapcsolatokat azon államok között,

¹⁷⁸ Ibid

¹⁷⁹ Az eset az Egyesült Államok és Peru jogvitájában, a Georgiana és Lizzie Thompson hajók ügyében történt. A felkért, de tisztéről lemondott választottbíró a belga király volt. (Silviane, H: Responsibility of states for acts of unsuccessful insurgent governments New York, Columbia University Press, 1939, 75.p.)

¹⁸⁰ Ibid.

amelyeknek kapcsolatai a jogsértő magatartás következtében megromlottak.¹⁸¹ Ezért, szemben a később javasolt megoldásokkal, Riphagen nem tartotta szükségesnek minden esetben patikamérlegen kimérni a jogsérelmet szenvedett állam részére járó jóvátétel mértékét. Azt írta, hogy "az elégtétel adásának kötelezettsége helyettesítheti az eredeti állapot helyreállításának kötelezettségét"¹⁸².

Az elégtétel legfőbb jelentősége Riphagen szerint az, hogy a jogsértő állam elismeri a jogsértés tényét. A felelősség elismerésének, felvállalásának és a formális bocsánatkérésnek olyan jellege van, amely szerinte némileg a büntetéssel állítható párhuzamba. Az elégtételt illetően azonban Riphagen hangsúlyozta, hogy a jogintézmény nem büntetés-jellegű: "a Special Rapporteur hajlik arra, hogy az elégtétel ezen eszközeit az új jogi kapcsolat példajaként minősítse, nem pedig valamely büntetésnek, amelyet a jogsértő államnak meg kell fizetnie"¹⁸³.

Az elégtétel lényege a Riphagen-i koncepcióban, hogy a sértett állam elfogadásával lényegében a jóvátétel súlyosabb formáiról, bízva abban, hogy ezzel eléri, hogy a jogsértő állam a továbbiakban jogkövető magatartást fog irányában folytatni.

5.2 Az elégtétel, mint kiegészítő eszköz Arangio Ruiz koncepciójában

Arangio Ruiz szerint az elégtétel az a mód, ahogy az állam kifejezi sajnálatát az olyan morális, politikai vagy jogi kár vonatkozásában, amelyet egy másik államnak okozott. Arangio Ruiz hangsúlyozta, hogy az elégtétel semmiképpen nem minősülhet büntetésnek, már csak azért sem, mert az előbbi jogsértésnek csak olyan jogkövetkezménye lehet, amelyet az állam általában önszántából vállal fel annak érdekében, hogy kapcsolatait rendezze a sértett állammal. A Special Rapporteur az elégtétel alábbi formáit különböztette meg:

1. Bocsánatkérés
2. Felelős személyek megbüntetése
3. Nemzetközi testület jogsértést megállapító határozata
4. Jelképes összeg megfizetése

Még ha az anyagi vonatkozású elégtétel egyes esetekben pénzbeli elemekkel járhat is, a legélesebben azt különbözteti meg a kártérítéstől, hogy míg a kártérítést a bekövetkezett tényleges kár precíz kifejezésére és megtérítésére állapítják meg, addig a pénzbeli formában nyújtott elégtétel a ténylegesen bekövetkezett anyagi kárnál lehet lényegesen kisebb, esetenként lényegesen nagyobb is, de semmiképpen sem lehet közvetlenül arányba állítani a bekövetkezett anyagi kárral.

¹⁸¹ YBILC, 1981, vol II (Part One) 90. p. para 93

¹⁸² YBILC, 1981, vol II (Part One) 91. p. para 99

¹⁸³ YBILC, 1981, vol II (Part One) 89. p. para 86

Arangio Ruiz hangsúlyozta, hogy elégtétel adására akkor is kötelezhető egy állam, ha egyébként az eredeti állapotot is helyreállította. Ezen felül hangsúlyozta "mindhárom (az *in integrum restitutio*, kártérítés és elégtétel) együttesen is alkalmazható abból a célból, hogy kombinált, teljes jóvátételt biztosítson a fizikai, valamint a morális politikai jogi sérelemre".¹⁸⁴

5.3 A Bizottság Arangio Ruiz elégtételi koncepcióját támogatja

A Bizottság az elégtétel koncepcióját illetően lényegében Arangio Ruiz gondolatmenetét tette magáévá és az alábbi cikkeket alkotta meg a Tervezet első olvasatban történő elfogadásakor:

*Elégtétel*¹⁸⁵

1. *A sértett állam joga, hogy a nemzetközi jogsértő magatartást megvalósító államtól elégtételt kapjon az ezen cselekménnyel okozott kárra, különösen erkölcsi kárra, amennyiben és amilyen mértékben ez szükséges, hogy teljes jóvátételt eredményezzen.*

2. *Az elégtétel az alábbiak egyikének, vagy kombinációjának formájában valósulhat meg:*

a, bocsánatkérés

b, jelképes összeg megfizetése

c, a sértett állam jogainak nagyfokú megsértése esetén a jogsértés súlyával összhangban álló összeg megfizetése

d, amennyiben a nemzetközi jogsértő magatartás a tisztviselők rosszhiszemű eljárásából, illetve a tisztviselők vagy magánfelek bűncselekményt megvalósító magatartásából fakadnak, a felelősök elleni fegyelmi intézkedések foganatosítása, vagy megbüntetésük

3. *A sértett állam joga, hogy elégtételt nyerjen, nem igazolhat olyan követeléseket, amely a nemzetközi jogsértő magatartást megvalósító állam méltóságát csorbítaná.*

4. *Az államok álláspontja az elégtétel koncepcióját illetően*¹⁸⁶

Az elégtétellel kapcsolatban büntető kártérítésnek (punitive damages-nek) nevezte Ausztria a Tervezet 45.§.-a 2. bekezdése, c. pontjának azt a kitételét, mely szerint nagyon nagy súlyú jogsértések esetén a köteleltségszegés nagyságrendjével összhangban álló pénzfizetésre is lehetne kötelezni egy államot. Ausztria szerint ennek a jogintézménynek a bevezetése semmiképpen sem lenne indokolható a nemzetközi jogi

¹⁸⁴ YBILC, 1986, vol II (Part Two) 35-36, para 137.

¹⁸⁵ Az első olvasatban elfogadott Tervezet 45. cikke.

¹⁸⁶ Az ENSZ Közgyűlésnek felkérésére az államok 1998 végéig jutatták el álláspontjukat a Tervezettel kapcsolatban annak további tökéletesítése érdekében. James Crawford Special Rapporteur a Bizottság engedélyével elérhetővé tette az államok állásfoglalásait a Lauterpacht Research Centre for International Law honlapján (<http://www.law.cam.ac.uk/RCIL/HOME.HTM>)

gyakorlattal és a nemzetközi bírói fórumok korábbi döntéseivel, bár elismerte, hogy egyes nemzeti jogrendszerekben létezik a személyiséget ért sérelemért vagy jogellenes cselekedet miatt kiszabott büntető kártérítés intézménye. Ausztria végül ennek a pontnak az újragondolására kérte az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságát.

Az Egyesült Államok felhívta a figyelmet arra, hogy az elégtétel definíciójában szereplő erkölcsi kár a kártérítés fogalomköréhez tartozik, és -legalábbis a common law országokban szokásos értelme szerint- anyagi ellenértékkel jóváteendő lelki szenvedésekre utal. Az Egyesült Államok jelezte álláspontjában, hogy nem önmagában az erkölcsi kár kifejezés ellen volt kifogása, de a szóhasználatot nem tartotta megfelelőnek. Álláspontja szerint a magánszemélyeknek okozott kár kapcsán vetődhet fel ez a fogalom, amelynek a diplomáciai védelemmel összefüggésben vannak elsősorban nemzetközi jogi vonatkozásai. Azonban az Egyesült Államok álláspontja szerint ennek nem az elégtétel jogi keretei között, hanem a kártérítés jogi kategóriájában kell megfelelő helyet kapnia. Az Egyesült Államok elutasította, hogy az államok méltóságát ért csorbát anyagi eszközök alkalmazásával küszöböljék ki. Véleménye szerint a jóvátétel ilyen formája mindenképpen büntető jellegű lenne, amelyet a nemzetközi jogban el kell kerülni, és amelyet az államok jelenlegi gyakorlata sem tükröz.

Németország is felhívta a figyelmet arra, hogy az erkölcsi kár, mint jogi fogalom némileg zavart okozhat a Tervezet későbbi értelmezése és alkalmazása során, hiszen azt elsősorban mentális károkozásokra és így magánszemélyekkel összefüggő jogsértésekre szokás érteni. Németország mindazonáltal egyetért azzal a koncepcióval, hogy az államok méltóságát csorbító jogsértéseket az elégtétel keretei között legyen mód rendezni és azt sem kifogásolja, hogy rendkívüli súlyú jogsértések esetén az elégtétel egy meghatározott pénzösszeg megfizetését is foglalja magába, amennyiben ennek nincs büntetés jellege.

Svájc hevesen támadta az elégtétellel kapcsolatos 45. cikk 1. bekezdésének c. pontját, amely előrevetíti az elégtétel pénzügyi formájának megítélhetőségét rendkívüli súlyú jogsértések esetén. Svájc álláspontja szerint a kártérítés a pénz fizetésével együtt járó jóvátételi forma a nemzetközi jogban és az elégtétel alkalmazásánál nem látott erre lehetőséget. Svájc arra nem tért ki, hogy vajon azt utasítja-e el, hogy egy állam részére méltóságán esett csorba kiküszöbölésének céljából, például szuverenitása megsértése esetén, pénzben biztosítsanak jóvátételt, vagy egyszerűen csak azt kifogásolta, hogy ezt az elégtétel jogi kategóriájába sorolják. Fontos ugyanis az a megkülönböztetés, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottság alkalmazott, mely szerint kártérítés az államot közvetlenül ért károk és az állam állampolgárait ért anyagi és erkölcsi károk megtérítésére alkalmas jogi eszköz, míg az elégtétel az állam méltóságán esett sérelem orvoslását kívánja szolgálni.

Az elégtétel kapcsán Franciaország az állam nevében eljáró személyek megbüntetése helyett az állam nevében eljáró személyek ellen indítandó büntetőeljárás kifejezés használatát indítványozza. A javaslat nyilvánvalóan az ártatlanság vélelméből fakadó következtetések szükségszerű levonását jelenti a szövegtervezettel kapcsolatban is, hiszen az állam végrehajtó szervei csak arra tudnak garanciát vállalni, hogy az általuk bűnösnek vélt személlyel szemben büntetőeljárást kezdeményeznek, de a bírói hatalmi ág függetlenségének értelmében a bűnösnek vélt személy tényleges megbüntetését előre nem garantálhatják. Franciaország az elégtétel kategóriái közül hiányolja a sajnálkozás kifejezését és a magatartás jogsértő voltának megállapítását az arra illetékes nemzetközi szerv által

Az elégtétellel kapcsolatban tehát a legtöbb állam azt kifogásolta, hogy a Tervezet szerint pénzfizetés formájában nyújtott elégtétellel lehetne kiküszöbölni az állam méltóságát ért csorbát, ha morális - politikai jellegű jelentősége ezt megkívánná.

5.4 Crawford és a Bizottság az elégtétel fajairól

James Crawford álláspontja szerint az egyes államok véleményeiből leszűrhető, hogy "mindannyian támogatják azt a nézetet, hogy az elégtétel fontos és jól megalapozott formája a jóvátételnek a nemzetközi jogban."¹⁸⁷ Ugyanakkor - bár erre Crawford nem tér ki - az államok nagyon lelkesednek a kicsiny súlyú elégtételi formák iránt és a jelenlegi tervezetben szereplőknél is enyhébb formák bevezetését szorgalmazzák, ugyanakkor rosszállással tekintettek a Tervezetnek azon rendelkezése felé, amely lehetővé tette volna, hogy az elégtétel keretei között az államok méltóságát ért kiemelkedő súlyú jogsértések ellentételezéseként pénzbeli jóvátételt is kelljen fizetni.

a. a jogsértés bírói megállapítása

James Crawford hangsúlyozza, hogy a mai nemzetközi jogban az elégtétel legfőbb formája a bíróságok által nyújtott deklaráció, tehát annak bírói elismerése, hogy egy adott ügyben valamelyik fél jogsértő módon járt el. Ennek gyökerei köztudottan a Korfu-szoros ügyére¹⁸⁸ vezethetők vissza, ahol Albánia nyert - ugyan kéretlenül - a bíróságtól ilyen jóvátételi formát. A Special Rapporteur sajnálkozva állapította meg, hogy a Tervezet jelenlegi struktúrája miatt lehetetlen a deklaráció jogintézményét abba beiktatni, hiszen a benne foglalt szabályok a jogsértő állam kötelezettségeként és a sértett állam jogaként vannak megfogalmazva. A jogsértés bírói megállapítása ezzel összhangban valóban kimaradt a végső Tervezetből.

¹⁸⁷ ICJ Reports, 1980, 44

¹⁸⁸ Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports 4. p.

b. a jogsértés tényének elismerése

James Crawford javasolta, hogy az elégtétel egyik formájaként ismerjék el a jogsértés elismerését. Ezt a bocsánatkérésnél első látásra kisebb súlyúnak tűnő jogintézmény a Special Rapporteur véleménye szerint különös szerepre tehetne szert egyes jóvátételi formációk bíróság előtti rendezése során, hiszen a jogsértő állam olyan konstruktív magatartása, mellyel elismeri a jogsértés tényét, leegyszerűsíti a bíróság feladatát és megkönnyíti, hogy a deklarálhassa a jogsértés bekövetkeztét, amely az elégtételnek Crawford szerint talán legfontosabb formája. A Nemzetközi Jogi Bizottság ezt az elégtételi formát elfogadta, és a később a végső Tervezetbe is bekerült a jogsértés elismerése, mint az elégtétel egyik formája.

Véleményem szerint az elégtételnek ez még a sajnálkozásnál is enyhébb formája, szinte azt a benyomását kelti, mintha a jogsértő állam tudatában lenne annak, hogy magatartása jogellenes, de azért még bocsánatot sem hajlandó kérni, és sajnálkozásának kifejezésére sem hajlandó.

c. sajnálkozás és bocsánatkérés

A sajnálkozás, mint az elégtételnek a jogsértés elismerésénél súlyosabb, de a bocsánatkérésnél némileg enyhébb és alaki értelemben is kötetlenebb formája Franciaország javaslata nyomán került a végső tervezetbe, a jogsértés elismeréséhez hasonlóan ez az elégtételi forma sem szerepelt az államok felelősségéről szóló Tervezet korábbi változataiban.

d. jelképes pénzösszeg fizetése

Az államok felelősségéről szóló tervezet első olvasatában még szerepelt a nominális kártérítés fogalma, amelyet James Crawford mint szükségtelent kért törölni miután a nemzetközi jogban a peres eljárások során a felek saját maguk viselik a költségeiket ezért a jelképes 1 dollár vagy 1 font megítélésének semmi olyan jelentősége nincsen, amelyet a deklaráció ne pótolhatna. A Nemzetközi Jogi Bizottság ezzel egyetértett és a végleges Tervezet már nem tartalmazza a nominális kártérítés fogalmát

e. a jogsértés súlyával arányban álló pénzbeli elégtétel

James Crawford az elégtétel alapvető példájaként említette a *Rainbow Warrior* ügyben¹⁸⁹ megítélt hét millió dolláros jóvátételt. Crawford azt is tisztázta, hogy pénzbeli elégtétel fizetésére a korábbi tervezet szerint csak a rendkívüli súlyú jogsértések esetén lehetett volna sort keríteni, kifejezetten büntető jelleggel. Crawford hangsúlyozta, hogy nem ért egyet a büntető elégtétel fogalmával, legalábbis nem a nemzetközi deliktumok keretei között, de nem utasította el a priori azt a gondolatot, hogy az állam

¹⁸⁹ Rainbow Warrior Választottbírósi ügy, (1990) 82 ILR 499

méltóságán esett csorbát a jogsértéssel összhangban álló pénzbeli elégtétellel tegyék jóvá. A morális kár okozta fogalomzavar kiküszöbölésére, az elégtétel jogintézményére vonatkoztatva a nem materiális kár fogalmát javasolja bevezetni.

Crawford az *I'm Alone* ügyet¹⁹⁰ hozta fel tipikus példaként arra, hogy az állam méltóságát ért nem kirívó jogsértések orvoslására megfelelő forma lehet a pénzben nyújtott elégtétel. Ez volt a James Crawford által előterjesztett elégtételi koncepció talán leginkább üdvözlendő és újszerű eleme, hiszen az első tervezet alapján pénzben kifejezett elégtétel adására csak rendkívüli jogsértések esetén kerülhetett volna sor. A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai sajnálatos módon nem fogadták el James Crawford javaslatát, és úgy vélték, hogy pénzben kifejezhető elégtétel adására csak nemzetközi bűncselekmények esetén kellene lehetőséget biztosítani. A nemzetközi bűncselekmények kategóriáját a végleges tervezetben a jus cogens normák súlyos megsértése váltotta fel, és a tervezet nem részletezi, hogy ezekben az esetekben térhet el - ha ez egyáltalán lehetséges - a jóvátételi struktúra a nemzetközi deliktumoktól. Ezzel a közvetlenül elszenvedett immateriális károk pénzzel történő jóvátételét a Bizottság kirekesztette a tervezetből, amellyel jelentős csapást mért a választottbírói gyakorlatban nem túlzottan régóta létező, de álláspontom szerint ígéretes jogintézményre.

f. a jogsértést megvalósító magánszemélyek felelősségre vonása

Az elégtétellel kapcsolatban Arangio Ruiz Special Rapporteur által előterjesztett első szövegtervezetben és az azt követően első olvasatban elfogadott tervezetben is szerepelt az állam súlyosan jogsértő magatartást tanúsító tisztviselőinek és egyéb bűncselekményt elkövető személyeknek a megbüntetése, ha ezek tevékenysége eredményezte a nemzetközi jogsértést. Megfontolandó volt Drost álláspontja is, aki szerint a sértett államok legfőbb érdeke sokszor a nemzetközi bűncselekményeket elkövető állam felelős tisztviselőinek megbüntetése, és ezért olyan szabályozásra van szükség, amely garantálja, hogy a felelős személyek ne bújhassanak ki az állami immunitásra és cselekményeik közhatalmi jellegére hivatkozva a nemzetközi jogszolgáltatás alól.¹⁹¹ James Crawford a szövegjavaslatot úgy finomította, hogy a hatalmi ágak megosztásának megfelelően a tisztviselők és egyéb személyek elleni büntetőeljárás lefolytatását tette a jogsértő állam kötelezettségévé ezen személyekkel szemben. A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai ezzel a megfogalmazással sem értettek egyet, úgy vélték, hogy a bűnösök megbüntetése az eredeti alapkötelezettséggel összefüggő természetes követelmény a jogsértő állammal szemben és ezért ennek a kérdésnek a szabályozására az államok felelősségről szóló tervezetben nincsen szükség.

¹⁹⁰ I am Alone ügy

¹⁹¹ Drost, Pieter: The crime of state. Penal protection for fundamental freedoms of persons and peoples. Leyden, 1959, p. 310. .

A Bizottság a fentiekkel összhangban, a végleges tervezetben az alábbi elégtételi cikket véglegesítette:

*Elégtétel*¹⁹²

- 1. A nemzetközi jogsértő magatartásért felelős állam kötelezettsége, hogy elégtételt nyújtson az okozott jogsértésre, amennyiben az eredeti állapot helyreállításával vagy kártérítéssel nem lehet jóvá tenni,*
- 2. Az elégtétel a jogsértés elismerésével, sajnálkozás kifejezésével, formális bocsánatkéréssel vagy egyéb megfelelő módon valósulhat meg.*
- 3. Az elégtétel nem lehet aránytalan a jogsértéshez képest és a felelős állam számára megalázó módon nem alkalmazható*

5.5 Értékelés

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában folytatott vita során a résztvevők hangsúlyozták, hogy az elégtétel olyan jogintézmény, amely az eredeti állapot helyreállítását és a kártérítést kiegészítve is, szolgálhatja a teljes jóvátételt ugyanakkor önállóan is állhat. Ez utóbbi a véleményem szerint a Tervezet jelenlegi formájából nem tűnik ki egyértelműen. A Tervezet azonban mégiscsak olyan struktúrát foglal magába, amelyben bár a jogsértést elszenvedő államnak joga van választani a jóvátételi formák közül, ha azonban ezt mégse tenné meg, a tervezet logikai rendszere szerint a jogsértést elkövető államnak először a restitúció-t kellene megkísérelni, majd ezt követően - ha az előbbi nem vezet kielégítő eredményre, kártérítést kell megvalósítania, és csak amennyiben "az eredeti állapot helyreállításával nem lehet jóvá tenni" a jogsértést, csak harmadsorban szükséges az elégtétel adásának lehetőségét megvizsgálnia. Ez a megközelítés, legalábbis a sértett állam részéről közvetlenül elszenvedett immateriális jogsértések esetén, egyáltalán nem életszerű. A tervezetnek tisztáznia kellett volna, hogy az elégtétel a jogsértések melyik típusának jóvátételére szolgál, és a későbbi viták elkerülése végett szükséges lett volna leszögezni, hogy megfelelő esetben önállóan is megfelelő jóvátételként szolgálhat.

A elégtételről szóló cikk végső tervezetéből a bűnösök megbüntetésének intézményét teljes egészében törölték, véleményem szerint ez helytelen volt. A *Rainbow Warrior* ügynek és *Rainbow Warrior* Választottbírósági ügynek¹⁹³ egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nemzetközi jogban léteznek olyan helyzetek, amikor az államok részére a vétkesek megbüntetése a jóvátétel minden egyéb formájánál, még a kártérítésnél is fontosabb lehet. A vétkesek megbüntetése ezen kívül a nemzetközi jogban jól ismert és általánosan elfogadott formája az elégtételnek. Természetes dolog, hogy a demokratikus államok nem szólhatnak bele bíróságaik működésébe, de ennek a jogintézménynek a kapcsán az állam nem arra vállal kötelezettséget, hogy x és y tisztviselőt

¹⁹² A végleges Tervezet 37. cikke

¹⁹³ *Rainbow Warrior* Választottbírósági ügy

megbünteti hanem arra, hogy a vétkesek - ha felelőségük jogilag megállapítható - elnyerik méltó büntetésüket. Ha a vétkesnek hitt személyről kiderül, hogy nem ő követte el a cselekményt vagy bármely más okból mégsem vonható felelősségre, akkor az ő felmentése nem tekinthető az elégtételi kötelezettség megszegésének. A büntetés ennek a jogintézménynek a vonatkozásában egyébként sem büntetőjogi kategóriaként értelmezendő, azaz például az embertelenül viselkedő vámtisztviselő elbocsátása az állásából és az ehhez hasonló, kizárólag a kormányzat hatáskörébe tartozó lépések megtétele elegendő lehet ahhoz, hogy megfelelő elégtételt nyújtson a sértett állam részére. Ennek következtében a vétkes személyek felelősségre vonásának, mint az elégtétel egyik intézményének kihagyása a Tervezetből, véleményem szerint akkor is sajnálatosnak mondható, hogy ha a Tervezet egyértelművé teszi, hogy az abban szereplő elégtételi formák nem tekinthetők kizárólagosnak.

Sajnálatosnak tartom, hogy a jogsértés bírói megállapítását nem sikerült megjeleníteni a végleges tervezetben, hiszen ez a mai nemzetközi jog fontos intézménye, amely a nemzetközi joggyakorlatban komoly jelentőséggel bír.

Álláspontom szerint az elégtétel jogintézményének bizonyos leértékelődéséhez vezet, hogy a Tervezet két a bocsánatkérésnél is enyhébb formával egészült ki, a jogsértés elismerésével és a sajnálkozással. Nehezen értelmezhető a jogsértés elismerése és a sajnálkozás megkülönböztetése. A Tervezet vonatkozó cikkében felsorolt elégtételi formák egyfajta fokozatosságot tükröznek. Az az állam, amelyik a jogsértését elismeri, de a sajnálkozás kifejezésére nem hajlandó, a jogsértés jóvátételekor szükségszerűen megkívánható elemi együttérzést, szolidaritást tagadja meg a sértett államtól.

Véleményem szerint a nemzetközi bíróságok jó irányba indultak meg amikor a sértett államra közvetlenül ható, nagy súlyú immateriális jogsértések -így például a szuverenitás megsértése - esetén, több ízben is pénzbeli elégtételt ítélték meg. Ezeket a tendenciákat sajnos nem fogja tovább erősíteni a végleges Tervezet, amely az elégtételnek ezt a formáját - az első olvasatban elfogadott tervezettel ellentétben- már nem tartalmazza.

VI. fejezet

A megismétlés elleni biztosítékok és garanciák

6.1 A jogintézmény megjelenése

Ennek a jogintézménynek az elégtétel önálló kategóriájaként történő elfogadtatása jelentős részben P.A. Bissonette munkásságához köthető. Bissonette a megismétlés elleni garanciákat az elégtétel három fajtájának egyikeként említi *La satisfaction comme mode de réparation en droit international* című művében¹⁹⁴. Riphagen elképzelései szerint az elégtétel egyrészt bocsánatkérést jelentett volna a jogsérelmet szenvedett állam részére, továbbá hivatalos garanciák adását a jogsértő magatartás megismétlődése ellen. Arangio Ruiz koncepciójában jelentek meg a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák a jóvátételi struktúra önálló jogintézményeként, és ezt a megközelítést tette magáévá a Nemzetközi Jogi Bizottság a felelősségi Tervezet első olvasatban történő elfogadása során, az alábbi cikket alkotva:

Megismétlés elleni biztosítékok és garanciák¹⁹⁵

A sértett állam joga, hogy megfelelő esetekben a nemzetközi jogsértő magatartást megvalósító államtól biztosítékokat és garanciákat kapjon a jogsértő magatartás meg nem ismétlődését illetően.

6.2 Az államok a megismétlés elleni biztosítékok és garanciákról

Kevés állam kommentálta ezt a jogintézményt. Franciaország ugyanakkor teljes egészében elfogadta a jogsértés meg nem ismétlésére adott biztosítékok és garanciák intézményét, mellyel kapcsolatban sem szövegszerűen, sem általános értelemben nem emelt kifogást, Németország azonban úgy véli azonban, hogy a megismétlést kizáró biztosítékok és garanciák jogintézménye jelenleg a nemzetközi jogi gyakorlatban nem létezik, legfeljebb a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének tekinthető.

¹⁹⁴ P.A.Bissonette a megismétlés elleni garanciákat az elégtétel három fajtájának egyikeként említi *La satisfaction comme mode de réparation en droit international* (Genf, 1952) című műve 85. oldalán

¹⁹⁵ Az első olvasatban elfogadott tervezet 46. cikke.

Az államok felelősségéről szóló Tervezet vitája során¹⁹⁶ az ENSZ Közgyűlés VI. Bizottságában Chile törölni javasolta viszont a Tervezetről a megismétléssel kapcsolatos biztosítékok és garanciák jogintézményét, amelynek a ténylegesen bekövetkezett kárral véleménye szerint semmilyen kapcsolata sincs, hanem a jövőre vonatkozó obligatio, amelynek a jóvátétel jogintézményeihez nincs köze.

6.3 Crawford és a Bizottság újragondolják a biztosítékok és garanciák szerepét

Crawford véleménye szerint nyilvánvaló, hogy a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák adására nincs szükség abban az esetben, ha az eredeti jogi kötelelem már megszűnt. A Special Rapporteur megjegyzi, hogy egyesek az elégtétel intézményéhez szeretnék kapcsolni a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák jogi kategóriáját, azonban ez utóbbi jogintézménynek inkább preventív funkciója van és a jövőre orientált, nem pedig a szűkebb értelemben vett jóvátételt szolgálja. Az államok által beterjesztett állásfoglalásokról csekély lelkesedés olvasható ki ezzel a jogintézménnyel kapcsolatban, bár Crawford szerint "az a néhány kormány, amelyik véleményezte a 46. cikkét, általában támogatásáról biztosította azt."¹⁹⁷

Crawford feltette a kérdést, hogy abban az esetben, ha egy állam teljes jóvátétel nyújtására lenne hajlandó, de biztosítékadás kötelezettségére nem lehetne rávenni, akkor alkalmazhatók lennének-e vele szemben az államok felelősségéről szóló tervezet ellenintézkedésre vonatkozó szabályai. A Special Rapporteur szerint a válasz egyértelműen nemleges, és azt is vitatta, hogy a biztosítékok *sui generis* jogorvoslati formát képeznének a jóvátétel egyes alakzatai között. Véleménye szerint aligha lenne lehetséges ezt a jogintézményt részleteiben előre kidolgozottan szabályozni. Javasolta, hogy a Tervezet átdolgozása során kapcsolják össze ezt a jogintézményt a *cessatio*val, hiszen mind a két jogintézmény az alapkötelelem teljesítésével kapcsolatos és a jövőre orientáló kötelezettségeket hordoz magában.

A ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tagjai felhívták arra a figyelmet, hogy a napi diplomáciai gyakorlatban ugyan gyakran előfordulnak biztosítékok és garanciák, ugyanakkor a jogviták bírói rendezésének körében nem ismeretesek olyan példák, ahol az ítélet a jóvátételnek ezt a módját írta volna elő. A Nemzetközi Jogi Bizottság egyes tagjainak véleménye szerint "A rendelkezésnek nincs jogi jelentősége és ezért törölni lehet."¹⁹⁸

A végső Tervezetben a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák a jogsértés jogkövetkezményeire vonatkozó általános elvek között, de a

¹⁹⁶ 54. ülésnap - 1999 A/54/10 VII. fejezet és függeléke

¹⁹⁷ Crawford: Harmadik jelentés, A/CN.4/507 para. 56

¹⁹⁸ YBILC, 2000, A/CN.4/450 para 120

jóvátétel struktúrájából kiemelve szabályozta. A szövegezés nem zárja ki a biztosítások és garanciák adásának lehetőségét és azt a jogot, hogy a sértett fél erre vonatkozó követeléssel álljon elő, ugyanakkor lényegi hatását tekintve véleményem szerint minimalizálni fogja ennek a jogintézménynek a jelentőségét:

*Cessatio és meg nem ismétlés*¹⁹⁹

*A nemzetközi jogsértő magatartásért felelős állam kötelezettsége, hogy
(b) a megismétlés ellen megfelelő biztosítékokat és garanciákat
ajánljon fel, amennyiben a körülmények így kívánják.*

6.4 Értékelés

A jogsértő magatartás megismétlődése elleni biztosítékok és garanciák jogintézményét Arangio Ruiz korábbi Special Rapporteur vezette be a nemzetközi jog elméletbe, mint olyan intézményt, amely az államok jóvátételi kötelezettségének egyik fajtája. Az vitathatatlan tény, hogy egyes rendezések során a jogsértő államok garanciát vállaltak arra, hogy a jogsértő magatartások nem ismétlődnek meg, de úgy tűnik, hogy ezek inkább ad hoc jellegű politikai rendezések eredményeként megszülető nyilatkozatoknak tekinthetők és nem annyira a jóvátétel természetéből fakadó jogkövetkezményként. A végső tervezetben álláspontom szerint megfelelően módosították a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák jogi szerepét, kiemelve ezt a jogintézményt a jóvátétel struktúrájából. Ebben a megváltozott formában a biztosítékok és garanciák szerepeltetése elfogadhatónak tűnik.

VII. fejezet

A jóvátételi kötelezettségek egységesítésének problémája

A kérdés lényege abban áll, hogy elméletileg lehetséges-e olyan jóvátételi szabályokat kidolgozni, amely minden helyzet megfelelő rendezésére alkalmas, függetlenül attól, hogy terrorcselekményről, agresszióról, nemzetközi szervezet létrehozásáról, jogtalan kisajátításról vagy éppen az idegen állam zászlajának letépéséről legyen szó. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy felvillantsunk néhány problémát, amelyek az egységes rendszer létrehozásának lehetőségét megkérdőjelezzik.

¹⁹⁹ A végleges Tervezet 30. cikke

7.1 Az állami kötelezettségvállalás súlya szerinti elkülönítés

A jóvátételi kötelezettségek meghatározása során lehetetlen nem figyelembe venni azt a tényt, hogy a nemzetközi jogban eltérő súlyú kötelezettségvállalásokra kerülhet sor. Más lehet a súlya egy együttműködésről szóló deklarációnak, még ha jogi formába öltöztetik is, különösen, ha nem igazi politikai kényszer, csak a szomszédos államok keserves viszonyának javítása érdekében kötik meg, - mint például egy fegyverszállítási megállapodásnak, és ismét más súlya lehet egy olyan megállapodásnak - például a nők jogairól-, ahol minden állam maga ellenőrzi a rá nézve kötelezően előírt szabályok megvalósulását. Lehetséges, hogy az ügyintéző szerződések vagy más néven *traité-contrat* kategóriájába tartozó megállapodások más jogkövetkezmények megállapítását tennék szükségessé, mint a szokásjogi kötelesek áthágása vagy a *traité-loi* kategóriájába tartozó és az államközi kapcsolatok egészen más szféráját érintő megállapodások megsértése.

a. szinallagmatikus kötelezettségek megsértése

Riphagen az alapkötelezettségeket három kategóriába osztotta: egy meghatározott esemény megelőzésére, egy meghatározott magatartás kifejtésére, végezetül egy meghatározott eredmény elérésére kötelező normákra.²⁰⁰ Riphagen szerint az eredménykötelezettséget előíró normák tipikusan kétoldalú szerződésekben jelennek meg, amelyek szinallagmatikus kötelemként mindkét állam meghatározott eredmény megvalósítását vállalja magára. Ha ez mégsem történne meg, ennek a tipikus jogkövetkezménye az, hogy az eredmény elérésére vonatkozó kötelezettségét a másik sem teljesíti és ezzel a norma megszűnik.²⁰¹

Tegyük fel, hogy Ukrajna és Magyarország megállapodik abban, hogy Ukrajna gázt szállít Magyarországnak. Ha Ukrajna felelősége megállapítható a tekintetben, hogy egy meghatározott időben nem teljesített gázszállítást Magyarország részére, Magyarország jogosult az ezzel arányos összeget visszatartani. Az is elképzelhető, hogy Ukrajna egyáltalán semmilyen gázszállítást nem teljesít, a szerződés ellenére, és ebben az esetben Magyarországnak természetesen semmilyen fizetési kötelessége nincs. Mindazonáltal, ha Magyarország elemi érdekei közé tartozna, hogy biztosítsa az Ukrajna részéről érkező gázszállítást, Magyarország ellenintézkedéseket lenne kénytelen alkalmazni a gázszállítások kieroszakolása érdekében. "A jogkövetkezmények ilyen jellegű szerződések megszegése esetén, mondja Riphagen, "a sértett állam arányos ellenlépései, amelyek a szerződés előtti helyzet visszaállítását

²⁰⁰ YBILC, 1983, vol II (Part One) 13. p. para 73

²⁰¹ YBILC, 1983 vol II (Part One) 43. p. para 123

eredményezik, ha az ellenintézkedések a kikényszerítést kívánják szolgálni, akkor azok az eredeti kötelezettséggel aránytalanoknak kell lenniük".²⁰²

Álláspontom szerint *cessatio*, azaz a jogsértő magatartás abbahagyására vagy jóvátételre ezekben az esetekben kicsi esély van. A szerződés egyik fél által történő nem teljesítésének természetes következménye ilyen szerződéseknél ugyanis az, hogy a teljesítés teljes egészében kudarcba fullad és a szerződések előtti kapcsolatok állnak helyre. Ha az egyik fél mégis érdekelt a szerződés mindenáron történő kikényszerítésében, az már nem a *cessatio* vagy a jóvátétel kategóriájába tartozik, hanem az általa alkalmazott, az eredeti kötelezettséget szintén jócskán meghaladó ellenintézkedések segítségével biztosítható. Ilyen ellenintézkedések azonban aligha lennének összhangban a végleges Tervezet 51. cikkében foglaltakkal, amely az "Arányosság" címet viseli, és megállapítja, hogy "Az ellenintézkedéseknek össz mérhetőnek kell lennie az elszenvedett jogsértéssel, figyelembe véve a nemzetközi jogsértő magatartás súlyát és a megsértett jogokat".

Bruhács János kiemelte "Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet" című tanulmányában, hogy a nemzetközi jogsértést megelőző status quo visszaállításának a végleges tervezetben foglaltak szerint megjelenő kötelezettsége a nemzetközi felelősséget jelentő jogi következmények megszorítását jelenti, ez nem pedig mást jelent mint a "a sértett állam megfosztását a jogsértővel szembeni szerződéses kötelezések megszüntetésének jogától".²⁰³

b. jogi formába öltöztetett politikai deklarációk, együttműködési kötelezettségek

Léteznek például olyan általános együttműködési megállapodások, amelyek lényegében a politikai deklaráció kategóriájába esnek. Ha a két korábban együttműködő állam között a kapcsolatok romlanak, ezeknek az általános értelemben vett együttműködést meghatározó szerződéseknek a kierőszakolt végrehajtására nemcsak lehetőség, de tulajdonképpen szükség sincsen.

Hasonló esettel szembesülünk akkor, amikor egy nemzetközi szervezet felállítása képezi a többoldalú megállapodás tárgyát. Elképzelhető, hogy valamelyik állam képtelen betartani jogi kötelezettségként megfogalmazandó ígéretét a nemzetközi szervezet munkájában való együttműködésre. Sokfajta motívum, néha egyszerűen érdekmúlás indokolhatja egy ország részéről azt a döntést, hogy korábbi elkötelezettsége dacára sem kíván a gyakorlatban részt venni egy nemzetközi szervezet munkájában. A gyakorlatban értelmetlen volna együttműködésre kényszeríteni az erre bármilyen praktikus okból egy

²⁰² Third report, YBILC1983 vol II (Part One) .43 para 124

²⁰³ Bruhács János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet In: In memoriam Nagy Károly, Acta Universitatis Szegedienensis Acta Juridica et Politica Tomus LXI, Szeged, 2002 p. 131

adott stádiumban nem kész államot. Természetes, hogy egy ilyen az együttműködésről szóló megállapodás be nem tartása is nemzetközi jogsértő aktus, ugyanakkor úgy tűnik, hogy az ilyen típusú szerződéseknel a jóvátétel kérdését értelmetlen lenne felvetni.²⁰⁴

Bruhács János idézett tanulmányában fel is teszi a kérdést: "Minden nemzetközi jogsértésből nemzetközi felelősség keletkezik?"²⁰⁵ Álláspontjából kiderül, hogy távolról sem egyértelmű, hogy igennel felelhetünk-e²⁰⁶.

c. soft law

Fontos megemlíteni továbbá a soft law vagy más néven *droit programmatoire* problémáját is, amelynek norma jellege vitatott, de számos nemzetközi jogász véleménye szerint jelentősége egyre nő, ahogyan azt Kovács Péter is megállapította²⁰⁷. Nyilvánvalónak tűnik, hogy ezeknek a normáknak a be nem tartása nem válthatja ki az államok felelősségére vonatkozó szabályok érvényesülését olyan módon, ahogyan azt a Nemzetközi Jogi Bizottság által kodifikált nemzetközi jogi szabályok máskülönben előírnák. Ez visszavetné és értelmetlenné tenné a soft law kategóriáját, amelynek jelentősége, hogy az államok "lépcsőzetesen" kötelezik el magukat egy bizonyos jogi helyzet vonatkozásában.

d. az államok "önellenőrzésére" épülő normák

A koreai háború után az amerikai fogságba esett észak-koreai katonák egy része nem kívánt visszatérni hazájába. A genfi konvenció 118 §-a alapján "A hadifoglyok az ellenségeskedés befejezése után haladéktalanul szabaddá helyezendők és hazaszállítandók", 7 §-a szerint a "hadifoglyok egy esetben sem mondhatnak le sem részben, sem egészben a jelen egyezményben biztosított jogaikról". Az USA tehát tulajdonképpen megsértette a nemzetközi jogot, amikor hozzájárult, hogy a hadifoglyok ne térjenek haza, ahogyan ezt Bokorné Szegő Hanna is kiemelte²⁰⁸. A nemzetközi humanitárius jog szabályi különböző helyzetekben lehetővé

²⁰⁴ Nem kellően tisztázott kérdés az sem, hogy kell-e felelősséget vállalnia az államoknak az általuk létrehozott nemzetközi szervezet tevékenységéért. Az angol bíróságok döntése szerint egyetlen tagállam sem volt felelőssé tehető a Nemzetközi Ön Tanács tartozásaiért, (Amerashinghe, C. F: Liability to third parties of member states of international organizations: practice, principle and judicial precedent. In: American Journal of International Law 1991. vol 85 259-280) de túl sommas lenne ebből arra következtetni, hogy az államoknak semmilyen körülmények között sem kell felelniük egy nemzetközi szervezet égisze alatt folytatott cselekményeikért.

²⁰⁵ Bruhács, op. cit p. 127

²⁰⁶ Bruhács János megállapítja, hogy az államokat a szokásjog fejlesztésének a vágya is vezetheti, amikor egy kötelezettséget tudatosan megsértenek.

²⁰⁷ Kovács Péter: Erreurs ou métamorphoses autour de la personnalité juridique et des sources dans le droit international in: Kovács Péter (ed) Le droit international au tournant du millénaire - l'a roche hongroise

²⁰⁸ Bokorné Szegő Hanna: A koreai fogolykérdés és az Amerikai Egyesült Államok nemzetközi jogi felelőssége. In: Jogtudományi Közlöny VII, 1952 456-458

teszik, hogy az állam eldöntse, hogy az általa megvalósított helyzet jogsértés-e vagy sem. Így például a nemzetközi jog szabályai szerint az állam köteles szabadon bocsátani a foglyokat, ha a humanitárius jog által megkívánt feltételeknek nem felelnének meg a fogvatartás körülményei, életszerűtlen lenne azt várnunk, hogy bármely állam szabadon bocsássa csak ezen az alapon a hadifogjait, ha egyébként nem tenné.²⁰⁹ A Szovjetunióban fogvatartott magyar hadifoglyok példája is bizonyítja, minden állam érdekében áll, hogy valamennyi fél betartsa a genfi konvenció rendelkezéseit, erre azonban leginkább a kölcsönösség biztosíthat garanciát, és nem a jóvátétel szabályai. Ez természetesen vonatkozik az összes olyan megállapodásra, ahol az államok mindegyike a saját magatartása jogszerűségének a legfőbb bírója.

7.2 Nemzetközi deliktumok és bűncselekmények? - Az államok jogsértésének súlya szerinti elkülönítés

A nemzetközi bűncselekmények fogalmának fejlődését a felelősségről szóló tervezetben, majd átalakulását és végül eltűnését a tervezetből jelentős vita kísérte a nemzetközi jogirodalomban, amelyre e tanulmány keretei között csak utalni szeretnénk. A tervezet első olvasatban történő elfogadásakor némileg eltérő szabályokat állapítottak meg a nemzetközi bűncselekmények elkövetése esetére, mint a nemzetközi deliktumok esetén. Az első olvasatban elfogadott tervezet negyedik fejezete foglalkozott a nemzetközi bűncselekményekkel, és úgy rendelkezett, hogy az eredeti állapot helyreállítását a sértett állam akkor is követelheti, ha az a kártérítéshez képest aránytalanul súlyos terhet jelent a jogsértést elkövető állam részére, vagy megvalósítása annak politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását veszélyeztetné²¹⁰. A nemzetközi bűncselekményt elkövető állam méltóságára nem kellett volna tekintettel lenni az elégtétel meghatározásakor.²¹¹

A nemzetközi bűncselekmények fogadtatása az államok részéről rendkívül ellentmondásos volt, Görögország lelkesen köszöntötte, Csehország, Mexikó, az Egyesült Államok, Svájc azonban alapvetően kritikával illették a tervezet vonatkozó szabályait.

A cseh álláspont nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy nincs megfelelő különbségtétel az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetében a nemzetközi bűncselekmények és a nemzetközi deliktumok jogkövetkezményeit illetően. Csehország több javaslattal is élt ebben a vonatkozásban. A cseh álláspont szerint megengedhetetlen, hogy akár megfelelő kártérítés ellenében is, de valamely állam beletörődjön abban,

²⁰⁹ Kardos Gábor: Nemzetközi humanitárius jogi szeminárium Varsóban In: Jogtudományi Közlöny 2/82 145-7 p, 146. p.

²¹⁰ Az első olvasatban elfogadott Tervezet 52 a cikke

²¹¹ Az első olvasatban elfogadott Tervezet 52 b cikke.

hogy egy másik állam nemzetközi bűncselekményt kövessen el ellene. A cseh álláspont szerint nem kizárt, hogy ez arra vezetne, hogy bizonyos esetekben a nemzetközi jog kötelező alkalmazását előíró normát hágná át a jogsértő állam és ennek megakadályozása minden állam közös érdeke. Másodsor a cseh álláspont javasolta, hogy a jogsértés megismétlése elleni biztosítékok és garanciák intézményét különösképpen erősítsék meg a nemzetközi bűncselekmények esetén. Ezt a jogintézményt minden nemzetközi bűncselekmény elkövetése esetén alkalmazni kellene, azonban nemzetközi deliktumok esetén a megismétlés elleni biztosítékok és garanciák adására csak az eset körülményeitől függően kerülne sor. Végezetül a cseh álláspont a büntető jóvátétel intézményének felülvizsgálatát is javasolta. Véleményük szerint megállapítható, hogy a büntető jóvátétel számos nemzeti jogrendszerben nem létezik, de a nemzetközi jogban már fellelhetők egyes döntések, ahol büntető kártérítésére már sor került. Ugyanakkor megjegyzi, hogy ezek az ítéletek meglehetősen ritkák és egészen kivételesnek mondhatóak a nemzetközi jogban. A *Carthage* és a *Lusitania* ügyekben a választott bíróságok úgy foglaltak állást, hogy a büntető kamatok megítélésére a nemzetközi jogban nincsen lehetőség, ugyanakkor a jövőre vonatkozó bevezetését nem lehet kizárni, és érdemes megfontolni. Megjegyzendő, hogy mindazon, amit a cseh álláspont "punitive damages" azaz büntető jóvátétel címmel tárgyal, az tulajdonképpen az államok felelősségéről szóló tervezet elégtételéhez kapcsolódó részének az elégtétel súlyos jogsértés esetén adható pénzbeli formájára értendő. Úgy tűnik tehát, hogy a cseh álláspont a pénzbeli elégtétel megítélését elsősorban nemzetközi bűncselekmények esetén tartaná elfogadhatónak

Dánia a nemzetközi bűncselekmények és a nemzetközi deliktumok közötti megkülönböztetésre kitérve úgy vélte hogy erre a jogintézményre szükség van, bár a nemzetközi bűncselekmények elnevezést nem tartotta megfelelőnek. Dánia ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a Tervezetben a nemzetközi bűncselekmények és a nemzetközi deliktumok közötti különbségtétel ellenére is viszonylag kicsi a gyakorlati eltérés az egyes nemzetközi jogi aktusok jogkövetkezmenyei között ezen kategóriák és hozzá rendelt tételes szabályok tekintetében

Az Egyesült Államok a nemzetközi bűncselekményeknek a tervezet szerinti formájával nem értett egyet, de alternatív javaslatot nem terjesztett elő. Érdemes megemlíteni, hogy Irán az Egyesült Államokat a Teheráni túsügyben²¹² nemzetközi bűncselekmények elkövetésével vádolta meg a hágai Nemzetközi Bíróság előtt²¹³.

A görög kormány álláspontjában lelkesen üdvözölte a nemzetközi bűncselekményekkel kapcsolatos szabályok kialakítását és a Tervezet egyik

²¹² Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3 at p. 38.

²¹³ Gaja, Giorgio: Jus Cogens. Beyond the Vienna Convention Recueil des cours 1981. 3. vol. The Hague-Boston-London, 1982, p.298.

legfőbb értékeként jelölte meg. Görögország azt is hangsúlyozta állásfoglalásában, hogy olyan Tervezetet kell kialakítani, amelynek preventív jellege lehet a jogsértésekkel kapcsolatban.

Mexikó felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények elhatárolása hiányos az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetében. Mexikó szerint egyértelmű, hogy az elhatárolás hiánya nem csak a két intézmény fogalmi elemeire, hanem a megkülönböztetésből adódó jogkövetkeztetésekre is ki kell terjedjen, ezért ezek újrafogalmazására is feltehetőleg szükség lehet.

Spanyolország álláspontja szerint a Nemzetközi Jogi Bizottság ugyan megkülönbözteti egymástól a nemzetközi deliktumokat és a nemzetközi bűncselekményeket, a jogkövetkezményekkel kapcsolatban lényegében e két jogi kategória között nem tesz különbséget. Spanyolország ezzel összhangban javasolta a vonatkozó szabályokat továbbfejleszteni

A svájci álláspont hangsúlyozta, hogy bár a Tervezet elkülöníti egymástól a nemzetközi bűncselekmények és a nemzetközi deliktumok kategóriáit, nem teszi világossá, hogy a jóvátétel vonatkozásában ez milyen gyakorlati különbséget jelent, mennyiben súlyosabb a nemzetközi bűncselekményt elkövető államok jóvátételi felelőssége, mint azoké, amelyek nemzetközi deliktumok elkövetésében vétkesek. Svájc szerint ugyanis az a különbségtétel, amely jelenleg létezik a Tervezetben, elfogadhatatlan. Az első tervezet szerint a nemzetközi bűncselekményt elkövető államnak akkor is helyre kell állítani az eredeti állapotot, ha ez aránytalan terhet jelent részére, vagy akár politikai függetlenségének elvesztéséhez, vagy gazdasági stabilitásának megrendüléséhez vezet. Svájc szerint ezek a jogkövetkezmények elfogadhatatlanok és ez implicit módon annak a következtetésnek a levonására is módot ad, hogy Svájc nem tartja célszerűnek a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények között jelenleg fennálló megkülönböztetést és egységes jogkövetkezmények alkalmazását szeretné elérni valamennyi jogsértő magatartással kapcsolatban.

Véleményt nyilvánító államok többsége tehát azért kritizálta az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságát, mert az általa létrehozott tervezet nem tett eléggé különbséget a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények között azok jogkövetkezményeinek vonatkozásában. Nagy-Britannia viszont épp az ellenkezőjére hívja föl a figyelmet. Álláspontja szerint, hogyha a nemzetközi bűncselekmények megítélése lényegesen hátrányosabb a jogsértést okozó állam részére, akkor nyilvánvalóan nagyon erőteljes mértékben vonakodni fog, hogy tettének ebbéli minőségét kétoldalú rendezés keretei között elfogadja. A nemzetközi bíróságok és választott bíróságok szintén abban érdekeltek, hogy egy olyan döntést fogadtassanak el az államokkal, mely mind a két fél részére többé-kevésbé elfogadható, így valószínűtlen, hogy a nemzetközi bűncselekményekkel összefüggésben lényegesen súlyosabb, jelenlegi gyakorlattól szignifikánsan eltérő új jóvátételi tételeket és metódusokat

határoznának meg. Nagy-Britannia tehát ennek értelmében lényegében elutasítja a nemzetközi bűncselekmények kategóriáját.

Az államok által beterjesztett kommentárok gondos elolvasása arra is felhívja a figyelmet, hogy szinte lehetetlen lett volna a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények szétválasztása után olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek egyrészt értelmessé tehetnék a két kategória közötti különbségtételt, azaz lényegesen eltérő jogkövetkezményeket eredményeznének az egyik, illetve a másik esetben; ugyanakkor lehetőséget biztosítanának a nemzetközi bűncselekmények fogalmának tényleges alkalmazására, azaz, hogy egy ilyen jogsértést elkövető állam önszántából hajlandó legyen azt mérlegelni, hogy akár saját elhatározása szerint, akár nemzetközi rendezéssel összefüggésben, akár pedig választott bírói, vagy egyéb bírósági úton hozott döntés kapcsán, a nemzetközi bűncselekményt elkövető állam bélyegét magára vállalja. Ehhez egyes államok szerint alapfeltétel lett volna, hogy ne nemzetközi bűncselekménynek hívják a jogsértésnek ezt a válfaját, míg más államok teljes egészében szkeptikusak egy ilyen rendszer, tehát a nemzetközi bűncselekményeket és a nemzetközi deliktumokat szétválasztó struktúra megalkothatósága tekintetében és ezért a nemzetközi bűncselekmények fogalmát teljes egészében törölni javasolták.

A nemzetközi bűncselekmények problémakörét ezt követően hosszasan tárgyalta az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága, míg végezetül 2000. augusztusában ez az elnevezés James Crawford Special Rapporteur javaslatára kikerült a Tervezetből, annak ellenére, hogy a nemzetközi jogi doktrínában az elnevezés már meghonosodott, és kiváló jogtudósok foglalkoztak a fogalom elmélyítésével, kereteinek és alkalmazhatóságának legfontosabb feltételeivel²¹⁴, noha egyes szerzők kifejezetten visszautasították, azt állítva hogy "az egész elképzelés összeegyeztethetetlen a mai nemzetközi joggal"²¹⁵. Egyes szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy nehézségekbe ütközne a gyakorlatban a vétkes államokkal szemben "igazi" büntetések alkalmazása, inkább az állam méltóságát függetlenségét, szuverenitását érintő politikai szankciók alkalmazására kerülhet sor.²¹⁶

²¹⁴ Brownlie, *System of the Law of Nations, State Responsibility* (1983), Part I. különösen. 32 et seq.; *International Law and the Use of Force by States* (1963) pp 152-154; Shaw, *International Law* (2nd edn, 1986) pp. 407-408, Tunkin: *Theory of International Law* (ford: Buttler, 1974) pp. 396-404, Marek "Criminalizing State Responsibility" (1978-79) 14 R.B.D.I 460; Mohr "The ILC's Distinction Between 'International Crimes' and 'International Delicts' and its Implications" In: Spinedi és Simma: *United Nations Codification on State Responsibility* (1987) p. 115 továbbá Weiler, Cassese és Spinedi, *International Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility* (1989)

²¹⁵ Gilbert, G: *The Criminal responsibility of states* In: *The International and Comparative Law Quarterly*, 1990 vol 39 345-369; 369. p.

²¹⁶ Dumas, Jacques: *La responsabilité internationale des états. A raison de crime ou de délits commis sur leur territoire au préjudice d'étrangers* Paris: Sirey, 1932

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Szövegező Albizottsága 2000. augusztusában az előbbieken leírtak miatt a nemzetközi bűncselekmények helyett már a nemzetközi közösség egészét érintő kötelezettségek súlyos megszegése elnevezést javasolta. Az elnevezés megváltoztatása véleményem szerint nem jelenthetett volna kielégítő megoldást a deliktumoknál jelentősebb súlyú jogsértésekből fakadó problémák feloldására. Ez a kategória ugyanis, még ha megfogalmazásában enyhébb, is mint a nemzetközi bűncselekmények fogalma, de továbbra is megkülönböztető jellegű ezért nehezen látszik feltételezhető, hogy a jogsértést elkövető államok ezt a minősítést önként magukra vállalták volna.

A végső tervezet megalkotása során mind a nemzetközi bűncselekmények, mind pedig a nemzetközi közösség egészét érintő kötelezettségek kategóriáját elvetették, és helyettük a nemzetközi jog imperatív szabályainak súlyos megsértésére vonatkozó szabályok kerültek megfogalmazásra. Mindazonáltal a végső tervezet a jus cogensbe ütköző cselekményekre nézve sem jelölt meg eltérő, súlyosabb reparációs szabályokat, így akár az agresszor államot is - ha az ENSZ Alapokmányával összhangban ennél súlyosabb jogkövetkezményeket nem határoz meg vele szemben az államok közössége, mely lehetőségre a Tervezet 59. cikke utal is- legfeljebb az *in integrum restitutio* megvalósításának veszélye fenyegeti. Ezenfelül, ahogyan Bruhács János megállapítja, "nem tisztázódott a viszony a nemzetközi jog imperatív szabályainak súlyos megsértése és a nemzetközi büntett között"²¹⁷.

Álláspontom szerint a "nemzetközi bűncselekmények" fogalmának bevezetése elhibázott volt, mert önmagában az elnevezés lehetetlenné tette, hogy arra az államok kétoldalú rendezésekben hivatkozzanak. Szükséges lett volna megkülönböztetést tenni ugyanakkor a jogsértések súlyával összhangban. Olyan megfogalmazás, mely szerint a jelentős súlyú jogsértések esetén a jóvátételnek nem csak a bekövetkezett kárral, de a jogsértés volumenével is arányban állónak kell lennie, megfelelően biztosítható volna a szükséges különbségtételt, ugyanakkor véleményem szerint lényegesen kisebb vitát váltott volna ki.

7.3 A jóvátétel formáinak felcserélhetősége

Szintén az egységes jogkövetkezmények témakörébe sorolandó annak a vizsgálata, hogy valóban igaz-e az, hogy a restitutio in integrum megfelelő feltételek megléte esetén mindig kiváltható kártérítéssel. Ugy tűnik, hogy van a jogsértő magatartásoknak egy olyan csoportja, például a diplomaták letartóztatása, hajók zár alá vétele, magas művészeti értéket képviselő tárgyak visszaszolgáltatása, ahol a kártérítés egyáltalán nem helyettesítheti

²¹⁷ Bruhács János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet In: In memoriam Nagy Károly, Acta Universitatis Szegedienensis Acta Juridica et Politica Tomus LXI, Szeged, 2002 p. 124

az *in integrum restitutio*-t. Másrésztől, létezhetnek olyan esetek is, mint például az államosítás nemzetközi jogba ütköző formája, amelynek a bekövetkezése esetén a sértett állam érintett polgárának érdekmúlása léphet fel, ha tegyük fel, egy diktatórikussá vált rendszertől kapná vissza tulajdonát, amelyet ilyen viszonyok között nem tudna megfelelően gyümölcsöztetni. S bár a végleges tervezet szerint megilleti a sértett államot a választás joga, bizonytalan, hogy egy kellő formában felajánlott *in integrum restitutio*t vissza lehet-e utasítani.

7.4 Az önmagában zárt rendszerek és jóvátétel általános szabályai

Álláspontom szerint a nemzetközi jogsértések szankciórendszerének egységesítésekor mindeztől nem fordult kellő figyelem az önmagában zárt rendszerek felé, és nem vizsgálták meg azt a kérdést, hogy a felelősségi jog szempontjából lex specialisnak nevezhető normáknak a fejlődése hogyan hat a jóvátétel általános szabályainak alakulására.

Az *in integrum restitutio*, a kártérítés és az elégtétel nemzetközi jogi reparációs követelményein túl a jogsértő államnak magára kell vállalnia azokat a speciális jogkövetkezményeket is, amelyeket a nemzetközi gyakorlat "önmagában zárt rendszernek" nevez. Így például a diplomáciai jog²¹⁸ és "[] az Európa jog, melynek ilyen jellegét az Európai Közösségek Bírósága ismételten megerősítette."²¹⁹ A Bruhács János által "önmagában zárt rendszernek" nevezett európai uniós jog már az EGK szerződés 5. cikke alapján megteremtette önálló felelősségi rendszerét, előírva a tagállamoknak, hogy azok kötelesek minden szükséges intézkedést megtenni, legyen az általános vagy különös a közösségi jog alapján fennálló kötelezettségeik teljesítésének biztosításához, egyben utalva a közösségi jogsértés jóvátételének kötelezettségére.²²⁰ Ha a tagállamok sérelmezik, hogy valamelyikük nem tesz eleget jogharmonizációs kötelezettségének, nem közvetlenül fordulnak a jogsértő államhoz, hanem panaszukat a Bizottság felé jelzik, és ez utóbbi kezdeményez eljárást az Európai Bíróság előtt az EGK Szerződés 169. cikke alapján. Kecskés szerint az "EGK Szerződés 169. cikke szerinti kikényszerítési eljárás jelentős előnyökkel jár azokkal a szankciókkal szemben, melyek rendszerint alkalmazásra kerülnek a nemzetközi közjog alapján olyankor, ha egy állam elmulasztja valamely nemzetközi szerződés alapján fennálló kötelezettségét teljesíteni"²²¹, annak ellenére hogy a Bíróság csak deklaratív ítéletet hoz.

²¹⁸ Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3 at 38. p. para 83.

²¹⁹ Bruhács, Nemzetközi jog I, 202. p.

²²⁰ Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség. In: Jogtudományi Közlöny 5/2001:235-246, p.244

²²¹ Kecskés László: A 169-es levéltől a Frankovich jelenségig. Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése In: Magyar Jog 4/194 193-203, p.194

A jogharmonizációs felelősség kártérítési vonatkozásainak érvényesítésében speciális jogorvoslati formát teremtett az Európai Bíróság a *Frankovich* és *Bonifaci* ügyek kapcsán²²², amelyben a jogharmonizációs kötelezettségét megsértő tagállammal szemben általános érvénnyel az érintett magánszemélyek részére káruk megtérítésének lehetőségét monda ki, három feltétel együttes teljesülése esetén: ha az irányelv által célzott eredmény arra is kiterjed, hogy egyénekre is ruházzon jogokat, továbbá ezen jogok tartalma az irányelv rendelkezéseiből meghatározható, valamint az elszennvedett kár és az állam nemzetközi kötelezettségének megszegése között okozati összefüggés állott fenn²²³. A *Frankovich* és *Bonifaci* eseteket a jogtudomány részletes elemzésnek vetette alá²²⁴, és a nemzetközi jogban is figyelmet érdemel, hiszen olyan sajtóságtörvényről van szó, amelyben az állam nemzetközi jogi kötelezettségének megsértéséért akár a saját állampolgárával szemben is felelősségre vonható.

Az Európa jog fejlődése véleményem szerint befolyásolni fogja a nemzetközi jog fejlődését is. A nemzetközi jogban a magánszemélyek jogalanyisága korlátozott, feltételhez kötött, és egyes jogtudósok vitatják. A magánszemélyek érdekében, főként diplomáciai védelem útján, az államok lépnek fel. Az Európa jog ugyanakkor, nemzetközi szerződéses instrumentumok alapján lehetőséget biztosít magán- és jogi személyeknek, hogy követeléseiket az Európai Bíróság előtt a jogukat sértő állammal szemben közvetlenül érvényesítsék. Az ún. Elzászi sörügyben a forgalomkiesés miatti elmaradt haszon megtérítését követeli a német államtól mivel az elmulasztotta hozzáigazítani az EGK szerződésben foglalt kötelezettsége megszegésével a közösségi joghoz a német sörtörvény 9. és 10. szakaszait.²²⁵

Bár a nemzetközi jogban is ismeret jelenség tanúi vagyunk, hiszen például az első világháborút követő békeszerződések vegyes

²²² Case C 6/90 *Frankovich v. Italian State*, Case C 9/90 *Bonifaci v. Italian State* (1992) I.R.L.R., az ügy részletes leírását lásd: P. P. Craig: *Frankovich, remedies and the scope of damages liability* In: *The Law Quarterly Review* 1993. Vol 109 no oct 595-621 p..

²²³ Hilson, Chris: *Liability of member states in damages: The place of discreditation*. In: *The International and Comparative Law Quarterly* 1997. vol 46 941-947, p 945

²²⁴ Néhány a legfontosabb cikkek közül: Caranta, Roberto: *Governmental liability after Frankovich* In: *The Cambridge Law Journal* 1993 vol 52 272-292 p, Harlow, Carol: *Frankovich and the problem of the disobedient state*. In *European Law Journal* 1996 vol 2 no 3 199-225 p, Ross, Malcolm: *Beyond Frankovich* In *The Modern Law Review* 1993 vol 52 272-297 p, Smith-Woods: *Causations in Frankovich: the neglected problem*. In: *The International and Comparative Law Quarterly* 1997 vol 46 p 925-941, Smith, Helen: *The Frankovich case: state liability and the individual's right to damages* In: *European Competition Law Review* 1992 vol 13 no 3 129-132 p. Steiner, Josephine: *From direct effects to Frankovich: Shifting means of enforcement of Community Law* In: *European Law Review* 1993 vol 18 3-22 p. Van Gerven, Walter: *Bridging the unbridgeable: Community and national tort laws after Frankovich*. In: *The International and Comparative Law Quarterly* 1996 vol 45 507-544 p

²²⁵ Katona Géza: *Frankovich ítélet, avagy a magányos precedens*. In: *Magyar Jog* 3/96: 152-156; 156. p.

választottbírószági rendszere is lehetővé tette a magán- és jogi személyek és a jogukat sértő állam jogvitájának nemzetközi fórum előtti közvetlen rendezését, álláspontom szerint a nemzetközi jogban tovább fognak erősödni az olyan tendenciák, amelyek az államoknak a nem állami szervezetek irányában elkövetett, közhatalmi jellegű és ezért nem a nemzetközi magánjogba tartozó aktsaikkal kapcsolatos felelősség rendezését nem a diplomáciai védelem útján, hanem közvetlenül az érintett felek között keresnék. Ennek a tendenciának a lehetőségét tovább erősíti, hogy egyes szerzők felvetették a „privát agresszió” lehetőségét is.²²⁶

Itt érdemes lehet megemlíteni Kecskés László tanulmányát, amelyben a szerző kifejti, álláspontja szerint a szocialista gazdasági integráció csődjének egyik oka éppen abban kereshető, hogy a nemzetközi magánjogot és a nemzetközi közjogot annyira élesen elkülönítették egymástól, és annyira óvták az állam immunitását és szuverenitását, hogy az erőteljesen a gazdasági jogbiztonság rovására ment.²²⁷ A 2001. szeptember 11-i események pedig azt bizonyítják, hogy a nem túl távoli jövőben talán annak is eljöhethet az ideje, hogy egyes, államnak nem minősülő, de a nemzetközi kapcsolatban önálló súllyal rendelkező egységeknek más államokkal szemben elkövetett cselekményeit egy meghatározott körben a nemzetközi jog eszközeivel és a felelősség egyes szabályainak specifikus alkalmazásával kíséreljék meg rendezni. A nemzetközi felelősségi viszonyok mind komplexebbé válása feltétlenül indokolná tenné, hogy az államok egymással kapcsolatos szabályai mielőbb kodifikálásra kerüljenek.

7.5 Konklúzió

Abból a célból, hogy legalább részben át lehessen hidalni az egységes jogkövetkezmények biztosíthatóságának problémáját a rendkívül eltérő típusú jogsértések esetén, véleményem szerint rugalmas és lépcsős struktúrára lenne szükség, amely elegendő mozgásteret biztosít mind a jogsértő, mind a sértett állam részére, hogy kölcsönösen képesek legyenek megtalálni a mindkét fél részére elfogadható megoldást abból a célból, hogy feloldják a két ország között fennálló konfliktust. A rugalmas struktúra azonban természetesen feltétlenül igényli, hogy a benne szereplő elemek jól definiáltak legyenek, és ehhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a jóvátétel egyes fajtáinak tartalma és egymáshoz való viszonyuk a jelenleginél pontosabban tisztázottá váljék.

²²⁶ Valki László: A 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az önvédelem joga, In: In memoriam Nagy Károly, p. 420.

²²⁷ Kecskés László: State immunity and liability for damages. In: Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungariae 1-2/90: 91-127; 115. p

VIII. fejezet

A kártérítés formái az esetjogban

Ennek a fejezetnek a célja, hogy megvizsgálja, hogy a nemzetközi bíróságok és választott bíróságok jogesetei milyen szokásjogi szabályok kialakulására utalnak a jóvátétel területén, abból a célból, hogy összevessük ezeket a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében foglaltakkal. Itt szeretném megjegyezni, hogy a jóvátétellel összefüggő rendezések jelentős része kétoldalú diplomáciai tárgyalások vagy harmadik fél közvetítésének eredményeképpen jöhet létre. Ezeknek azonban álláspontom szerint kevesebb köze van a jóvátétel jogintézményének elvi kérdéseire, inkább a két fél szubjektív megállapodási készségétől, kompromisszumkészségétől, erőviszonyaitól függ, ezért általános következtetések levonására kevésbé nyújt lehetőséget. Ahogyan Valki László megfogalmazta: „Az univerzális nemzetközi jogrendszerben [] sohasem volt és ma sincs kötelező bíraskodás. Mi történik tehát? Az, hogy az érintett államok kénytelenek a *jogon kívül* hozzájárni a köztük keletkezett konfliktus megoldásához. Ennek legegyszerűbb módja a diplomáciai tárgyalás, feltéve, hogy a jogsértő állam egyáltalán hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni a sértettel. Lehetséges, hogy e tárgyalások „eredménnyel végződnek”, azaz kompromisszum születik. A *kompromisszum természete azonban többnyire kizárja azt, hogy a jogaiban sértett elérje jogos követeléseinek maximumát*; így tartalma nagyrészt független lesz attól, hogy milyen az objektív jogi helyzet.”²²⁸

8.1 Néhány általános megjegyzés a jóvátétel nemzetközi jogi gyakorlatával kapcsolatban

Jóvátételre akkor kerül sor az államok gyakorlatában, hogyha a sérelmet okozó állam kész elismerni magatartásának jogszerűtlen voltát, és valamilyen módon kárpótolni kívánja a jogsérelmet szenvedett államot annak érdekében, hogy a kettejük között fennálló vitát és feszültséget rendezni tudják. Amennyiben ugyanis a jogsértő állam elutasítja aktusának a felülvizsgálatát és továbbra is mint megfelelőt és jogszerűt minősíti, a sértett állam ellenintézkedéseket alkalmazhat ugyan, de a jóvátétel kérdései feltehetőleg nem kerülnek napirendre. Éppen ezért hangsúlyozta Herczegh Géza az állam nemzetközi felelősségével kapcsolatban írt tanulmányában, hogy a felelősség jogába szükségszerűen beletartozik a szankciók alkalmazásának joga és az a kötelezettség, hogy ezt a jogsértő

²²⁸ Valki László: A nemzetközi jog társadalmi természete, p. 264.

állam elviselje²²⁹ „ Azonos álláspontot képviselt Nagy Károly is²³⁰ . Az ellenintézkedések, azaz represszáliák alkalmazása során a jogsérelmet szenvedett állam saját maga ítéli meg a sérelmezett aktus jogi minőségét és súlyát, és saját maga dönt az ezzel összhangban álló represszáliák alkalmazásáról, azonban a "szankció alkalmazásának célja a jogsértő államot az általa okozott sérelem jóvátételére szorítani, így alkalmazása csak akkor indokolt, ha a jogsértő állam megtagadja a reparációt,²³¹ és alkalmazását be kell fejezni, amint in concreto elismeri jóvátételi kötelezettségét²³² . Megjegyzendő, hogy jogdogmatikailag nehezen rendszerezhető helyzetet teremt, ha egy állam azért alkalmaz ellenintézkedéseket egy másik állammal szemben mert az megsérti az emberi jogokat²³³ , hiszen az ellenintézkedés formájának meghatározásakor óhatatlanul "bírája" az állítólagosan az emberi jogokat megsértő állam olyan belső viszonyainak is, amelyek alapvetően nem tartoznak rá.

A jóvátételnek tehát a legtöbb esetben konszenzuális jellege van. Hans Kelsen aláhúzza, hogy minden olyan esetben, amikor nincs objektív vitarendezési fórum, amely a jóvátételről dönthetne, akkor a jóvátételre illető megegyezés nem jöhet létre a kötelezettségért felelős állam hozzájárulása nélkül²³⁴ . Éppen ezért fontos, hogy a sértett és a jogsértést elkövető államok tisztában legyenek azzal, hogy melyiknek mire van joga, és mire van kötelezettsége. A jogviták rendezését az segítené elő, hogyha a minél precízebb jogi iránymutatások, alapelvek, precedensek világítanak meg az egyes jóvátételi jogintézmények helyét és szerepét a nemzetközi jogban. A precíz szabályok és a világos alapelvek segíthetik a sértett és a jogsértő államot egyaránt, hogy közös erővel megtalálhassák a jogvitájukban alkalmazandó rendezési módot. Éppen ez indokolja az államok felelősségéről szóló szerződésstervezet jóvátételi cikkeinek rendkívüli súlyát. Azért különösen fontos a jóvátételi szabályok részletes kimunkálása, mert a nemzetközi jog szankciórendszere, ahogyan azt Bodnár László megállapítja, korántsem tökéletes: "a jogérvényesülés

²²⁹ Herczegh Géza: Az állam nemzetközi felelőssége In: Államtudományi Enciklopédia, 1980.

²³⁰ Nagy Károly: Some theoretical problems of the responsibility of states in international law Szeged, 1973 (Szegedi Nyomda) 10. p.

²³¹ Nagy Károly: Az egyének és jogi személyek sérelmére elkövetett nemzetközi jogsértések.(Diss.) Szeged, 1984 (Doktori értekezések).

²³² Zoller, Elisabeth: Quelques réflexions sur les contre-mesures en droit international public In Colliard: Libertés a la fin Zoller, Elisabeth: Quelques réflexions sur les contre-mesures en droit international public In Questions économiques et techniques 367. p. továbbá Paul Guggenheim, Traité de droit international public, Georg & Cie, S.A., Genf, 1953 II. Vol. 83. p.

²³³ Ilyen gyakorlatot folytatott például az Egyesült Államok, Kuba, Laosz, Mozambik, Uganda és Vietnám vonatkozásában, elsősorban élelmiszer- és egyéb segélyek megtagadása útján. Leben, Charles: Les contre-mesures inter-étatiques et les réactions a d'illicite dans la société internationale. Annuaire français de droit international 1982, Paris (1983) p. 23

²³⁴ Kelsen, H General Theory of Law and State New York, 1961 p 47

effektivitása kétségtelenül összefügg a szankciók kérdésével, azaz azzal a lehetőséggel, hogy a nem jogszerű magatartást az állam (a közhatalmi apparátus) szankcionálhatja, s így akár kényszer útján is biztosíthatja a jogszerű magatartást. A nemzetközi jog ilyen jellegű szankcionálhatósága lényegében hiányzik".²³⁵ Fontos tehát, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság részletes iránymutatással lássa el a feleket, megkönnyítve ezáltal a sértett és a jogsértő állam közötti megegyezést, hogy a szankciók alkalmazását el lehessen kerülni.

8.1.1 Az állam nemzetközi felelősségét kiváltó jogi aktusok

Az első kérdés, amelyet meg kell vizsgálnunk, hogy megfelelően alátámasztható-e nemzetközi jogesetekkel annak bizonyítása, hogy minden jogsértő aktus kiváltja az állam nemzetközi felelősségét, ahogyan azt a Nemzetközi Jogi Bizottság az államok felelősségéről szóló Tervezet előírja. A kérdést igennel lehet megválaszolni, ahogyan azt az alábbiakban közölt példák is bizonyítják. Úgy tűnik, hogy konszenzus van a nemzetközi jogászok között abban a tekintetben, hogy a jogsértő aktus minden esetben kiváltja az állam nemzetközi felelősségét.

Ezzel az ügygel kapcsolatban Parker bíró a *Lusitania* ügyben aláhúzta: "a kontinentális és a common law általános szabálya, hogy az egyén jogainak megsértése jogsérelemnek minősül és minden ilyen jogsértésre a jog jogorvoslatot biztosít"²³⁶. Az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a *Chorzów* gyár ügyében hozott ítélete is egyértelműen leszögezi, hogy "a nemzetközi jog alapelve, sőt általános jogi alapelv, hogy a jogi kötelezettség megszegése, jóvátételi kötelezettséget von maga után"²³⁷.

Jóvátételre akkor kerül sor az államok gyakorlatában, hogyha a sérelmet okozó állam kész elismerni magatartásának jogszerűtlen voltát, és valamilyen módon kárpótolni kívánja a jogsérelem szenvedett államot annak érdekében, hogy a kettejük között fennálló vitát és feszültséget rendezni tudják. Amennyiben ugyanis a jogsértő állam elutasítja aktusának a felülvizsgálatát és továbbra is mint megfelelőt és jogszerűt minősíti, a sértett állam ellenintézkedéseket alkalmazhat ugyan, de a jóvátétel kérdései feltehetőleg nem kerülnek napirendre. Éppen ezért hangsúlyozta Herczegh Géza professzor az állam nemzetközi felelősségével kapcsolatban írt tanulmányában, hogy a felelősség jogába szükségszerűen beletartozik a szankciók alkalmazásának joga és az a kötelezettség, hogy ezt a jogsértő állam elviselje²³⁸. Az ellenintézkedések, azaz represszáliák alkalmazása során a jogsérelem szenvedett állam saját maga ítéli meg a

²³⁵ Bodnár László: Nemzetközi szerződések és az állam 47 p.

²³⁶ *Lusitania* ügy 1923 7 RIAA 32, at p. 41-42

²³⁷ 1928 PCIJ Ser. A no. 17.

²³⁸ Herczegh Géza: Állam nemzetközi felelőssége, Állam- és Jogtudományi Enciklopédia, Budapest 1980. I.

sérelemzett aktus jogi minősítését és súlyát, és saját maga dönt az ezzel összhangban álló represszáliák alkalmazásáról, "hogy magának a történet jogsértésért elégtételt, illetőleg jogos igényeinek fogamatot szerezzen"²³⁹ - ahogyan azt Apáthy István már 1878-ban leírta.

Az ENSZ Nemzetközi Bíróságának statútumában található rendelkezés szerint a Bíróság dönt "a nemzetközi jogi kötelezettség megsértéséért járó jóvátétel természetéről és mértékéről". Ez a 30. cikk (2) bekezdésében foglalt szabály azt bizonyítja, hogy a Bíróság elfogadta a sértett jóvátételére vonatkozó jogát, mint a Nemzetközi Bíróság mint az ügy lényegét képező alapvető kereseti kérelmet, amely általánosan érvényesíthető, függetlenül az alávetési nyilatkozatok vagy külön megállapodások tartalmától. Ezt az elvet az Állandó Nemzetközi Bíróság a *Chorzów* gyár ügyének második szakaszában külön is megvilágította, amikor Lengyelország a jóvátételre vonatkozó kereseti kérelem elutasítását kérte azon az alapon, hogy arra a felek eredeti compromis-ja nem terjed ki.²⁴⁰

Fontos aláhúzni, hogy a sértett állam joga arra, hogy jóvátételt követeljen a bíróságok előtt, természetesen nem jelenti azt, hogy a jóvátétel bármelyik fajtáját, bármelyik ügyben lehetne követelni. Véleményem szerint a nemzetközi bíróságok gyakorlatából levezethető az is, hogy a jogsérelmek mely következményeire milyen módon kíván a nemzetközi jog jogorvoslati lehetőséget biztosítani. Ezzel megoldható az a kérdés is, hogy vajon az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának jóvátételre vonatkozó koncepciója vajon a nemzetközi jog fokozatos fejlesztését jelenti-e avagy teljes egészében a korábbi nemzetközi szokásjog kodifikációját foglalja magában.

8.1.2 A kereseti kérelem megítélhetősége

A jogsértő aktus közvetlen vagy közvetett jogsérelmet okozhat a sértett államnak. Közvetlen jogsértésről akkor beszélünk, hogyha a materiális vagy nem materiális veszteség közvetlenül a sértett államnál áll be, míg közvetett jogsértésről van szó, ha jogsérelmet az államnak állampolgárain keresztül okozzák. Szükséges, hogy elemezzük, hogy ezekben az egymástól elkülöníthető esetekben milyen típusú nemzetközi jogorvoslati lehetőségek léteztek eddig a bírósági gyakorlatban.

"A nemzetközi jog egyik legalapvetőbb elve, hogy az államnak joga van védeni az állampolgárait, amennyiben egy másik államnak nemzetközi joggal ellentétes aktusa ezeket megsérti."²⁴¹ - fejtette ki az Állandó Nemzetközi Bíróság a *Mavromattis* ügyben. Az elérhető jogorvoslati formákat vizsgálva a nemzetközi bíróságok gyakorlatában az

²³⁹ Apáthy István: Tétéles európai nemzetközi jog Franklin Társulat Budapest, 1878. 224.p.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Mavromattis palesztinai koncesszióinak ügye - 1924 PCIJ Ser. A no 2

állampolgárokat ért jogsértés esetén az eredeti állapot helyreállításának és a kártérítés megítélésének van helye. Közvetett jogsértés esetén elégtételt megítélni azonban csak akkor van mód, hogyha az egyén által elszenvedett jogsérelem a rajta keresztül megsértett államnak is morális kárt okoz.

Az államok közötti jogorvoslati esetek legrégebbi típusát azok a követelések jelentik, amelyeket valamely állam a hozzá tartozó állampolgárok érdekeinek védelme érdekében támaszt valamely más állammal szemben. Ezek közül is a legszélesebb azoknak az ügyeknek a köre, ahol csak fizikai kár bekövetkeztéről volt szó. A *Wimbledon* ügy²⁴² jó példa arra, amikor a felperes állam kártérítést követelt és kapott egy francia tulajdonban álló brit gőzös, a Wimbledon Németország részéről történő feltartóztatása miatt. Magyarország kérésére a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság az eredeti állapot helyreállítását rendelte el a *Pázmány Péter Egyetem* ügyében²⁴³, annak következtében, hogy a bíróság megállapította, hogy Csehszlovákia jogosulatlanul sajátította ki az egyetemnek a Csehszlovák állam területén fekvő tulajdonát.

A *Lusitania* ügyben a döntőbíróság kifejtette, hogy az egyének által elszenvedett erkölcsi kár, mint például a szégyen, a megaláztatás mind "valódiak" és önmagában az a tény, hogy nehéz őket mérni vagy megbecsülni pénzzel, nem teszi indokolttá, hogy ezekért a sérelmet szenvedett személyt miért ne lehetne kártérítésben részesíteni.²⁴⁴ Ezzel összhangban a kártérítés a megfelelő jogorvoslat abban az esetben, hogyha magánszemélyek erkölcsi kárt szenvedtek. Fontos azonban, hogy a bekövetkezett erkölcsi kár nemzetközi jogsértésen alapuljon. Az Egyesült Államok visszautasította Izland követelését, hogy akár ex gratia alapon bármilyen pénzösszeget fizessen a második világháború alatt amerikai katonákkal folytatott viszony következményeként teherbe esett izlandi nők javára.²⁴⁵

Közvetett jogsértések esetében a kártérítés és az eredeti állapot helyreállítása a fő jogorvoslati formák és elégtételt csak akkor lehet megítélni, ha maga a sértett állam is erkölcsi kárt szenvedett azzal, hogy a hozzá tartozó állampolgárt jogsérelem érte.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy ha egy állam egy másik államhoz tartozó állampolgár jogait csorbítja, a jogsértés önmagában nem vezet el a kártérítéshez való joghoz, hacsak tényleges fizikai vagy erkölcsi kár bekövetkezte nem mutatható ki. Ahogy Gray megállapítja: "Ha az egyénnek okoznak kárt anélkül, hogy ezáltal az államot is érintenék, a

²⁴² Wimbledon gőzös ügye (Franciaország és Egyesült Királyság / Németország) - 1923 PCIJ Ser. A no.1 p. 32

²⁴³ Pázmány Péter Egyetem / Csehszlovákia ügy - 1933 PCIJ Ser. A/B no. 61 p. 208

²⁴⁴ Lusitania (USA / Németország) -1923) 7 RIAA 32, at pp. 41

²⁴⁵ Queneudec: La responsabilité internationale de l'État pour les fautes personnelles de ses agents Paris, 1966, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence, 196. p.

nemzetközi jogban nincs a követelésnek mindaddig jogalapja, amíg ezeket az állampolgárokat tényleges veszteség nem éri."²⁴⁶

Az Állandó Nemzetközi Bíróság például a *Mavrommatis* ügyben megállapította, hogy Nagy-Britannia megsértette azokat a nemzetközi kötelezettségeket, amelyek a Palesztinával kapcsolatos mandátumából erednek. Mindazonáltal a jóvátételre irányuló görög követelést a bíróság elutasította, megállapítva, hogy, Mavrommatis mint görög állampolgár nem szenvedett tényleges kárt Nagy-Britannia jogsértéséből²⁴⁷.

Az államnak okozott közvetlen jogsértés - a közvetett jogsértéshez hasonlóan - fizikai vagy erkölcsi jellegű károkozást eredményezhet. Az államnak okozott közvetlen kár két kiváló példája a Korfu szoros ügye²⁴⁸, valamint a Kanada területén lezuhant Szovjet műhold ügye²⁴⁹. Az első ügyben Albániának kártérítést kellett fizetnie a Nemzetközi Bíróság döntésével összhangban, azért a közvetlen anyagi kárért, amelyet Nagy-Britannia annak következtében szenvedett el, hogy albán területi vizeken két brit hadihajó aknamezőre futott. Albánia felelősségét az váltotta ki, hogy anélkül telepített aknamezőt a Korfu szoros közelében, hogy arról a többi államot bármilyen módon értesítette volna²⁵⁰. A második esetben a Szovjetunió kártérítést fizetett Kanadának, amelyet részben a vonatkozó úrjogi egyezményre alapoztak, de hivatkoztak a nemzetközi szokásjog szabályaira is. Fitzmaurice véleménye szerint "a nemzetközi jog általános szabályainak megsértése kártérítésre teremt jogi lehetőséget akkor is, ha anyagi kár nem mutatható ki".²⁵¹ Érdekes az ezzel kapcsolatos gyakorlatot közelebbről is megvizsgálni.

Az Egyesült Államok parti őrsége elsüllyesztett egy kanadai zászló alatt hajózó, de ténylegesen amerikai szerencsevadászok tulajdonában lévő hajót, amely szeszcsempészettel foglalkozott, és éppen illegálisan rumot próbált az Egyesült Államokba bejuttatni. A kísérlet nem sikerült, a hajót az őrség elsüllyesztette, megsértve ezáltal Kanada szuverenitását. Az Egyesült Államok kártérítési kötelezettségét állapította meg a Választott Bíróság Kanada részére. A 25.000 dollár, amelyet a Választott Bíróság megítélt, nem az elsüllyedt hajó értékének megtérítését szolgálta, hanem a Kanada szuverenitását ért csorbát kívánta anyagi eszközökkel kiküszöbölni, így az elégtétel egy fajtájának minősíthető²⁵². A *Manheim* ügyben is úgy vélte a Választott Bíróság, hogy az ügyben szereplő francia állampolgár jogainak csorbításán túl Franciaország jogait is megsértették - ennek a jogsértésnek ebben az esetben sem volt materiálisan

²⁴⁶ Gray, *Juridical Remedies in International Law* 97

²⁴⁷ *Mavrommatis* palesztinai koncesszióinak ügye - 1924 PCIJ Ser. A no 2.

²⁴⁸ Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports 1949 ICJ Reports 4. p.

²⁴⁹ Nagy Boldizsár-Dunay Pál-Kardos Gábor: *Kétszázötvenhat nemzetközi jogi példa* 185. p.

²⁵⁰ Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports 4.p

²⁵¹ Fitzmaurice, *The Case of 'I am Alone'*, in BYIL 1936, 86p.

²⁵² 1935 3 RIAA 1609

bizonyíthatóan eleme. Ennek ellenére a bíróság 100.000 un. "amande-t" ítelt meg Franciaország részére, közvetlenül elszenvedett jogsérelem anyagi ellentételezéseként, amelyet szintén az elégtétel kategóriájába lehetne sorolni. Ezzel szemben viszont a Carthage és Manuba²⁵³ ügyben az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság elutasította, hogy az erkölcsi kára bármilyen pénzben kifejezhető jogorvoslati formát találjon.

Az államot közvetlenül és fizikai károkozásban ért jogsértésnek a nemzetközi jogi gyakorlatban már jól bevált eszközei léteznek. Sokkal problematikusabb az államot közvetlenül ért és erkölcsi kárban manifesztálódó jogsértések köre, és ezek közül is az elsődleges jogsértés a szuverenitás megsértésének megítélése. A szuverenitás megsértése véleményem szerint mindig közvetlenül sérti az államot még abban az esetben is, ha magánszemélyeknek okozott jogsérelemmel jár együtt, mint például az *I'm Alone* ügyben²⁵⁴ tapasztalhatjuk. Az *I'm Alone* ügy egy Kanadában lajstromozott hajóval volt kapcsolatos, amelyet az amerikai parti őrség szeszcsempészség közben tetten ért és elsüllyesztett. A hajó ugyan egy kanadai honosságú társaság tulajdonában volt, de annak tulajdonosai valamennyien amerikai állampolgárok voltak, így az Egyesült Államok eleinte vonakodott felelősségét elismerni. Végül az 1924-es un. Likőr-egyezményben meghatározott vitarendezési mechanizmus szerint egy ad hoc testület járt el, amelynek azonban kötelező erővel nem hozhatott döntést, csak tanácsot adhatott az érintett kormányok részére.²⁵⁵ Az Egyesült Államok az ad hoc testület javaslatát elfogadva elnézést kért Kanadától és jóvátételi összeget fizetett Kanada szuverenitásának megsértése miatt.

Példaértékű a szuverenitás megsértésével kapcsolatban a *Rainbow Warrior* ügy bírósági sorsa, amelyben Új-Zéland azt állította, hogy "a nemzetközi jog alapján jogosult arra, hogy minden olyan költségének megtérítését követelje, amely Franciaország jogtalan cselekményeinek közvetlen következménye. Új-Zélandnak joga van kártérítésre szuverenitásának megsértése miatt"²⁵⁶. A francia kormány kész volt arra, hogy "általános jóvátételt fizessen minden olyan kárért, amelyet Új-Zéland közvetlenül elszenvedett. Franciaország ugyanakkor csak az Új-Zéland által közvetlenül elszenvedett fizikai kárt lett volna kész megtéríteni, arra hivatkozva, hogy államközi kapcsolatokban az erkölcsi kárt, ha az közvetlenül következik be, valamely állam vonatkozásában, akkor azt anyagi eszközökkel nem szokás megtéríteni, csak pusztán a nemzetközi jogsértés tényét állapítja meg a Választott Bíróság. Az ügyben az ENSZ főtitkára döntött. Az ENSZ főtitkára nem nyilatkozott meg egyértelműen abban az elméleti kérdésben, hogy az Új-Zéland által elszenvedett erkölcsi

²⁵³ 1913 11 RIAA 463

²⁵⁴ 1935 3 RIAA 1609

²⁵⁵ Calfisch, Lucius: La protection des sociétés commerciales et des intérêts indirects en droit international public La Haye, 1969, Nijhoff 108. p.

²⁵⁶ *Rainbow Warrior* Választottbírósi ügy, (1990) 82 ILR 499, at p. 575

károk vajon nemzetközi jogi értelemben megtéríthetők-e vagy sem. Ugyanakkor az ENSZ főtitkára úgy rendelkezett, hogy a francia Kormány fizessen 7 millió dollárt Új-Zéland kormányának minden olyan kárért, amelyet az elszenvedett. Véleményem szerint a minden kár kifejezés inkább azt sugallhatja, hogy a szuverenitás megsértése, mint absztrakt jogsértés, melynek eredménye a konkrét ügyben is legnagyobb részben nem anyagi, hanem erkölcsi jellegű károkozás volt, a nemzetközi jogban valamilyen formában pénzügyi vonatkozású jogorvoslati kötelezettséget von maga után. Meggyőződésem szerint a Rainbow Warrior ügy inkább megerősítette azt az elképzelést, hogy az erkölcsi kár, amely egy államot közvetlenül súlyt, megtéríthető, és a megtérítése során a jóvátétel anyagi formái sem zárhatók ki. Mellesleg a *Rainbow Warrior* ügy kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az egyetlen fizikai kár, amelyet Új-Zéland keresetlevelében megemlít, az a rendőrségi vizsgálat költsége és éppen Franciaország volt az, amelyik hozzátette, hogy ezen felül kész megtéríteni a francia ügynökök ellen lefolytatott eljárás költségeit, és a kikötő rendbehozatalának összegét is kész magára vállalni²⁵⁷. A Rainbow Warrior ügy nem zárult le az ENSZ főtitkárának döntésével, és néhány éven belül a két ország között illetékes Választott Bíróság eljárást folytatott le, ennek során megerősítette, hogy "olyan nemzetközi jogsértésekkel kapcsolatban, amelyek súlyos erkölcsi és jogi kárt okoznak, még ha fizikai kár nem is állapítható meg, a kártérítés megfizetésére marasztaló ítélet meghozatalát teszik lehetővé."²⁵⁸

Úgy tűnik, hogy a nemzetközi jogban erősödnek azok a tendenciák, amelyek szerint egy államot közvetlenül ért morális jogsértés esetén - ha az rendkívüli súlyú, így például a szuverenitásának súlyos megsértése esetén - lehetőség van anyagi értelemben vett jóvátételt is magában foglaló döntés meghozatalára. Ez nincs összhangban az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának koncepciójával, amely csak rendkívüli súlyú jogsértések esetén kívánja lehetővé tenni, hogy az elégtételnek pénzügyi marasztalást is magában foglaló formáját alkalmazzák a felek vagy a Választott Bíróság. Bár úgy tűnik, hogy a nemzetközi joggyakorlatban az egyes jogintézmények pontos elnevezése még nem kristályosodott ki, a nemzetközi joggyakorlat e tekintetben összhangban áll az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által az államok felelősségének vonatkozásában előterjesztett szerződéstervezet korábbi koncepciójával, amelyben az elégtétel pénzbeli megítélésére a valamennyi nemzetközi jogsértés esetében lehetőség volt. Nem teljesen világos mi indokolta, ennek a nemzetközi gyakorlatban is egyre inkább gyökeret eresztő jogi kategóriának a száműzését a Tervezet második olvasata során.

²⁵⁷ *Rainbow Warrior* Választottbírósi ügy (1990) 82 ILR 499, at p. 574

²⁵⁸ *Ibid.*

8.2 Az eredeti állapot helyreállítása

Ahogy az korábban bemutattuk, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az eredeti állapot elsőbbségére építette koncepcióját az államok felelősségére vonatkozó Tervezet kidolgozása során. A nemzetközi jog elmélete megkülönböztetést tesz az eredeti állapot helyreállítása vonatkozásában két kategória között, a jogi helyreállítás és a fizikai helyreállítás között. Az alábbiakban vizsgáljuk, hogy az eredeti állapot helyreállításának elsődlegességét és a materiális és jogi helyreállítás elkülöníthetőségét megerősíti-e a bírói gyakorlat.

8.2.1 Fizikai és jogi helyreállítás

Úgy tűnik, hogy mind a jogi, mind pedig a fizikai helyreállítás elfogadottak a nemzetközi joggyakorlatban. Nicaragua El-Salvadorral és Costa Ricával nemzetközi egyezményt kötött, majd ennek megsértésével kötött szerződést az Egyesült Államokkal, az úgynevezett Bryan - Chamorro²⁵⁹ paktumot. El-Salvador azonban kifogásolta az új szerződés megkötését. A vitázó felek, azaz Nicaragua és El-Salvador, ügyüket a Közép-Amerikai Nemzetközi Bíróság elé terjesztették, amely megállapította "Nicaragua kormánya köteles visszaállítani és megőrizni azt a jogi helyzetet, amelyik a Bryan - Chamorro egyezmény előtt fennállt"²⁶⁰. Az úgynevezett *Martini* ügyben²⁶¹ a Választott Bíróság úgy döntött, hogy a venezuelai legfelsőbb bíróság döntését meg kell semmisíteni "a titre de reparation" - azaz a jogsértés jóvátételeként.

Ahogy az korábban bemutattuk, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az eredeti állapot elsőbbségére építette koncepcióját az államok felelősségre vonatkozó Tervezet kidolgozása során, annak ellenére, hogy "a természetbeni jóvátétel régebben ugyan előfordult, napjainkban azonban már igen ritka."²⁶²

A jogi *in integrum restitutiora* vonatkozó ítéleteknél jóval több a száma a fizikai *in integrum restitutiora* vonatkozó döntéseknek. Példaként Preah Vihear templom ügyét²⁶³ és a Pázmány Péter Egyetem ügyét²⁶⁴ lehetne említeni. Az első esetben Thaiföld volt köteles a Preah Vihear templom elhurcolt berendezési tárgyait visszaadni Kambodzsának, a másik esetben pedig Csehszlovákia volt köteles a Pázmány Péter Egyetem államosított birtokait visszaadni az eredeti tulajdonosnak. A fizikai *in integrum restitutiora* találhatunk példákat a *Florida*²⁶⁵, a *Henon*²⁶⁶ és az *Ottoz*²⁶⁷ ügyekben. Meg

²⁵⁹ Bryan - Chamorro szerződés ügye (Nicaragua / El Salvador) - 11 AJIL 647 (1917) at 730

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ 1937 2 RIAA 977

²⁶² Malcolm N. Shaw: Nemzetközi Jog 487.p.

²⁶³ Preah Vihear-i templom ügye - 1962 ICJ Rep. p. 6 et seq

²⁶⁴ Pázmány Péter Egyetem / Csehszlovákia ügy - 1933 PCIJ Ser. A/B no. 61, p. 208

²⁶⁵ Moore, A Digest of International Law vol VII 768 et seq

²⁶⁶ RIAA. vol XIII 249

kell azonban említeni, hogy a nemzetközi gyakorlatban lényegesen gyakoribb a vitás esetekben a kártérítés megítélése, mint az eredeti állapot helyreállítását elrendelő döntés.

8.2.2 Az eredeti állapot helyreállítása vagy kártérítés. Az elsőbbség kérdése

A *Chorzów* gyár ügyében az Állandó Nemzetközi Bíróság kifejtette, hogy a jogsértő magatartásokra megfelelő jogorvoslat az "eredeti állapot helyreállítása, vagy ha ez lehetetlen, olyan összeg megfizetése, amelyik arányban áll azzal az értékkel, amellyel az eredeti állapot helyreállítása bírna".²⁶⁸ A döntés tehát egyértelműen kiáll az eredeti állapot helyreállításának elsőbbsége mellett. Mindamellett érdemes megjegyezni, hogy ebben az ügyben Németország és Lengyelország már az ügy Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztése előtt megállapodott arról, hogy az eredeti állapot fizikai helyreállítása teljességgel lehetetlen, éppen ezért a bíróság említett megállapítása a *Chorzów* gyár ügyében nem *ratio decidendi*ként szolgált, hanem csak *obiter dictum*nak lehet tekinteni. Az eredeti állapot helyreállítását elrendelő bírósági döntések száma elenyésző a kártérítésre kötelező döntésekéhez képest. Az Állandó Nemzetközi Bíróság a Pázmány Péter Egyetem ügyében kimondta, hogy "a Csehszlovák kormány köteles a Pázmány Péter Királyi Egyetem részére visszaállítani azt az ingatlantulajdont, amelyet követel".²⁶⁹ Hasonló módon a Nemzetközi Bíróság a Preah Vihear Templom ügyben úgy döntött, hogy "Thaiföld kötelessége, hogy visszaadja Kambodzsának minden olyan tárgyat, amelyet Kambodzsza ötödik előterjesztésében megjelölt."²⁷⁰

A II. Világháború után az eredeti állapot helyreállítását rendelték el a békeszerződések, olyan vagyontárgyak vonatkozásában, amelyeket a hadviselő felek jogalap nélkül hurcoltak el egymás országainak területéről. Ilyen rendelkezést tartalmaz például a Magyarországgal kötött békeszerződés 24. §-a, vagy például az Olaszországgal kötött békeszerződés 78. §-ának (8) bekezdése²⁷¹. Kétségtelen, hogy ezeknek a szerződéseknek a végrehajtása nem történhetett volna meg kártérítési formában, azaz a békeszerződés rendelkezéseinek végrehajtása nem valósulhatott volna meg úgy, hogy az elhurcolt műkincsek helyett a felelős állam kártérítést fizet a sértett állam részére. Ezekben a szerződésekben tehát olyan jogi megoldást találunk, amely az *in integrum restitutio* és a kártérítés közül csak az egyiket, kizárólag az *in integrum restitutio*t fogadja el a jogsértések orvoslataként. Ezzel ellentétben, a nemzetközi gyakorlatban arra is találunk példát, hogy választottbírók ítéleteikben

²⁶⁷ RIAA, vol XIII 219

²⁶⁸ PCIJ Ser. A no. 17.

²⁶⁹ 1933 Ser. A/B no. 61

²⁷⁰ Preah Vihear-i templom ügye - 1962 ICJ Rep. p. 6 at 36-37

²⁷¹ Angel, Danielle: Réparation en vertu du traité de paix avec l'Italie des dommages de guerre causés des personnes privées Genève, 1975 Impr. Tribune

kimondják, hogy a bekövetkezett jogsértések rendezése csak és kizárólag kártérítéssel oldható meg. Ilyen döntést találhatunk például a Lusitania ügyben²⁷², a Közép rodopei erdők ügyében²⁷³. Olyan döntést is találunk, ahol a bíróság elvi alapon mondta ki, hogy az államok felelősségének jogkövetkezménye kizárólag a bekövetkezett jogsérelem kompenzációjaként megítélhető kártérítésben nyilvánulhat meg. Így az orosz jóvátétel kérdésében az Állandó Nemzetközi Bíróság kimondta, hogy "az államok felelősségét, bármi is legyen az eredetük, pénzben kell mérni, és pénzkövetelésévé kell változtatni: végső elemzésben mindegyik pénzállóságban végződik vagy végződhet".²⁷⁴

Úgy tűnik, hogy a nemzetközi gyakorlat jelenleg is megosztott az elsőbbség kérdésében. A *Chorzów* gyár ügyének²⁷⁵ nagy hatása volt a nemzetközi jog elméletére és gyakorlatára, de továbbra is vannak olyan vélemények, amelyek szerint az eredeti állapot helyreállítását elrendelő döntés egyes esetekben az államok természeti erőforrásaik felett gyakorolt ellenőrzésre vonatkozó szuverén jogai csorbításához vezethet. Így például a B. P. Exploitation Company (Líbia) Ltd, v. a Líbiai - Arab Köztársaság Kormánya ügyben²⁷⁶ az egyes bíró, saját véleményének megalapozásául Dr. Z. A. Kronfor véleményét idézte, aki a következőket mondta "a gyakorlatban a kártérítés az elsődleges jogorvoslat, világos, hogy az *in integrum restitutio* csak kivétel"²⁷⁷. Ezzel szemben a Texaco Overseas Petroleum Company v. a Líbiai Arab Köztársaság ügyben a döntőbíró hangsúlyozta, hogy "nem lehet kétséges, hogy ha jogsértő aktus történik, az első jogorvoslati forma, amit meg kell vizsgálni, az az eredeti állapot helyreállítása"²⁷⁸.

Mindazonáltal ez a döntés sem állította helyre az eredeti állapotot. Úgy tűnik, hogy a nemzetközi jogban az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés közötti elsőbbség problémája önmagában is bonyolult. Ennek egyik oka az, hogy egyes kiemelkedő nemzetközi jogászok azt állítják, hogy ahol lehetséges az *in integrum restitutio* kell alkalmazni, ezzel szemben mások szerint a kártérítés alkalmazása az általános jogorvoslati forma a nemzetközi joggyakorlatban és az eredeti állapot helyreállítására csak kivételes esetben kerül sor. Ugyanakkor, mint ahogyan azt Decenciere-Ferrandiere és O'Connel is megállapította, nincs a nemzetközi jogban olyan szabály, amely a kötelezné a sértett államot, hogy fogadja el a

²⁷² Decisions and Opinions 19 et seq

²⁷³ RIAA. vol III. 1405 et seq

²⁷⁴ 1974 53 ILR 297R. I. A. A. vol XI. 431 at 440

²⁷⁵ PCIJ Ser. A no. 17.

²⁷⁶ British Petrol Exploitation Company (Líbia) Ltd / Líbiai Arab Köztársaság Kormánya ügy - 1974 53 ILR 297

²⁷⁷ ILR vol 53, para 84

²⁷⁸ ILR vol 53, Award on the Merits para 100

kártérítést az eredeti állapot helyreállítása helyett.²⁷⁹ Nehéz azért is az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés jogintézményei között értéksorrendet fölállítani, mert vannak olyan esetek, amelyek során vagy a kártérítés vagy az eredeti állapot helyreállítása egyáltalán nem is kerülhet szóba. Így például egy értékes műkincs jogellenes külföldre szállítása után, a sérelmet szenvedett állam minden bizonnyal elfogadhatatlannak tartaná az elhurcolt festmény helyett kártérítés megfizetését. Ugyanakkor a bizonytalanná vált belső jogi statusúvá vált országban végzett kisajátításuk esetén, a volt tulajdonos esetleg nem érdekelt többé az eredeti tulajdona visszaszerzésében, csak méltányos és igazságos kártérítést szeretne kapni. Álláspontom szerint több olyan esettípus is van ahol a helyreállítás jogelméleti értelemben sem lehet megfelelő, így például a *male captus bene iudicatus* eseteiben, azaz akkor, ha az állam nemzetközi jogot sértő módon visz véghez tartóztatást, de az azt követelő ítélet jogszerűségét nehéz vitatni²⁸⁰.

Az elméleti megfontolásokon és a gyakorlati nehézségeken túl szó van még egy harmadik tényről is, amelyik az *in integrum restitutio* és a kártérítés közötti elsőbbség kérdésének megállapítását tovább nehezíti. Még kiemelkedő nemzetközi jogászok között sincs egyetértés ugyanis abban a tekintetben, hogy végül is mi tekinthető az eredeti állapot helyreállításának. Ez a véleménykülönbség összefügg azzal a vitával, amelyik a deklaratív jellegű ítéletek jogi jelentőségével kapcsolatos. Brownlie úgy jellemzi a Kelet-Grönland ügyet²⁸¹ és a Preah Vihar ügyet, mint olyan területi vitákat, amelyeket az eredeti állapot helyreállításával rendezett a Hágai Nemzetközi Bíróság, még ha az ítélet deklaratív jellege a helyreállítási elemet némileg leplezte is²⁸². Ezzel szemben Gray azt a megjegyzést teszi, hogy az eredeti állapot helyreállítását a Nemzetközi Bíróság, illetőleg elődje soha nem rendelte el²⁸³.

Úgy tűnik, hogy sem a nemzetközi gyakorlat maga, sem pedig ennek értelmezése a nemzetközi jogirodalomban nem teremtett általánosan elfogadott és megkérdőjelezhetetlen normákat az eredeti állapot helyreállításának és a kártérítés hierarchikus viszonyát illetően, ezért annak túlhangsúlyozása a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezetében is szükségtelennek látszik.

²⁷⁹ Decenciere-Ferrandiere: La responsabilité internationale des Etats a raison des dommages subis par des étrangers 248 p., D. P. O'Connell: International Law Vol II. 1114. p.

²⁸⁰ Erre szolgálhat például a Savakar ügy, amelyben egy brit állampolgárt a Marseille-i kikötőben, brit hajó fedélzetén tartóztattak le a francia hatóságok. Az ügyet ismerteti Rigaux, Françoise: Droit public et droit privé dans les relations internationales, Paris, 1977, Pedone 96. p.

²⁸¹ Kelet Grönland ügy - 1933 PCIJ Ser. A/B no. 53, p 22 et seq

²⁸² Brownlie, Principles of International Responsibility, .462 p.

²⁸³ Gray, Juridical Remedies in International Law 97 p.

8.2.3 Helyettesíthető javak, helyreállítás vagy kártérítés

A helyettesíthető javak kategóriáját a római jog fejlesztette ki. Nyilvánvaló, hogy a kategóriára vonatkozó jogorvoslatok kérdése nem képezi a nemzetközi jog legfontosabb problémáját, de érdekes lehet megemlíteni azt az ügyet, amelyet Andrassy ír le²⁸⁴. 1942-ben Anglia elsüllyesztette a Lucaniát, egy olasz hajót, amelyik Etiópiába szállított telepeseket, tehát semmilyen módon nem volt katonai hajónak nevezhető. Felelősségét Nagy-Britannia elismerte jóvátételként egy másik hajót ajánlott fel a Lucánia helyett, amely javaslatot aztán Itália elfogadott.

Bizonyos esetekben azonban a kártérítés nem képezheti az eredeti állapot helyreállításának alternatíváját. Jimenez de Aréchaga szerint: "léteznek bizonyos felelősségi formák, például más állam területének elfoglalásával, vagy a szomszédos állam vízfolyásával kapcsolatosan, amelyeket a jogsértő állam nem rendezhet pusztán pénzeszközök felajánlásával"²⁸⁵. Ugyanilyen világos, hogy a kártérítés önmagában elfogadhatatlan megoldást teremtett volna az eredeti állapot helyreállítása helyett a Preah Vihar ügyben Kambodzsa részére.

Magyarország szintén kifejtette a Bős-Nagymarosi Terv ügyében, hogy "a kártérítés, mint kizárólagos jogorvoslati forma, nem lenne kielégítő Magyarország számára".²⁸⁶ Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által kidolgozott Tervezet semmilyen módon nem rendezi csak az eredeti állapot helyreállításával vagy kizárólag csak kártérítéssel rendezhető jóvátétel kérdését.

8.2.4 A kártérítés terjedelme és korlátai

A kártérítés lényegének megvilágítása céljából, érdemes megfontolni azokat a célokat, amelyeket a választottbíróóságok vagy bírák tűzhetnek maguk elé, amikor egy-egy ügyben ennek a jóvátételi formának a megítélése mellett döntenek. Az elérendő célok, elméletben, az alábbi skálán mozoghatnak.

1. A jogsértő állam "megbüntetése"
2. Arányos jogorvoslat biztosítása a jogsérelmet szenvedett államnak, az általa elszenvedett jogsértés vonatkozásában
3. A sértett állam veszteségeinek kompenzációja
4. A jogsértő állam jogellenes magatartásából eredő jogalap nélküli meggazdagodásának megakadályozása
5. A jogvita rendezése

²⁸⁴ Andrassy, J Mezsduarodno pravo 340p.

²⁸⁵ Aréchaga, International Responsibility In: Max Sorensen, Manual of Public International Law, .566

²⁸⁶ Bős-Nagymaros ügy, Hungarian Memorial 253 p.

Az első és legfontosabb megállapítás, amelyet ezzel a listával kapcsolatban el kell mondani az, hogy a nemzetközi gyakorlat kizárja a büntető jellegű kártérítés megítélését. Másodszor, a jogalap nélküli gazdagodás alapvetően belső jogi koncepció, amelynek mindeddig a nemzetközi jogban viszonylag kevés szerepe volt, legalábbis a nemzetközi bíróságok és választottbírák nem túl gyakran hivatkoztak rá eddigi ítéleteikben. Fontos még kiemelni, hogy a nemzetközi jog elméletében némi vita van a tekintetben, hogy vajon a kártérítésnek a bekövetkezett kárral, vagy pedig az okozott jogsértéssel kell-e összhangban állónak lennie. Ez persze összefügg azzal az általános vitával, amelyet a polgári jogászok folytatnak, szintén ugyanebben a tárgykörben.

A legtöbb jogrendszer - mint például a francia - kizárja, hogy a kártérítésnek bármilyen kapcsolata lehetne a jogsértés súlyával, és éppen ezért a jóvátétel mértéke kizárólag a bekövetkezett kár nagyságára alapozza. Így például Henry, Leon és Jean Mazeud, és Francios Chabas a már idézett híres művükben kifejtik, hogy a vétkesség mértékét teljes egészében figyelmen kívül kell hagyni, amikor a kártérítés mértékét megállapítják²⁸⁷. Ezt az elvet a Cour de Cassation is megerősítette. Ezzel szemben az a véleményem, hogy egy olyan megoldás, amelyik csak a bekövetkezett kár nagyságára lenne tekintettel, semmiképpen nem lehetne a nemzetközi jogban elfogadható megoldás. A legtöbb esetben az államok érdekei magával a jogsértéssel sokkal súlyosabban sérülnek, mint a jogi kötelezettség áthágásakor ténylegesen bekövetkező kár mértéke. Így például egy határjel lerombolása sokkal súlyosabb jogsértés egy állam részére, mint a határjelben ténylegesen bekövetkezett kár. Ezenfelül, ha teljesen extrém szélsőségig fokozzuk a kár nagyságát figyelembe vevő kártérítési megoldást, akkor végezetül arra az eredményre jutunk, hogy megítélhetőnek tartunk olyan kártérítést is, amely bár bekövetkezett kárra vonatkozik, de nem alapul elkövetett jogsértésen. Jelenleg azonban a nemzetközi jog nem ebben az irányban fejlődik. Másrésztől szintén képtelenség lenne kizárólag csak a jogsértés nagyságától függővé tenni a jogorvoslat mértékét és módját. Ez ahhoz az állításhoz vezetne, hogy a jogsértés önmagában is kivált kártérítési kötelezettséget, még abban az esetben is, ha ezáltal a sérelmet szenvedett államot egyáltalában nem érte morális vagy materiális kár.

Úgy tűnik, hogy a nemzetközi gyakorlat e tekintetben is a középúton halad. Mindeddig nem találkozhattunk egyetlen Nemzetközi Bírósági vagy választottbírósi döntéssel, ahol kártérítést ítélték volna meg olyan ügyben, amelyben erkölcsi vagy tényleges kár nem merült volna fel. Ehhez hasonlóan mindeddig a jogszerűen okozott károk sem eredményeztek kártérítési kötelezettséget. Brownlie hangsúlyozza, hogy "a jog csak abban az esetben foglalkozik a kárral, ha az jogtalanul következik be"²⁸⁸. Handl

²⁸⁷ Mazeud - Chabas op.cit. 42. p.

²⁸⁸ Brownlie: The history of state responsibility. New directions in international law Frankfurt-New York, 1982 p. 19

szerint a Korfu szoros ügyében a Bíróság megfogalmazása, mely szerint "minden állam kötelezettsége, hogy szándékosan ne engedje területét mások jogának ellenében használni"²⁸⁹ azt jelenti, hogy a másik állam jogának véletlenszerű megszegése nem váltja ki az állam felelősségét, csak a tudatos jogsértés²⁹⁰, ez az állítás azonban legalábbis elvi szinten vitatható. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a mai nemzetközi gyakorlatban mind a jogsértés jogi alapjának, mind pedig a bekövetkezett kárnak egyértelműnek és bizonyíthatónak kell lennie ahhoz, hogy az államok a siker reményével követelhesenek jogorvoslatot. Annak ellenére, hogy a Nemzetközi Bíróság tervezetének 35. cikke elméletben lehetővé teszi, hogy az államok még abban az esetben is, ha az eredetileg jogszerűtlennek minősülő károkozás az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetében foglalt valamilyen kimentési ok következtében mégiscsak jogosnak minősülne. Az eddig vázoltak a nemzetközi gyakorlat részletesebb elemzését teszik szükségessé abban a tekintetben, hogy a bíróságok döntéseiből milyen irányelvek következtethetők ki a kártérítés terjedelmére és korlátaira vonatkozóan.

8.2.5 A teljes reparáció elve

A teljes reparáció elvét az Állandó Nemzetközi Bíróság *Chorzów* gyárban hozott döntése fektette le, mely szerint a kártérítésnek, amennyire csak lehetséges, fel kell ölelnie a jogellenes magatartás valamennyi következményét, és helyre kell állítani azt a helyzetet, amelyik akkor létezne, minden valószínűség szerint, hogyha a jogsértő cselekmény nem következett volna be²⁹¹.

A Nemzetközi Bíróság hivatkozott erre az elvre a Bős-Nagymarosi Terv ügyében is²⁹². A Bíróság ez utóbbi ügyben megállapította, hogy mind Szlovákia, mind pedig Magyarország követtek el nemzetközi jogsértő cselekményeket, és következésképpen mind a két fél köteles jóvátételt adni a másiknak. A bíróság rugalmas volt a kártétel mértékének körülhatárolásakor. Bár ebben a felek nem kérték a Bíróságot arra, hogy állapítsa meg tételesen az egyes felek által fizetendő kártérítés összegét, a Bíróság utalt rá, hogy a kár, amelyet az egyes felek kölcsönösen okoztak és elszenvedtek, nagyjából egyensúlyban van és éppen ezért a Bíróság úgy látta, hogy a kártérítés ügye kielégítő módon rendezhető lenne, ha a felek minden kártérítési követelésről és ellenkövetelésről lemondanának²⁹³. A Bíróság döntése azt is megvilágítja, hogy a jogvita gyakorlati rendezése

²⁸⁹ Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports 4 p.at 22. p.

²⁹⁰ Handl, Günther: International liability of states for marine pollution. The Canadian Yearbook of International Law. 21. vol, Vancouver, 1984 p 21 et seq at 96. p.

²⁹¹ PCIJ Ser. A., No. 17 46

²⁹² A Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. Szept. 25.149. pont

²⁹³ A Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. Szept. 25., 155. pont.

sokkal fontosabb, mint a kártérítési kérdések könyvelői precizitással történő nyilvántartása és elszámoltatása.

8.2.6 Elmaradt hasznok

A legtöbb jogrendszer lehetővé teszi az elmaradt hasznok megtérítését, így például a francia Code Civil 1459 cikke vagy a német BGB 252. cikke. Az elmaradt hasznok megítélhetőségével kapcsolatban a nemzetközi gyakorlat hosszas fejlődésen ment keresztül. A Cape Horn Pigeon ügyben a Választott Bíróság az előbbieket szerint definiálta az elmaradt hasznok fogalmát: "Az a nyereség, amely az események normális folyása során elérhető lett volna"²⁹⁴. Ebben az esetben a bírák egy amerikai hajó vonatkozásában vizsgálták az elmaradt hasznok megítélhetőségét, melyet Oroszország foglalt le.

Az *Irene Roberts* ügy egy amerikai állampolgár zaklatásával volt kapcsolatos Venezuelában. Az Egyesült Államok és Venezuela által föllállított vegyes Bizottság megerősítette, hogy a nemzetközi jogban általános szabály az, hogy a kártérítést a közvetlenül elszenvedett károkon túl is meg kell ítélni. Ebben az ügyben tehát a bíróság egyértelműen kiállt az elmaradt hasznok megítélhetősége tekintetében²⁹⁵. Hasonló ítélet született a *William Lee*²⁹⁶, *Yuille*²⁹⁷, *Thomas E. Bayard*²⁹⁸, *Norwegian Shipowners*²⁹⁹ és a *The Kate*³⁰⁰ ügyekben, ahol a Választott Bíróság szintén megítélte az elmaradt hasznokat. Az Állandó Nemzetközi Bíróság a *Chorzów* gyár ügyében úgy döntött, hogy az ítélet napja szolgáljon alapul a kártérítés összegének meghatározásakor, amelyik szintén azt sugallja, hogy a bíróság tisztában volt a lehetséges nyereséggel, amelyet a kisajátítás után nyerhetett volna a gyár.

Mindazonáltal voltak olyan ügyek is, ahol a választottbírók egyértelműen visszautasították az elmaradt hasznok megítélhetőségét. Az *Alabama* ügyben például - melynek névadója egy brit hajó volt, mely az amerikai polgárháború során a déliek szolgálatában állt - az Egyesült Államok öt különböző jogcímen követelt kártérítést Nagy-Britanniától. Ezek közül az egyik az amerikai kereskedelmi hajók szállításaiban való visszaesés volt³⁰¹, amely implicit módon arra az elmaradt haszonra utalt, melyet a déliek által hadicélokra lefoglalt hajók szenvedtek el. A bíróság a követelést elutasította és az elutasítás indoklását a *lucrum cessans* megítélhetőségének ellenzői gyakran idézik annak bizonyítására, hogy nem egyértelmű a Nemzetközi Bíróságok gyakorlata e tekintetben. Ugyanakkor

²⁹⁴ Cape Horn Pigeon ügy (Egyesült Államok / Oroszország) - 1902 9 RIAA 51 at 65

²⁹⁵ Ralston, Venezuelan Arbitrations, 145 p.

²⁹⁶ Moore, A Digest of International Law vol IV, 3405-3407

²⁹⁷ Lapradelle-Politsits vol. II, 78 et seq

²⁹⁸ RIAA.vol VI. 76 at 81, 85

²⁹⁹ RIAA. vol I. 309 at 338

³⁰⁰ RIAA., vol VI. 154

³⁰¹ *Alabama* ügy (US/UK) - 1872 Moore, A Digest of International Law, vol. 6 p. 999

a megfogalmazás, amelyet a bíróság alkalmazott, nem egyértelmű a tekintetben, hogy a konkrét ügyben nem találta megállapíthatónak az elmaradt hasznót. Az elmaradt hasznót megítélésétől általános értelemben zárkózott-e el. Meglátásom szerint az ítélet szövegéből inkább az előző megoldás következik, és úgy tűnik, hogy az elmaradt hasznót a bíróság azért nem ítélte meg, mert az nem volt megfelelően elkülöníthető a háború egyéb, általános költségeitől. A bíróság azzal is bizonyította, hogy nem korlátozza a kártérítést a *damnum emergensre*, hogy más követelések vonatkozásában kamattal felszámítását is megítélte.

Úgy tűnik, hogy a *lucrum cessans* megítélhetőségének fő ellenzői éppen a szocialista országok és a fejlődő világ országai voltak. Karl Zemanek véleménye szerint: az elmaradt hasznót koncepciója a szocialista országok számára túlzottan a tőkés világ gondolkodásmódjához kapcsolódik ahhoz, hogy el tudják fogadni³⁰². Ha Zemaneknek igaza van, akkor úgy tűnik a szocialista világrend összeomlásával eltűnt egy akadály az elmaradt hasznót elfogadottságának általánossá válása amelyre egyébként a Nemzetközi Bíróságok és a választottbírók ítéleteit figyelembe véve is megfelelő alátámasztást lehet találni. Nem szabad ugyanakkor elfelejteni, hogy a fejlődő világban még mindig él az a szemlélet, amelyet Okoye az alábbi példával szemléltet: ha egy európai vállalat 100 millió fontot fektetett egy afrikai országban, és 15 év alatt 500 millió font hasznót realizált, akkor érvényes koncessziós szerződésének felmondása alapján az eddig elért hasznót már megfelelően kártalanította.³⁰³

8.2.7 Kamatok

"Igazságos és ésszerű, racionális mértékű kamatot megítélni"³⁰⁴, mondta ki az *Alabama* ügyben a Választott Bíróság. Az Illinois Central RR Co. ügyben, a Választott Bíróság a kamatok megítélésének *raison d'être*-t az alábbiakban foglalja össze: "Kártérítés a pénzeszközök használatért, azon periódus vonatkozásában, amelyre a fizetés vissza lett tartva"³⁰⁵.

Néhány olyan esetben, amikor kamatkövetelést ítéltek meg, a bíróság közvetlenül hivatkozott a teljes kompenzáció elvére, mint az ítélet jogalapjára. Így például a Német-Amerikai Vegyes Követelések Bizottságának harmadik számú adminisztratív döntése szerint, a károsultnak "joga van arra az összegre, amely az akkori tulajdonának értékével megegyezik, plusz az ezen összeg használatával elvont értékre, a teljes időszakra, amíg annak használatától megfosztották"³⁰⁶. Minderre pedig azért volt szükség, hogy a teljes kompenzáció elvének megfelelően az ítélet.

³⁰² Les conséquences de la responsabilité In: Responsabilité internationale 59

³⁰³ Okoye, Felix Chuks : International law and the new African states, London, 1972, Sweet and Maxwell, p.180.

³⁰⁴ British and Foreign State Papers, vol LXII. 239p.

³⁰⁵ RIAA. vol IV. 136

³⁰⁶ Mixed Claims Commission, U. S. v. Germany, Administrative Decision No III. 62

A Német-Amerikai Vegyes Követelések Bizottságában Parker bíró volt az, aki aláhúzta: "a bekövetkezett tényleges veszteség, és a kártérítés kamat formájában a kár bekövetkezte óta, általában a kártérítés megfelelő mértékét eredményezik"³⁰⁷. Kamatok megítélésére került sor többek között a Wimbledon ³⁰⁸, a Marokkó spanyol zónája ³⁰⁹, valamint a Norvég hajótulajdonosok³¹⁰ ügyében is. Meggyőződésem, hogy nem alaptalan azt állítani, hogy a döntéshozók fő célja ezekben az ügyekben a teljes kompenzáció biztosítása volt a felperes részére.

A Világítótornyok ügyében azonban a Választott Bíróság kimondta, hogy "nincsenek általános jellegű precíz szabályok, amelyek előírnák vagy megtiltanák a kamatok megítélését"³¹¹. Következésképpen minden döntés a körülményektől függően egyedi lesz, vagyis általános megállapításokat nem lehet a kamatok megítélhetősége vonatkozásában felállítani. Úgy tűnik, hogy a Világítótornyok ügye képezi az egyetlen lényeges kivételt és nagy általánosságban megállapítható, hogy a nemzetközi gyakorlat elfogadja a kamatok megítélhetőségét.

A kamatok vonatkozásában fontos az Orosz hadikárpótlás ügyét megemlíteni. Ebben az Állandó Nemzetközi Bíróság kimondta hogy: "az európai koncert részét képező valamennyi ország belső joga elfogadja - ahogy azt korábban a római jog is tette - azt a kötelezettséget, hogy késedelmes fizetések után jogi jóvátételként legalább kamatokat kelljen fizetni abban az esetben, ha ez egy világos, tiszta szerződés által megállapított összeg meg nem fizetésével kapcsolatban merül fel, és az ilyen kamatot az adós felé megfelelő jogi formában benyújtott követelés napjától kell számítani"³¹²!

Valóban igaz, hogy egy modern jogrendszerben a tartozás megfizetése esetén kamat jár a hitelezőnek. Így például a német polgári törvénykönyv 288. cikkét a 4%-os kamatot ír elő ilyen esetekben. Az is igaz, hogy történelmileg a kamat (interesse) szintén felszámítható volt a bona fides-re épülő szerződésekben foglalt pénztartozások késedelmes teljesítése esetén. Mindazonáltal a francia Code Civil 1162. cikke kimondja, hogy kamatot csak abban az esetben lehet követelni a pénztartozás után, ha a felek ezt megállapodásukba kifejezetten és írásban is belefoglalták. Az angol joggal kapcsolatban Ogus a London, Chatan and Dover Rail Co. v. South East Rail Co. ügyben³¹³ kifejtette, hogy az adósság meg nem fizetésére irányuló eljárásban a common law esetében a felperes sem kamatot, sem pedig kártérítésre irányuló követelést nem terjeszthet elő.

³⁰⁷ Mixed Claims Commission, U. S. v. Germany, Decisions and Opinions 62.

³⁰⁸ Wimbledon gőzös ügye (Franciaország és Egyesült Királyság / Németország) - 1923 PCIJ Ser. A no. p. 32

³⁰⁹ RIAA, vol II. 617 et seq az esetet részletesen ismerteti Salmon, J. A.: La responsabilité internationale. 3. kiadás Bruxelles, 1981 (Press Univ de Bruxelles), p.72-73

³¹⁰ RIAA, vol I. 309 et seq

³¹¹ R IAA, vol. XII, 155 et seq

³¹² 1912. Nov. 11. RSA, Vol. XI. 44.p.

³¹³ Ogus, op.cit. 132. p.

Még ha valószínűsíthető is, hogy ez az elv létezett az angol jogban, nehéz lenne bizonyítani, hogy a tartozások fizetésére jogszerűen járó kamat olyan általános jogelv lenne, amely minden nemzet jogában megtalálható. Különösen nem így volt ez a XX. század elején, amikor az Állandó Nemzetközi Bíróság az orosz jóvátételek ügyében kimondta ítéletét. Ennek ellenére az a tudat, mely szerint a fent idézett elv általános jogelv és így a nemzetközi jog szabálya is, elősegítette a nemzetközi gyakorlatban a kamatok megítélhetőségének mind általánosabb és általánosabb elfogadhatóságát. Jelen pillanatban nagyon extrém álláspontot vallana az a nemzetközi jogász, aki cáfolná vagy tagadni próbálná a kamatok követelésének jogszerűségét a pénztartozások után. Éppen ezért úgy tűnik, hogy az ENSZ Nemzetközi Bizottságának tervezete az államok felelősségével kapcsolatban határozottabb és egyértelműbb megfogalmazást is magában foglalhatna az első olvasatban elfogadottnál, ahogyan arra James Crawford Special Rapporteur javaslatot is tett, melyet a Nemzetközi Jogi Bizottság támogatott is.

8.3 A kártérítés korlátai

8.3.1 A büntető kártérítés kizártsága.

Úgy tűnik, hogy napjainkban a büntető kártérítés, legalábbis a nemzetközi deliktumokkal kapcsolatban összeegyeztethetetlen az államok szuverén egyenlőségének fogalmával, és ezért büntető kártérítést többé a bíróságok és választott bíróságok nem fognak megítélni. Nem mindig volt azonban ez így 1923-ban például a Népszövetség Nagyköveti Konferenciája úgy döntött, hogy a Görögországnak büntetesképpen 50 millió lírát kell fizetni az olasz kormányoknak³¹⁴. Érdekes, hogy a neves nemzetközi jogász Clyde Eagleton, Az államok felelőssége c. művében még ki is emeli, hogy "a nagyköveti konferencia döntése kiváló illusztrációra szolgál, hogy milyen formában lehet jóvátételt megítélni³¹⁵". Görögország megbüntetésére egyébként *Tellini*, olasz tábornok halála miatt került sor. *Tellini* tábornokot a Nagykövetek Tanácsa nevezte ki, hogy vegyen részt a görög és albán határt megállapító Bizottság munkájában.

Még ha a *Tellini* ügyben a Nagykövetek Tanácsa által meghatározott rendezés elriasztó is lehet számunkra, le kell szögezni, hogy ez egy politikai testület által hozott politikai döntés volt. A bíróságok és választott bíróságok már a *Tellini* ügyet megelőzően, és azt követően is számtalanszor aláhúzták, hogy a nemzetközi jog elveivel összeegyeztethetetlen a büntető jellegű kártérítés megítélése. A Chartage ügyben a választott bíróság hangsúlyozta, hogy "a pénzbüntetés

³¹⁴ Levermore, Fourth Year Book of the League of Nations 260-278 pp.

³¹⁵ Clyde Eagleton, The Responsibility of States 188 p.

megítélése feleslegesnek tűnik és túllép a nemzetközi bíraskodás céljain"³¹⁶

Hasonló módon Parker, egyes bíró, a Lusitania ügyben megerősítette, hogy a kártérítés lényege az elszenvedett veszteségek kompenzációja. A nemzetközi bíróságok és választott bíróságok gyakorlata alapján egyértelműen kizárható, hogy ezek a szervek bármilyen körülmények között büntető jellegű jóvátétel megítélése mellett döntenének, amennyiben nemzetközi deliktumok megítélését terjesztik eléjük³¹⁷.

8.3.2 A közvetett kár és az adekvát kauzalitás doktrínája.

A sértett államok bizonyos esetekben követeléseiket olyan mértékben kiterjesztették, hogy bár a jogsértő aktus és a bekövetkezett kár között volt némi okozati összefüggés és a jogsértő magatartás valóban *conditio sine qua non*ja volt a bekövetkezett kárnak, de a jogsértés és a kár között túl távoli volt a kapcsolat ahhoz, hogy a bíróság kártérítést rendeljen el.

Így például a *Sardinero* ügyben, ahol Svájc és Németország között alakult ki jogvita. Svájc azt állította, hogy amikor egy német tengeralattjáró elsüllyesztette a *Sardinero* nevű gabonaszállító hajójukat, nemcsak a hajót tették tönkre, hanem Németország felelős azért az árnövekedésért is, amely a svájci piacokon a gabonafélék árában végbement. Ennek ellenére azonban a kártérítés kérdésének rendezésénél a gabona árának növekedését nem lehetett beleszámítani a megítelt kompenzáció összegébe, hiszen túl távoli következménye volt a jogsértő német aktusnak³¹⁸. Hasonlóképpen az *Alabama* ügyben³¹⁹, amikor az Egyesült Államok kártérítést követelt a tengeri biztosítások megemelkedett díjaival kapcsolatban és az amerikai polgárháború elhúzódásával kapcsolatban, akkor ezeket a bíróság elutasította, azon az alapon, hogy ezek túl távoli kapcsolatban vannak az *Alabama* hajó részvételével a polgárháborúban. Az előbbi példák bizonyítják, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor a nemzetközi jogban elfogadottá vált, hogy a kártérítést nem lehet kizárólag a közvetlen kárra korlátozni, a nemzetközi választott bíróságoknak szembesülniük kellett a korlátok felállításának problémával is, amelyeken túl a kártérítési követeléseknek már nem adnak helyt.

Először a közvetlen és a közvetett kárra vonatkozó és a francia polgári jogból eredő elhatárolást használták a nemzetközi jogban is. A francia jogban indirekt kárnak minősül az a veszteség, amelyik összhangban a francia Code Civil 1150. szakaszával, túl távoli kapcsolatban van a jogsértéssel ahhoz, hogy meg lehessen téríteni.

³¹⁶ Wilson Hague Court reports, 335. p.

³¹⁷ RIAA. vol. VII. 39.

³¹⁸ Répertoire suisse de droit international public vol III. 1776 - 1777

³¹⁹ British and Foreign State Papers, vol LXII. 239

Az Egyesült Államok fent említett követelései az *Alabama* ügyben, közvetett kárnak minősülnének a francia jog alapján. A bíróság ítéletében azzal utasította el a nevezett követelések megítélését, hogy a nemzetközi jog elveivel nem áll összhangban az államok közötti kártérítések megítélhetősége³²⁰. A bíróság ezzel arra akart utalni, hogy az *Alabama* ügy, amelynek konkrét sértettjei, konkrét károsultjai voltak, ne változzon át a két ország között fennálló politikai problémák vonatkozásában ítéletet mondó, általános jellegű döntéssé³²¹. Az ítélet érvrendszere azonban némi nehézséget okozott a későbbi bírósági ítéletek során. Így például a Német-Amerikai Vegyes Követelések Bizottságában kifejtették, hogy az indirekt kifejezés használata úgy, ahogyan azt az *Alabama* ügyben használták, nem támasztható alá³²². Clyde Eageaton még keményebben fogalmazott: "Közvetlen kár kifejezésnek nincs pontos jelentéstartalma és ezért a nemzetközi jogi terminológiából, mint félrevezetőt el kellene hagyni"³²³. Ch. De Visscher ellenben még az elmaradt hasznót is a közvetlen kár kategóriájába szerette volna beszorítani.³²⁴ Miután az indirekt kár fogalma némi nehézséget okozott a Nemzetközi Bírósági joggyakorlatban, a későbbi jogalkalmazók az adekvát kauzalitás (proximate cause) vagy megfontolási teszt (contemplation test) angol jogi doktrínájában találták meg a kivezető utat. Az említett angol jogelv szerint az egyének csak aktusaik természetes és közvetlen következményeiért vonhatók felelősségre, ami azt jelenti, hogy csak akkor felelősek, hogyha a jogsértő magatartás, és ennek következtében bekövetkezett kár között világos és töretlen kapcsolat van. Ennek a doktrínának az alkalmazását találhatjuk meg a Német-Amerikai Vegyes Választott Bíróság II. sz. adminisztratív döntésében (1923-ban). A döntés kimondja, hogy "Németországnak kötelessége kártérítést fizetni, mert nem számít az, hogy a kár közvetlenül vagy közvetve következett-e be, amennyiben tiszta és közvetlen kapcsolat létezik Németország cselekménye és az ebből eredő kár között. Nem más ez, mint az adekvát kauzalitás ismerős szabálya"³²⁵.

További példát találhatunk ennek a doktrínának az alkalmazására a *Dix* ügyben. *Dix* eladta birtokát a venezuelai polgárháború alatt, azért, hogy elkerülje a tényleges értékénél alacsonyabb áron történő elkobzását. Az eladási ár is alacsonyabb volt tulajdonának tényleges értékénél, ezért *Dix*, a polgárháború befejeződése után ennek az értékkülönbözethez a megtérítését követelte a venezuelai hatóságoktól. Az ügy választottbíró elé került, amelyik a kártérítés kötelezettségét elutasította, arra hivatkozva, hogy az államok, ahogyan az egyének is, csak magatartásuk közvetlen és

³²⁰ Moore, A Digest of International Law 623

³²¹ Pl: Arachega, op.cit. 568. p.

³²² War-Risk Insurance Premium Claims Decisions and Opinions 58. p.

³²³ The Responsibility of States 202

³²⁴ Ch. de Visscher: La responsabilité des Etats. Leyden, 1924. 118. p

³²⁵ Administrative Decisions and Opinions of a General Nature, and Opinions and Decisions in Individual Lusitania and Other Cases, 33-46 pp.

természetes következményeiért felelősek³²⁶. A nemzetközi és a belső jog is elutasítja a kártérítést a távoli következményekért, amennyiben a jogsértés kifejezett szándéka nem mutatható ki. Hasonlóképpen elutasította a Trail Smelter ügyben az egyébként pernyertes amerikaiak egyik követelést a választottbíróóság, és megtagadta hogy kártérítés ítéljen meg azon az alapon, hogy egyes amerikai üzletemberek bevétele állítólag csökkent egy kanadai területen fekvő olvasztó zajhatásainak következtében. A Bíróóság szerint a vásárlás képességét az ipari hangok nem csökkentik, és a két tevékenység túl távoli kapcsolatban áll ahhoz egymástól, hogy kártérítés alapja lehessen.³²⁷ Úgy tűnik, hogy az adekvát kauzalitás angol jogi doktrínája a nemzetközi gyakorlatban elfogadott és fontos iránymutatásként szolgál annak megállapításánál, hogy egy kártérítési követelés megalapozott vagy jogszerűtlen.

8.3.3 A kétszeres kártérítés fogalma

Gray szerint létezik egy alapelv, mely szerint a kártérítésnek nem szabad túlkompenzációhoz³²⁸ vezetnie. Véleménye szerint ezt az elvet a *Chorzów* gyár ügye kapcsán a gyakorlatban is igazolni láthatjuk. A bíróság ebben az ügyben kártérítést állapított meg, amelynek a formája egy összegben történő általános kártérítés volt. A bíróság azzal indokolta ezt a döntést, hogy a *Chorzów* gyár tulajdonképpen két cégből álló gazdasági egység volt és az ennek szétválasztására irányuló kísérlet magában foglalta volna a kétszeres kompenzáció veszélyét³²⁹. A Gray által idézett példán túlmenően nem találtam a kétszeres megtérítés tilalmára vonatkozó további jogeseteket. Mindazonáltal nem lehet kérdéses, hogy jogalap nélküli lenne bármilyen ítélet, mely a bekövetkezett kár többszörös megtérítését irányozná elő.

8.3.4 A sértett állam hozzájárulása a kárhoz a kárenyhítés kötelezettsége

Az államok gyakorlatában erős támogatásra talál az ENSZ Nemzetközi Bizottsága Tervezetének 42. § 2/a pontjába foglalt rendelkezés, mely szerint a jóvátétel értékének meghatározásakor a sértett állam szándékos magatartását vagy mulasztását számításba kell venni.

A "Németország felelőssége Portugália felé" elnevezésű ügyben Portugália kártérítést követelt Németországtól azért az elszenvedett kárért, amelyet a portugál gyarmatokon bekövetkezett felkelés okozott. Portugália szerint Németország felelőssége abban állt, hogy súlyos katonai csapást mért a gyarmatot igazgató portugál erőkre, amelyek így képtelenek

³²⁶ *Dix* ügy (US / Venezuela)- "Raltson", Venezuelan Arbitrations, p. 9.

³²⁷ Whiteman, Majorie: Damages in international law. Vol 3 p. 1791 Washington: Gov. Print Office 1943

³²⁸ Gray o.cit. 81. p.

³²⁹ Ibid.

voltak az ezzel egy időben jelentkező felkelést elfojtani. A Választott Bíróság ítéletében kimondta, hogy a több százmilliós veszteség ellenére Németország felelőssége csak a bekövetkezett kár igen kis részének vonatkozásában fogadható el³³⁰. Ennek az az oka, hogy a portugál hatóságoknak is mindent meg kellett volna tenniük a felkelés elkerülése érdekében. Ebben az ügyben inkább a jogsérelmet szenvedett állam és a jogsértő állam közös felelősségének megállapításáról beszélhetünk.

A Bős-Nagymarosi Terv ügyében a Bíróság kifejezetten is kimondta a kárenyhítés kötelezettségét a nemzetközi jogban. Szlovákia azt állította, hogy Magyarország jogsértő magatartása következtében, mintegy kárenyhítő intézkedésként valósította meg egyoldalúan a két állam közötti szerződés által előírt, Magyarország által megvalósítani nem kívánt bősi erőművet és oldalsatornát. Szlovákia szerint ez nemcsak lehetőség volt a számára, de egyben a szerződés nem teljesítéséből fakadó károk csökkentése érdekében tett jogszerű, sőt Szlovákiát kötelező kárenyhítési lépés volt. Ezzel összefüggésben a Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy Szlovákia fenntartotta: "a nemzetközi jog általános elve, hogy az egyik szerződéses fél, amelyik jogsérelmet szenved a másik fél nem teljesítése által, köteles csökkenteni azt a kárt, amelyiket elszenved". Ebből az elvből az következne, hogy a sértett állam, amelyik elmulasztotta a megfelelő intézkedéseket az elszenvedett károk enyhítésére, nem lenne jogosult azon károk megtérítésére, amelyeket elkerülhetett volna. Ez az elv alapot szolgálhat a károk kiszámítására, ugyanakkor nem igazolhat egyébként jogszerűtlen cselekményeket. A bíróság tehát elfogadta, hogy a kárenyhítési kötelezettség fennáll a nemzetközi jogban is, legalábbis olyan értelemben, hogy azok az államok, amelyek ezen kötelezettségüket elmulasztják, nem kívánhatják meg, hogy a jogsértő állam megtérítse számukra azon károkat, amelyeket saját maguk is könnyedén elháríthattak volna.

8.4 Elégtétel

Amikor egy jogellenes aktus egy másik állam presztízsének, méltóságának megsértésével erkölcsi kárt okoz, a jóvátétel megfelelő formája az elégtétel. Az elégtételnek számtalan formája lehet, többek között ünnepélyes bocsánatkérés, a zászlók előtti tisztelgés, békítő delegáció küldése, a felelős magánszemélyek megbüntetése stb. Mindezen elégtételi formák közös tartalma, hogy az állam elismeri ezáltal cselekménye jogszerűtlenségét és implicit formában azt sugallja, hogy mindent megtesz a hasonló cselekmények elkerülésére a jövőben.

Az államok felelősségéről szóló Tervezet első olvasatában elfogadott verziójában a Bizottság négy elégtételi formát javasolt: bocsánatkérést, jelképes pénzfizetést, jelképes kártérítést, kártérítést, amely a jogsértés

³³⁰ Németország felelőssége Portugália felé az 1914 július 31 és Portugália hadba lépése között elkövetett cselekményekért (1930) 2 RIAA 1035 at 1076

súlyát tükrözi és a felelős tisztviselők megbüntetését. A nemzetközi bírósági gyakorlatban mind a négy elégtételi formára találhatunk példát. A *Kellet* ügyben, a thai kormány például arra ítéltetett, hogy "fejezze ki hivatalos bocsánatkérését az Egyesült Államok kormányának"³³¹. A Világítótornyok ügyében az Állandó Nemzetközi Bíróság úgy döntött, hogy jelképes kártérítés, nevezetesen 1 frank megfizetése biztosítja a legmegfelelőbb jogorvoslatot Görögország részéről Franciaország számára.³³² A *Rainbow Warrior* ügyben az ENSZ főtitkára úgy döntött, hogy Franciaország köteles megbüntetni két titkos ügynökét, akik felelősek voltak a *Rainbow Warrior* hajó elsüllyesztéséért. A *Rainbow Warrior* ügy jó példa arra is, amikor egy államot a jogsértés súlyával összhangban álló pénzeszközök megfizetésére köteleznek. Franciaországot, amely tulajdonképpen tényleges fizikai kárt alig okozott Új-Zélandnak, hatalmas, hét millió dolláros összegű pénzüsszeg megfizetésére kötelezte az ENSZ főtitkára. Franciaország súlyosan megsértette Új-Zéland szuverenitását - Új-Zéland a keresetében hangsúlyozza, hogy országuk fennállása óta ez volt a legsúlyosabb sérelem, mely a szuverenitásukon esett - az ENSZ Főtitkára által fizetni rendelt összeg is ezzel a jogsértéssel áll arányban.

Arra a kérdésre, hogy vajon jelentős összegű pénzbeli marasztalásról szóló és elégtétel formájában megítélt jogorvoslat megítélhető-e olyan nemzetközi jogsértések esetén, amelyek rendkívül súlyos politikai, jogi, morális kárt okoznak, de nem járnak tényleges károkozással, a nemzetközi jogban ellentmondásos értékeléseket találunk. Ahogyan azt már e fejezet korábbi részeiben elemeztük a nemzetközi jog doktrínája kizárta a pénzbeli marasztalást az államot közvetlenül ért morális kár esetén, ugyanakkor egyre szaporodnak azok a nemzetközi jogesetek, amelyek ellentmondani látszanak ennek az elméleti megközelítésnek. Úgy tűnik, hogy jelenleg nem létezik ezen kérdés vonatkozásában általános elfogadott nézet. Így tehát a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének kitétele, mely szerint az elégtétel pénzügyi formát is ölthet, súlyos morális jogsértések esetén, és ez esetben a megítélendő pénzüsszegnek az elkövetett jogsértéssel kell arányosnak lennie, a nemzetközi jog progresszív továbbfejlesztését jelentette és nem pedig a meglévő szokásjog kodifikációját. Ennek ellenére sajnálatosnak tartom, hogy a James Crawford Special Rapporteur által előterjesztett módosítási javaslat kihagyná a Tervezetből - legalábbis a nemzetközi deliktumok vonatkozásában - még a rendkívüli súlyú morális - politikai jogsértések esetén is a nagy volumenű pénzüsszeg megfizetését, mint az elégtétel lehetséges formáját. James Crawford koncepcióját a Nemzetközi Jogi Bizottság is átvette és támogatta a Tervezet ilyen irányban történő megváltoztatását. Bár az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága hangsúlyozta, hogy az elégtétel formáira vonatkozó felsorolás nem taxatív, hanem

³³¹ Moore vol IV, p. 3411

³³² Világítótornyok ügye (Franciaország / Görögország) - 1934 PCIJ Ser. A/B no. 71.

exemplifikatív jellegű, ez a módosítás mégis nagyban csökkenti majd a reálisan követelhető és érvényesíthető pénzbeli elégtételek számát.

Ahogy azt említettük az ENSZ Nemzetközi Bizottsága az elégtételnek négy formáját rögzítette a Tervezetben. Ugyanakkor a bírósági gyakorlatban létezik egy ötödik forma is. Ez az ötödik forma a nemzetközi bíróságok, választottbíróságok ítéletében foglalt megállapítás, mely szerint egy bizonyos cselekmény a nemzetközi joggal ellentétes volt. A bíróságok ítéletében foglalt és egy állam magatartásának jogszerűtlenségét megállapító kitétel önmagában is alkalmas arra, hogy elégtételül szolgáljon bizonyos kisebb súlyú, morális jogsértések orvoslására. Ilyen értelmű megállapítással találkozhatunk a Cartaghe ügy esetében, amelyben az Állandó Nemzetközi Választott Bíróság megállapította, hogy a jogsértő magatartás ítéletben történő megállapítása önmagában is súlyos szankciót jelent a jogsértő állammal szemben³³³. Ugyanezt a koncepciót a *Manouba* ügyben³³⁴ is megerősítette a Bíróság. Az elégtételadásnak az ítéletben rögzített megállapítással történő teljesítésére a legismertebb példát a Korfu csatorna ügye szolgáltatja, amelyben a Nemzetközi Bíróság kifejtette: "ez a deklaráció összhangban van az Albánia által előterjesztett kérelemmel és önmagában is megfelelő elégtételül szolgál"³³⁵, megállapítva ezzel, hogy a Nemzetközi Bíróság által tett megállapítás, mely szerint Nagy-Britannia hajói megsértették Albánia területi vizeit és ezzel Albánia szuverenitását, önmagában biztosította a megfelelő elégtételt Albánia részére.

Megállapítható tehát, hogy a nemzetközi gyakorlatban a jogsértés tényének bírói megállapítása megfelelő elégtételül szolgálhat a jogsértő magatartás orvoslására. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a bíróság ítéletét - a vitájukat az adott fórum elé terjesztő felek már eleve kötelezőnek ismerik el magukra nézve és ez már önmagában is bizonyos garanciákat hordoz a jogsértés későbbi megisméltése ellen. Sajnálatos volt, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetében nem került be a jogsértés tényének bírói megállapítása és fennállt annak a veszélye, hogy az elégtétel ezen formája a tényleges gyakorlatból el fog tűnni. A James Crawford Special Rapporteur által előterjesztett szövegmódosítási javaslat magában foglalja a jogsértés deklarálását mint az elégtétel lehetséges formáját, biztosítva ezáltal ennek a nagyon hasznos jogintézménynek a hosszú távon való fennmaradását.

8.5 Összefoglalás

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének lényegi megállapítása, hogy minden nemzetközi jogsértő aktus kiváltja a jogsértő állam felelősségét, egyértelműen a korábbi bírói döntésekre és nemzetközi gyakorlatra épül.

³³³ RIAA, vol. XI, 460

³³⁴ RIAA, vol. XI, 475

³³⁵ ICJ Reports, 1949, 35 p.

A Nemzetközi Jogi Bizottság szintén nagymértékben követte a nemzetközi gyakorlatot az eredeti állapot helyreállításának, a kártérítésnek és az elégtételnek a megítélhetősége tekintetében. E három jogintézményhez csatlakozó részletszabályok is a nemzetközi esetjogon alapulnak. Példaként elég utalni az elégtétellel kapcsolatos jogorvoslati formákra vagy arra az elvre, hogy a kártérítés megítélésénél a sértett állam magatartását is figyelembe kell venni.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a nemzetközi esetjogban nem találunk elég bizonyítékot annak a tételnek a bizonyítására, hogy az eredeti állapot helyreállítása minden esetben elsőbbséget élvez a kártérítés előtt. A nemzetközi gyakorlat inkább azt sugallja, hogy a körülmények megváltozása - az általános politikai környezet módosulása a jogsértő magatartás bekövetkezte és a döntés között eltelt idő - gyakran 'de facto' kizárja az eredeti állapot helyreállítását. Szinte valamennyi jogsértő módon véghezvitt kisajátítás (például amelyeket diszkriminatív alapon hajtottak végre) alátámaszthatja előző megállapításunkat.

Vannak olyan esetek, melyekben a kártérítés semmilyen esetben nem szolgálhat az eredeti állapot helyreállításának alternatívájaként. Így például semmi sem helyettesítheti a személyek szabadon bocsátását. A Nemzetközi Bíróság utalt arra a Bős-Nagymarossal kapcsolatos ítéletekor, hogy döntésének meghozatalakor a realitásokból kellett kiindulnia. Nemcsak a Nemzetközi Bíróság eseti döntésének, hanem a hosszú időre szóló általános koncepciónak is a realitásokra kell épülnie. A koncepció - a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete az államok felelősségére vonatkozó egyezmény tekintetében - önmagában logikus és szisztematikus struktúrát teremtett, ugyanakkor a rendszer továbbfejlesztésére van szükség, hogy képes legyen hatékony jogorvoslatot biztosítani a jogsértő magatartások minden fajtájára.

A nemzetközi gyakorlat elég világos szabályokat állított fel a kártérítés terjedelmére és korlátaira, beleértve azokat az elveket is, amelyek a kamatok és az elmaradt haszon megítélhetőségére vonatkoztak. Ezzel összhangban, meggyőződésem szerint az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezetében a jelenleginél lényegesen részletesebb, pontosabb szabályozást lehetett volna lefektetni.

A nemzetközi jog gyakorlata jelen pillanatban megosztott abban a tekintetben, hogy a nagy összegű pénz megfizetése az elégtétel megfelelő formája lehet-e nagy súlyú morális jogsértések vonatkozásában, amelyek azonban a nemzetközi bűncselekmények szintjét nem érik el. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának első olvasatban elfogadott tervezete még nevesítetten magában foglalta az elégtételnek ezt a formáját, James Crawford javaslatára azonban ez kikerült a szövegből. Véleményem szerint ez sajnálatos, mert egyes nagy súlyú deliktumoknál, mint például a szuverenitás megsértése, ennek a jogintézménynek a nemzetközi jogban fontos helye volna. A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetét olyan formában kell véglegesíteni, hogy az módot adjon az eltérő súlyú és jellegű

nemzetközi jogi deliktumoknak az alkalmazott jogorvoslati formák tekintetében is világosan elkülönülő súlyú megítélésére.

Végezetül érdemes felidézni Ladislav Reitzer gondolatait. Álláspontja szerint a nemzetközi jog jóvátételi szabályainak fejlődése párhuzamba állítható a nemzeti jogok büntetőjogának fejlődésével. A vérbosszú intézménye, amely Reitzer szerint hasonlatos az ellenintézkedések alkalmazásához, azért szorult vissza a Meroving- kor végén, mert a francia állam egyfelől megfelelő jogorvoslati formákat dolgozott ki, másfelől az erősödő központi hatalom a jól szervezett és az egész országra kiterjedő bírósági hálózatával ki tudta kényszeríteni. Helyes a jóvátétel nemzetközi szabályainak kidolgozása, azonban Reitzer szükségesnek vélte, hogy legyen olyan kötelező vitarendezési fórum is, amely a jogsértő államtól a megfelelő mértékű és formájú jóvátételt kikényszeríti³³⁶. Úgy tűnik, hogy Reitzer 1938-ban papírra vetett álmától még ma is messze vagyunk, és - bár már megjelentek egyes speciális felelősségi ügyekre létrehozott bírósági formák³³⁷ - az említett kötelező vitarendezési fórum létrejöttéig, bármilyen precíznek is lehetnek a jóvátétel szabályai, a jogorvoslat kikényszerítésében az államoknak ma is gyakran csak önmagukra támaszkodhatnak, amely a túlzottan szubjektív és a konkrét erőviszonyoktól függő ellenintézkedéseket még mindig túlzottan hangsúlyossá teszi.

IX. fejezet

A jóvátétel és *cessatio* ellentmondásos jogi kapcsolata a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében

9.1 A *cessatio* a nemzetközi jog doktrínájában

A *cessatio*, mint önálló intézmény, ismeretlen volt a nemzetközi jogban Riphagen Special Rapporteursége előtt. Arangio Ruiz szintén megállapította, hogy a nemzetközi jogászok viszonylag keveset

³³⁶ Reitzer, Ladislav: La réparation comme conséquence de l'acte illicite en droit international Paris: Sirey, 1938 51. p. Reitzer, Ladislav: La réparation comme conséquence de l'acte illicite en droit international Paris: Sirey, 1938

³³⁷ Ilyen rendelkezést találhatunk pl. a nukleáris balesetekkel kapcsolatos ügyek esetében az 1963 május 21-i Bécsi Egyezményben. Ballenegger, Jacques: La pollution en droit international. La responsabilité pour les dommages causés par la pollution transfrontière, Genf, 1975, 187. p.

foglalkoztak elméleti síkon ezzel a jogintézménnyel³³⁸. Arangio Ruiz, a Nemzetközi Jogi Bizottság elé terjesztett tanulmányában is mindössze három olyan jogtudományi műre hivatkozik, melyben a *cessatio* jogintézménye említésre kerül. Ennek a ténynek önmagában nem szabad a jogintézményt leromboló erőt tulajdonítanunk, hiszen a nemzetközi jogban a jogtudósok véleményének szerepe sajnálatosan fokozatosan némileg csökken.³³⁹ A három értekezés közül Nagy Károly, A jóvátétel kérdése a nemzetközi jogban című tanulmányában hangsúlyozza, hogy az eredeti állapot helyreállítása a jogsértő magatartás abbahagyására irányul³⁴⁰. Dominicé szintén az eredeti állapot helyreállításával azonosítja a *cessatiót*. Azt állítja, hogy abban az esetben, amikor az eredeti állapot helyreállítását követelik, tulajdonképpen a jogsértő magatartás abbahagyása a cél³⁴¹. A *cessatio*val mint jogintézménnyel legrészletesebben B. Graefarth, szocialista nemzetközi jogász foglalkozott Kelet-Németországban és az ő művében található előzmény arra, hogy a cessationnak a nemzetközi jogban önálló jogintézményként kellene működnie. Graefarth azonban ezt a jóvátétel keretein belül képzelte el, szemben azzal az elképzeléssel, amelyet később Arangio Ruiz terjesztett elő a Nemzetközi Jogi Bizottságban³⁴².

9.2 A *cessatio* a nemzetközi gyakorlatban

Annak ellenére, hogy a cessationnak a nemzetközi jog elmélete viszonylag kis figyelmet szentelt, a gyakorlatban már hosszabb ideje volt némi szerepe. Legfőképpen a Biztonsági Tanács határozatai tartalmazzák a *cessatio* jogintézményét. A Biztonsági Tanács sok ízben utasította a súlyos nemzetközi jogsértő cselekményt elkövető feleket a jogsértő magatartás haladéktalan abbahagyására. Így például a Biztonsági Tanács 312-es (1972) számú határozata felszólította Portugáliát, hogy azonnal hagyja abba a gyarmati háborúit és elnyomást megvalósító cselekményeit Angola, Mozambik és Guinea népeivel szemben³⁴³.

A ENSZ Közgyűlése szintén gyakran felszólította az államokat nemzetközi jogsértő magatartásuk azonnali abbahagyására. Így például a 1004 (ES-II) határozatával 1956-ban a Közgyűlés a magyar felkelés szovjetek általi lerohanását követően felszólította a Szovjetuniót, hogy "hagyja abba a fegyveres erők bevonulását Magyarországra".

Néhány nemzetközi jogeset egyes személyek szabadon bocsátásával volt kapcsolatos. A sértett állam követelése a jogtalan fogva tartás azonnali

³³⁸ YBILC, 1988, vol II. (Part One) 12 para 29

³³⁹ Michael Akehurst, A Modern Introduction to International Law, Fifth Edition, London, George Alien and Unwin, p. 13.

³⁴⁰ The problem of reparation in international law in Questions of International Law: Hungarian Perspectives, 177

³⁴¹ Dominicé, "Observations sur les droits de l'Etat victime d'un fait internationalement illicite" in Droit international 2 (Paris, Pedone, 1982) 27.

³⁴² B. Graefarth Responsibility and Damages Caused in Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 1984 II. 73.

³⁴³ Ibid

abbahagyására a *cessatio*s követelések legősibb fajtáját foglalja magába. A legismertebb ezen ügyek közül a *Jacobs* ügy³⁴⁴. Az 1935-ös ügy egy német állampolgár, svájci területen történt jogtalan letartóztatásával volt kapcsolatos. A *Trent ügy*³⁴⁵ kapcsán Nagy-Britannia követelte azoknak a személyeknek a haladéktalan szabadon bocsátását, akiket egy amerikai hadihajó személyzete tartóztatott le egy brit tengerjáró hajón 1861-ben. Szintén hasonló *cessatio*s követeléssel találkozhatunk a *Florida* ügyben³⁴⁶, amely az Egyesült Államok lobogója alatt haladó hajó és személyzete jogellenes feltartóztatásával volt kapcsolatos egy brazil kikötőben. A *cessatio*s, mint a jogsértő magatartás haladéktalan abbahagyására irányuló feltétlen követelésnek a megjelenésével találkozunk a Teheráni túsügyben³⁴⁷ és a Nicaragua-ügyben³⁴⁸ is.

A Teheráni túsügyben a Nemzetközi Bíróság ideiglenes intézkedést hozott arról, hogy Irán "köteles haladéktalanul megszüntetni az Egyesült Államok *chargé d'affaires*nek és egyéb diplomáciai és konzuli személyzetének jogtalan fogva tartását³⁴⁹". A Nemzetközi Bíróság nem használta a *cessatio* kifejezést, hiszen a nemzetközi jog elmélete ebben az időben nem használta ezt a terminológiát. Mindazonáltal kétségtelen, hogy az intézkedés, amelyet elrendelt, megfelelt a *cessatio* mai fogalmi kritériumának. Szintén a jogsértő magatartás abbahagyását rendelte el a Nemzetközi Bíróság ideiglenes intézkedés formájában a Nicaragua ügyben is³⁵⁰. A bíróság elrendelte, hogy "az Amerikai Egyesült Államok köteles azonnal abbahagyni és tartózkodni minden olyan akciótól, amelyik a nicaraguai kikötőbe és a nicaraguai kikötőből való ki-és bejutást korlátozza, akadályozza vagy veszélyezteti"³⁵¹.

9.3 A *cessatio* és az ideiglenes intézkedés kapcsolata

A fent leírt esetek közös jellegzetessége, hogy szükség volt a jogsértő magatartás haladéktalan megállítására, még mielőtt a jóvátételből fakadó másodlagos kötelezettségeket érvényesítették volna a jogsértő állammal szemben. Szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint el kellene ezeket az ügyeket különíteni más olyan esetektől, amelyeket Arangio Ruiz, mint *Special Rapporteur*, szintén a *cessatio* alkalmazásának példáiként említett. Létezik ugyanis a nemzetközi joggyakorlatban a bírósági

³⁴⁴ Répertoire suisse de droit international public vol II 1016

³⁴⁵ Moore, A Digest of International Law 768

³⁴⁶ Moore, A Digest of International Law 1090

³⁴⁷ Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3

³⁴⁸ Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók ügye - 1984 ICJ Rep. p. 169.

³⁴⁹ Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3 at p. 44.

³⁵⁰ Kalshoven, Frits: State responsibility for warlike acts of the armed forces. In: The International and Comparative Law Review 1991 vol 40 827-858 p; 853. p.

³⁵¹ ICJ Reports, 1984, 187.

döntéseknek egy olyan kategóriája, ahol a bíróság a jogsértő magatartás abbahagyását a jogvita végső rendezésével egy időben, egyéb jóvátételi kérdéseket vizsgálva és rendezve döntött el. Arangio Ruiz szerint ugyanis minden olyan ügyben, ahol területek kiürítését³⁵² vagy objektumok, tulajdonok visszaadását rendelte el a bíróság, a döntés a *cessatio* is magába foglalja³⁵³. Ezekben az esetekben Arangio Ruiz szerint a jogvita tárgyát képező objektum visszaadását kell önmagában *cessation*nak tekinteni. Tipikus példaként az Állandó Nemzetközi Bíróság 1933-as ítéletét hozza fel a Pázmány Péter Egyetem ügyében, amelyben a Bíróság megállapította, hogy Csehszlovákia köteles a Pázmány Péter Egyetem részére visszaadni az elkobzott ingatlanokat. Ebben a jogesetben az egyetem tulajdonát az I. Világháborút követően kobozták el a csehszlovák hatóságok és visszaadásukra csak 1935-ben, a bírósági ítéletet követően került sor. Ezek szerint tehát több mint 15 év telt el a jogsértő magatartás megkezdésétől addig, míg az Arangio Ruiz féle koncepció szerint a cselekmény "abbahagyásra került". Az eddigi tapasztalatok szerint a nemzetközi szervezetek, illetőleg bíróságok *cessatio*t akkor rendeltek el, hogyha valamilyen folyamatos és általában aktív jogsértő magatartás fokozódásától kellett tartani. Ilyen esetekben ez a jogsértő magatartásra való haladéktalan válasz volt és a jóvátétel egyéb kérdéseinek vizsgálata ebben a fázisban általában nem vetődött fel. A Pázmány Péter Egyetem ügyében a jogsértés elkövetésétől az ítélet meghozataláig eltelt rendkívül hosszú időszak lehetetlenné teszi, hogy ugyanilyen módon értelmezzük a *cessatio* szerepét ebben a döntésben is.

A Preah Vihear ügyben³⁵⁴ a Nemzetközi Bíróság kötelezte Thaiföldet, hogy adja vissza Kambodzsának mindazokat a tárgyakat, amelyeket Preah Vihear templomból elhurcolt. Még ha a *cessatio* kifejezést nem is említi a Bíróság ítélete, a Pázmány Péter Egyetem ügyével kapcsolatos hasonlóságok egyértelművé teszik, hogy vagy mindkét ítéletet, mint *cessatio*t elrendelőt minősítjük vagy egyiket sem sorolhatjuk be ebbe a kategóriába.

Hagyományosan a nemzetközi joggyakorlatban a fenti döntéseket az eredeti állapot helyreállítására marasztaló ítéleteknek tekintették³⁵⁵. Riphagen például hangsúlyozza, hogy az az elv, mely szerint a jogszerűtlenül elvett dolgokat vissza kell adni, az *in integrum restitutio* elvéből következik. A II. Világháborút lezáróan számtalan békeszerződés rendelkezett a hadviselő felek országaiból elhurcolt tárgyak visszaadásának kötelezettségéről. Ezek a békeszerződések előírták, hogy a legyőzött államok kötelessége, hogy a szövetséges erőknek visszajuttassák a területükről elhurcolt javakat. A jogsértő magatartásnak ezekben az esetekben két eleme van: a javak elhurcolása és a jogsértő államban való

³⁵² YBILC, 1988, vol II. 17 para 49.

³⁵³ YBILC, 1988, vol II. 18 para 49.

³⁵⁴ ICJ Reports 1962, 6 at seq

³⁵⁵ Pl: Brownlie: Principles of Public International Law, 462

tartásuk. A győztes államok műkincseinek és egyéb értékeinek elhurcolása helytelen cselekedet volt és az elhurcolás tényével összefüggő jóvátételi kötelezettség összegét minden valószínűség szerint a győztes államok bele is építették a legyőzött államok terhére megállapított hatalmas jóvátételi összegbe. Így a legyőzött államoknak az értékes javak elhordásával kapcsolatos felelőssége pusztán a nevezett objektumoknak a saját területükön való tartására terjedhetett ki. Annak ellenére tehát, hogy a legyőzött állam kötelezettsége semmi más nem volt e tekintetben, mint a jogszerűtlen magatartás abbahagyása, amellyel a műkincseket és egyéb értékeket a saját területén tartotta, a békeszerződések ezt a jogi kötelezettséget mégis minden esetben az *in integrum restitutio*, azaz az eredeti állapot helyreállítása kifejezéssel illették, így például a magyar békeszerződés 23. cikke "Az *in integrum restitutio* és az ideiglenes intézkedések" címet viseli.³⁵⁶

Úgy tűnik, hogy a gyakorlatban összefügg az a szerep, amelyet a *cessatio*, és amelyet az ideiglenes intézkedések betöltenek a nemzetközi jogban. Az ideiglenes intézkedéseket a bíróságok a jogvita érdemi eldöntése előtt, a fokozódás veszélyét magába foglaló jogsértések haladéktalan megszüntetése érdekében alkalmazzák. A *cessatio* szerepe is hasonló, a jogsértő államot arra kötelezi, hogy hagyja abba a jogsértő magatartását - független attól, hogy ezt követően még az addig bekövetkezett károk vonatkozásában milyen jóvátétellel tartozik a sértett államnak. A Nemzetközi Bíróság Statútumának 41. cikke alapján a bíróságnak "hatalmában áll megjelölni, amennyiben úgy gondolja, hogy a körülmények megkívánják bármilyen ideiglenes intézkedést, amelyet valamelyik fél vonatkozó jogainak megőrzése érdekében meg kell tenni". Az ideiglenes intézkedéseket semmiképpen nem lehet úgy tekinteni, mind ideiglenes ítéleteket. Így például Németország kérését a *Chorzów* gyár ügyében az ideiglenes intézkedések elrendelésére azzal utasította el a Bíróság 1923-ban, hogy az tulajdonképpen olyan ideiglenes ítélet meghozatalát várja a bíróságtól, amelyik a végleges döntésre is alapvető kihatással lehet. Németország ugyanis azt kérte, hogy ideiglenes intézkedéssel ítéljenek meg egy meghatározott pénzüsszeget az államosított *Chorzów* gyár részére, hogy az ilyen módon el tudja kerülni a csődöt, amely a jogtalan kisajátítás következtében várna rá. (A pergátló kifogások tárgyában hozott ítéleteiben ellentétes gyakorlatot követ a Bíróság. Amikor az Angol-Iráni Olajtársaság ügyben döntött a Bíróság, megállapította, hogy az Egyesült Államok kifogásai nem "kizárólagosan pergátló jellegűek"³⁵⁷, és -többek között- ezért zöld utat engedett a peres eljárás érdemi részének.)

³⁵⁶ A magyar háborús jóvátételek kérdését részletesen elemezte Vásárhelyi István: *Restitutión in International Law* (Bp, 1964) című művében

³⁵⁷ Angol - Iráni Olajtársaság ügye (Egyesült Királyság / Irán) - 1952 ICJ Reports p.97 et seq, 54. pont

A Bíróság mindazonáltal csak akkor rendelt el ideiglenes intézkedéseket, ha meg volt győződve arról, hogy annak elmulasztása esetén az érintett államok közötti konfliktus tovább fokozódna, és helyrehozhatatlan kárt eredményezne. Erre hivatkozva utasította el például a bíróság, hogy ideiglenes intézkedéseket rendeljen el a Great Belt ügyben³⁵⁸, amelyben úgy látta, hogy meghozhatja ítéletét még mielőtt az ügyben érintett híd építése megkezdődne.

Az alábbiakban az ideiglenes intézkedések három aspektusát fejtettük ki, nevezetesen:

a. Az aktus jogsértő jellegét *prima facie* nem vizsgálja a bíróság. b. Ez a jogorvoslat csak akkor rendelhető el, hogyha helyrehozhatatlan kár, azonnali veszély áll fenn, továbbá ha a jogsértés fokozódásától kell tartani. c. E rendelkezésnek nem lehet hatása az ügy érdemi eldöntésére.

Egyértelműnek tűnik, hogy eddig minden olyan esetben, amikor a bíróság ideiglenes intézkedés alkalmazását rendelte el, egyúttal a jogsértő magatartás abbahagyására is felszólított. Bár azt mondhatjuk, hogy az ideiglenes intézkedések elrendelése mindig *cessatio*s kötelezettséget is jelent a jogsértő állam számára, azonban a *cessatio* alkalmazási köre szélesebb annál, és nem csak az ideiglenes intézkedések körére vonatkozik.

A 41. cikk megfogalmazása, mely szerint a Nemzetközi Bíróság jogosult megjelölni azokat az intézkedéseket³⁵⁹, amelyeknek a feleknek meg kellene felelniük azt indikálhatja, hogy az ideiglenes intézkedés elrendelése pusztán óhaj a Bíróság részéről és a feleknek esetleg joguk lenne azt figyelmen kívül hagyni. A nemzetközi jogi doktrínában folyó vita az ideiglenes intézkedések speciális szerepéről meghaladja ennek a dolgoznak a kereteit. Mindenesetre szeretném hangsúlyozni, hogy az arány, amilyen mértékben az államok készek a Nemzetközi Bíróság ideiglenes intézkedéseit végrehajtani, jelentősen kisebb, mint amilyen mértékben az államok készek alávetni magukat a Nemzetközi Bíróság ügydöntő ítéletének. Példának elég megemlíteni az Angol-Iráni Olajtársaság ügyben³⁶⁰, a Nicaragua-ügyben³⁶¹, valamint a Francia nukleáris kísérletek ügyében³⁶² hozott ideiglenes intézkedéseket. Nehéz megmagyarázni, hogy vajon miért nem volt hajlandó az államok egy része végrehajtani a Nemzetközi Bíróság által elrendelt ideiglenes intézkedést. Az mindenesetre megállapítható, hogy a Bíróság Statútumának 41. cikke olyan többféle módon is értelmezhető megfogalmazást tartalmaz, amely

³⁵⁸ A Great Belt szoroson való áthaladás ügye (Finnország / Dánia) - 1991 ICJ Reports p.2

³⁵⁹ Nemzetközi Bíróság Statútuma,

³⁶⁰ A Bíróság 1992 ápr 14-i döntése az ideiglenes intézkedésekről az Angol - Iráni Olajtársaság ügyében (Egyesült Királyság / Irán) - 1992 ICJ Reports p.97,

³⁶¹ A Bíróság 1984 május 10-i döntése a Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók ügye - 1986 ICJ Rep. p. 14

³⁶² A Bíróság 1973 június 22-i döntései a Francia nukleáris kísérletek ügyeiben (Ausztrália / Franciaország valamint Új Zéland / Franciaország) - 1974 ICJ Reports p. 253 illetve p. 457

elég kétértelmű ahhoz, hogy kibúvót teremtsen a határozatot végrehajtani nem kívánó államok számára. Ez önmagában is elegendő tanulságot hordoz magában a Nemzetközi Jogi Bíróság előtt folyó valamennyi kodifikációs kísérlet vonatkozásában. Az államok felelőssége tekintetében előkészített tervezetnek csak akkor lehet gyakorlati haszna, hogyha minden vonatkozásában elég egyértelmű, precíz és részletes megfogalmazásokat foglal magában.

9.4 A *cessatio* koncepciójának fejlődése a Nemzetközi Jogi Bizottságban

9.4.1 Riphagen *cessatio*s koncepciója

Riphagen világosan meghatározta az elsődleges és másodlagos kötelezettségek kapcsolatát és ennek keretei közzé a *cessatio*t is beillesztette. Riphagen jóvátételi elképzelései szerint a jogsértő aktus nem hat ki az eredeti kötelelemre, azaz a jogsértő állam továbbra is köteles megvalósítani azt az obligatit, amelyet eredetileg magára vállalt. Mindamelllett a jogsértő aktus új kapcsolatot keletkeztet a sértett és a jogsértő állam között. Riphagen másodlagos obligationak nevezi azokat a kötelezettségeket, amelyeket a jogsértő magatartás keletkeztet az érintett államok között. Ilyen másodlagos kötelezettségként az állam, amely a jogsértő magatartást megvalósította, köteles az eredeti kötelezettségét utólagosan teljesíteni³⁶³ és amennyiben ez már nem lehetséges, köteles valamilyen helyettes teljesítéssel pótolni, amely leggyakrabban kártérítés, esetleg elégtétel formájában valósulhat meg³⁶⁴.

Riphagen úgy tekintett a *cessatio*ra és az eredeti állapot helyreállítására, mint a jóvátétel különböző fokozataira³⁶⁵. Mind a *cessatio*, mind pedig az *in integrum restitutio* az eredeti kötelelem utólagos teljesítése felé vezetnek³⁶⁶ - véleménye szerint "a *cessatio* és az *in integrum restitutio* között a fő különbséget e két jogintézmény céljában lehet meghatározni." Szerinte a *cessatio* fő célja az, hogy elhárítsa a jogsértő magatartás következményeit, amelyek a *cessatio* nélkül, ezt követően tovább folytatódhatnak, míg az eredeti állapot helyreállítását azért alkalmazzák, hogy visszaállítsák azt a helyzetet, mely akkor létezett volna, hogy ha jogsértés nem következett volna be³⁶⁷.

Riphagen második jelentésében hangsúlyozta, hogy a *cessatio* kötelez arra, hogy a jogsértés folyamatos hatásait megállítsák³⁶⁸. Ezt a nézetét hatodik jelentésében fejtette ki újra, amelyben kiemelte, hogy a *cessatio*

³⁶³ YBILC, 1980 vol II (Part One), Preliminary report 115 para 43

³⁶⁴ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 99 para 150, 90 para 93, 88 para 75

³⁶⁵ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 98, para 145

³⁶⁶ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 101

³⁶⁷ YBILC, 1980 vol II (Part One), Preliminary report 112 para 29

³⁶⁸ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 98 para 144

azokra a jogsértésekre vonatkozik, amelyeknek folyamatban lévő hatásai vannak³⁶⁹. Ennél a pontnál hangsúlyozni Riphagen koncepciójának különbözőségét a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetéről. Egy folyamatos aktusnak természetesen folyamatos hatásai vannak, de egy pillanatnyi aktus is folyamatos hatásokkal járhat. Éppen ezért az a kör, amelyben Riphagen koncepciója szerint *cessatio*t kellene alkalmazni, szignifikánsan bővebb, mint akár Arangio Ruiz, akár a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében foglaltak. Hiszen az utóbbiak szerint a *cessatio* alapfeltétele, hogy a jogsértés a *cessatio* pillanatában még folyamatban legyen, míg Riphagen szerint elegendő, ha annak a hatásai még fennállnak.

Riphagen szerint nemcsak az utólagos teljesítés bontható különböző fokozatokra, de a *cessatio*t magát is két részre lehet osztani. Riphagen szerint a *cessatio*t a "jogsértés abbahagyása stricto sensu" és a "jogsértés abbahagyása lato sensu szakaszokra bontható³⁷⁰". A *cessatio* szűkebb értelemben a jogsértés folyamatban lévő hatásainak elhárítását jelenti³⁷¹, míg tágabb értelemben a jogsértő állam kötelezettségét foglalja magában arra, hogy alkalmazza az országában elérhető belső jogorvoslati lehetőségeket a jogsértő aktus vonatkozásában. Riphagen azt is megjegyezte, hogy azokban az esetekben, amelyekben hajók, dokumentumok vagy pénz visszaadásáról rendelkeztek, precízebb lenne ezeket a döntéseket *cessatio*t elrendelőknél minősíteni, mint olyanoknak, melyekben a bíróság az eredeti állapot helyreállítását ítélte meg³⁷².

Riphagen a szűkebb értelemben vett *cessatio*ra a személyek szabadon bocsátását és a jogsértő állam által elhurcolt javak visszaadását tekintette a legjobb példának³⁷³. Tágabb értelemben vett *cessatio* példáiként jóvátétel megfizetését, kártérítés fizetését, az erkölcsi kárra a jogsértő magatartás elkövetéséért felelős személy megbüntetését nevezte meg, annyiban amennyiben ezek a lépések a jogsértő állam belső jogrendszerében elérhető jogorvoslati lehetőségek voltak³⁷⁴. Megjegyzem, ez meglehetősen érdekes vélemény, mely szerint az államok *cessatio*s kötelezettsége bármilyen módon is a saját belső jogrendszerüktől függne.

Riphagen azt is megjegyzi, hogy a jóvátétel és a *cessatio* kategóriáit ugyanarra a jogcselekményre is lehet alkalmazni. Azt írta, hogy a *cessatio* "olyan magatartást is magába foglalhat, amelyet egyes szerzők az *in integrum restitutionem* is minősítenek. Úgy tűnik, hogy semmilyen ellenvetés nem támasztható ezen minősítéssel szemben"³⁷⁵.

³⁶⁹ YBILC, 1985 vol II (Part One), Sixth report 9 para 3

³⁷⁰ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 101

³⁷¹ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 98 para 144

³⁷² YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 88 para 77

³⁷³ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 91 para 99

³⁷⁴ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 97 para 140

³⁷⁵ YBILC, 1981 vol II (Part One), Second report 95 para 125

9.4.2 Arangio Ruiz és a Nemzetközi Jogi Bizottság által a felelősségi cikkek első olvasatban elfogadott tervezetéhez fűzött kommentárja

Arangio Ruiz és a Bizottság kommentárját egyszerre lehet tárgyalni, hiszen úgy tűnik, hogy ez a két elképzelés tulajdonképpen teljes egészében fedi egymást. Tulajdonképpen a *cessatio* vonatkozásában a Nemzetközi Jogi Bizottság által tett kommentár Arangio Ruiz jelentésének rövidített szövege.

Arangio Ruiz szerint a *cessatio* eredeti kötelezettség teljesítését írja elő³⁷⁶. A *cessatio* révén - írja a jogsértő állam pusztán a vonatkozó eredeti szabálynak tesz eleget³⁷⁷. Ha azonban a *cessatio* az eredeti kötelelem része, milyen jogalapja van annak, hogy ezzel az államok felelősségéről szóló tervezetben foglalkozzanak? Arangio Ruiz maga is fontolgatta, hogy szükséges-e a *cessatio* intézményének beépítése a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetébe vagy inkább teljesen ki kellene hagynia belőle³⁷⁸. Végül azon az alapon tartotta helyesnek a *cessatio* vonatkozó rendelkezés beépítését a Tervezetbe, hogy a bekövetkezett *cessatio* mértéke kihat a jóvátétel minőségére és mennyiségére.

Arangio Ruiz és a Bizottság véleménye szerint a *cessatio* úgy kell tekinteni, mint amelynek nemcsak létezését, de tényleges működését is az eredeti kötelelem pusztán ereje határozza meg, függetlenül a sértett állam bármilyen követelésétől³⁷⁹. Más szavakkal, a jogsértő állam akkor is köteles az eredeti obligatioját teljesíteni, ha a sértett állam ezt nem kéri tőle. Ezen álláspont szerint a kártérítés minden jogsértő magatartás természetes következménye, függetlenül időtartamától³⁸⁰. Mindazonáltal csak a folyamatos jellegű jogsértések jogosítják fel a sértett államot, hogy azonnali és teljes *cessatio*t követeljen³⁸¹.

A *cessation*nak három fő formája lehet, az egyikben az állam tevérsre kötelezett, a másodikban tartózkodásra, a harmadik kategóriában pedig egy bizonyos módon kell megtennie valamit, attól függően, hogy a nem teljesített eredeti kötelelem milyen tartalommal bírt. A sértett állam *cessatio*t követelhet minden hatályban lévő és még nem teljesített elsődleges kötelezettségre, függetlenül attól, hogy azok tevérsre, nem tevérsre vagy egy meghatározott módon való cselekvésre kötelezik-e a jogsértő magatartást megvalósító államot.

Ezzel a megközelítéssel Arangio Ruiz nagymértékben kiterjesztette a *cessatio* fogalmát. Mindeddig *cessatio* alatt olyan intézkedést értettek, amelyet szükséghelyzetben alkalmaztak azért, hogy a további aktív jogsértésnek

³⁷⁶ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 11 para 22

³⁷⁷ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 20 para 59

³⁷⁸ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 20 para 59

³⁷⁹ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 20 para 55

³⁸⁰ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 13 para 33

³⁸¹ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 13 para 33

elejét vegyék. Ez a hagyományos megközelítés Arangio Ruiz érvrendszerét sem hagyta érintetlenül, például amikor a személyek szabadon bocsátásának kategorizálásáról elmélkedett, Arangio Ruiz úgy látta, hogy ezt az intézkedést azért célszerű *cessation*-nak és nem az *in integrum restitution*-nak minősíteni, mert itt "a szabadon bocsátás jogsértés sürgős abbahagyásának kérdését érinti". A Special Rapporteur álláspontja szerint azonban nem csak a sürgős és elmaradásuk esetén elháríthatatlan veszélyt vagy kárt magában hordozó esetekben kívánta a *cessatio* jogi lehetőségét a sértett állam részére biztosítani, hanem minden olyan esetben, amikor a jogsértő állam valamilyen kötelezettsége teljesítésével késedelemben van³⁸²

Célszerű lehet azt is megemlíteni, hogy sok esetben az elsődleges kötelelem tartalmazza a megsértésének jogkövetkezményeit is. Ezek bizonyos esetekben nem a teljesítendő szolgáltatás feltétlen kikényszerítésére irányulnak, hanem a jogsértő magatartást tanúsító államot valamilyen más előnytől fosztják meg. Arangio Ruiz jelentésében nem foglalkozott ezzel a problémával, s azzal sem, hogy vajon egyszerre lehetne-e a jogsértő magatartást elkövető államot súlytani az elsődleges kötelelem nem teljesítés esetére kikötött negatív jogkövetkezményekkel ezen felül még a nem teljesített szolgáltatás utólagos megvalósítását is követelve.

Összefoglalva, Arangio Ruiz szerint a nemzetközi jogban létezik egy olyan jogi eszköz, nevezetesen a *cessatio*, amelyik egyáltalán nem része az államok felelősségével kapcsolatos szabályoknak, de amelyet a sértett állam az alapkötelezettség hatályossága esetén feltétlenül követelhet a folyamatos jogsértést megvalósító államtól. Sőt, ezenfelül a *cessatio* arra is kényszeríti a jogsértő államot, hogy az eredeti megállapodásban foglalt kötelezettségét akkor is teljesítse, ha azt a sértett állam egyáltalában nem követeli vagy a nem teljesítéshez az elsődleges kötelelem más jogkövetkezményeket fűz. Az előbbiekkal összhangban, a felelősségi Tervezet első olvasatban történő elfogadása során a bizottság az alábbi szabályt alkotta meg:

Cessatio

*Az állam, amelynek a magatartása folyamatos jellegű nemzetközi jogsértő magatartást valósít meg, köteles ezt a magatartást abbahagyni, tekintet nélkül arra a felelősségre, amelyet ezzel már kiváltott.*³⁸³

9.4.3 James Crawford *cessatio*s elképzelései

James Crawford az államok felelősségéről szóló harmadik jelentésében³⁸⁴ ismertette koncepcióját a *cessatio* kérdésében. A Special Rapporteur hangsúlyozta, hogy tisztában van azokkal a kifogásokkal, amelyeket a

³⁸² YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 18 para 50

³⁸³ Az első olvasatban elfogadott tervezet 41. cikke

³⁸⁴ A/CN.4/507.

*cessatio*val kapcsolatban hangsúlyozni szokás, és amelyek egy része az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának kommentárjában is megjelent. Ezek közül a legfontosabb Crawford szerint az a vélemény, hogy a *cessatio* nem is tartozik a nemzetközi jogsértő magatartások felelősségi következményeihez, hanem egyszerűen az alapköteleből ered. Ezt Crawford sem tagadta, de ugyanakkor megjegyezte, hogy sok esetben a jogsértett állam elsődleges érdeke nem annyira a jóvátételhez, mint az alapkötelem teljesítéséhez, azaz a *cessatio*hoz kötődik. A Special Rapporteur utal a brit kormány állásfoglalására, mely hangsúlyozta, hogy a *cessatio* nincs jól definiálva, hiszen csak a jogsértő magatartások vonatkozásában mondja ki, hogy az eredeti kötelemet teljesíteni kell, holott ugyanez terheli az államokat azon magatartások tekintetében, amelyek azért nem minősíthetők jogsértőnek, mert a nemzetközi jogi felelősségről szóló Tervezet valamely rendelkezése folytán kimentési ok alá esnek. Crawford, bár utal a brit álláspontra, azt semmilyen módon nem kommentálja és a későbbiekben sem igyekszik ezt az érdekes ellentmondást feloldani. Crawford hat érvet is felsorakoztatott annak alátámasztására, hogy az államok felelősségéről szóló Tervezetben célszerű a *cessatio* jogintézményét is alkalmazni:

a.) Csak jogsértés következményeként kerülhet sor a *cessatio* jogintézményének alkalmazására.

b.) A folyamatos jogsértő magatartás jogintézményét a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezete már magában foglalja, ezért szükséges az ezzel kapcsolatos jogkövetkezmények leírása is.

c.) Ha a *cessatiót* a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezete nem foglalná magába, egyes esetekben az államok kártérítés ellenében szabadon követhetnének el jogsértéseket, anélkül, hogy az eredeti kötelemből eleget kellene tenniük.

d.) A nemzetközi jogban gyakran fontos az eredeti kötelem teljesítése, és az eredeti állapot helyreállítása. A jóvátétel és a *cessatio* túl közeli jogi kapcsolatban állnak egymáshoz ahhoz, hogy ne kelljen azt valamilyen módon tisztázni a Tervezetben is.

e.) Az államok nem támogatják azt, hogy a 41. cikket, amely a *cessatio*val foglalkozik, töröljék a Tervezetből.

9.4.4 Crawford álláspontjának visszhangja a Bizottságban

A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy a jóvátétellel kapcsolatos másodlagos kötelemből nem szüntetik meg az alapkötelezettséget, és támogatták, hogy a *cessatiót* egy másik jogintézménnyel - a jogsértés megisméltése ellen adott biztosításokkal és garanciákkal - összevonva foglalják bele az állam felelősségéről szóló Tervezetbe. A korábbi Special Rapporteur Arangio Ruiz hosszasan és részletesen elemezte a pillanatnyi jogsértések és a folyamatos

elhatárolásának metodikáját és úgy vélte, hogy csak a folyamatos magatartásként megvalósító jogsértő cselekmények váltják ki a *cessatio* kötelezettségét. Ezt a megközelítést a Nemzetközi Jogi Bizottságban kritika érte, a tagok közül többen úgy vélték, hogy a jogsértő állam a pillanatnyi jogsértések sorozatának leállítására épp úgy köteles, mint a folyamatos jogsértés abbahagyására. A végső Tervezetben elfogadott szövegben az utóbbi álláspontot láthatjuk visszatükröződni, egyéb vonatkozásokban azonban a Bizottság a *cessatio* vonatkozó korábbi koncepciót érintetlenül megtartotta:

"*Cessatio* és meg nem ismétlés"³⁸⁵

A nemzetközi jogsértő magatartásért felelős állam kötelezettsége, hogy
(a) abbahagyja a magatartást amennyiben folyamatban van"

9.5 *Cessatio* és az *in integrum restitutio* összehasonlítása

9.5.1 Mi a jelentősége a restitúciónak azokban az esetekben ahol a *cessatio* nem követelhető

Az alábbiakban azt az állítást szeretnénk alátámasztani, hogy azokban az esetekben, ahol *cessatio*t nem lehet megítélni, az *in integrum restitution*nak sincs külön szerepe. Elöljáróban szeretnénk hangsúlyozni, hogy a *cessatio* és a restitúció szerepének részletes elemzésekor az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának a felelősségre vonatkozó Tervezetéhez első olvasatban elfogadott szövegéhez csatolt kommentárt vettük figyelembe, egyrészt azért mert a Bizottságnak egyelőre nem volt módja a végső Tervezethez Kommentárt csatolni, másrészt a Nemzetközi Jogi Bizottság nem is utalt arra, hogy a *cessatio*t illetően eredetileg elfogadott koncepcióját felül szándékozna vizsgálni.

A *cessatio*, ahogy azt a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezete hangsúlyozza, nem része a kártérítés struktúrájának. Mindazonáltal "a *cessatio* elválaszthatatlan lehet a jóvátétel egyéb formájától, nevezetesen az eredeti állapot helyreállításától"³⁸⁶. Bizonyos magatartások beleférnek a *cessatio* jogi kategóriájába "ugyanaz az aktus ugyanakkor az eredeti állapot helyreállításának is minősülhet"³⁸⁷.

A *cessatio* és az eredeti állapot helyreállítása is számtalan elméleti problémát vetett fel. Az eredeti állapot helyreállításával kapcsolatos legjelentősebb vita arra vonatkozott, hogy vajon mit is tekintsenek a jogászok eredeti állapotnak, amelyet helyre kell állítani. A jogtudósok egyik csoportja úgy minősítette az *in integrum restitutio*t, mint amelyik a 'status quo ante' helyreállítására kötelez, azaz annak az állapotnak a visszaállítására,

³⁸⁵ A végleges Tervezet 30. cikke

³⁸⁶ YBILC, 1993 vol II (Part I) 56 para 8

³⁸⁷ *ibid.*

amely a jogsértést megelőzően állt fenn. A jogtudósok másik csoportja úgy látta, hogy a helyreállítás annak az állapotnak a megteremtésére kötelez, amely akkor létezett volna, ha a jogsértés egyáltalán nem következik be. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága egyértelműen állást foglalt az előző megközelítés mellett, mely szerint az *in integrum restitutio* "a jogsértés előtt létezett állapot helyreállítása"³⁸⁸. Érdekes lehet megvizsgálni, hogy a másik megközelítés elfogadása vajon a *cessatio* és az *in integrum restitutio* kapcsolatában vezetett-e volna bármilyen különbségre.

Az *in integrum restitutio* és a *cessatio* kapcsolatának közelebbi vizsgálatához érdemes az *in integrum restitutio*t a jogtudományban ismert különböző kategóriák szerint felosztani. Először is szeretném Arangio Ruiz koncepcióját alapul venni, aki az alapkötelmeket 'tevési' és 'nem tevési' kötelmekre bontotta föl. Ebből következően, amennyiben az alapkötelelem 'nem tevési' vonatkozott, akkor az azt megsértő magatartás egy jogsértő cselekmény volt, míg ha az alapkötelelem 'tevési' vonatkozott, akkor az állam, amely ennek a kötelezettségnek nem tett eleget, jogsértő mulasztást követett el.

Egy másik hasznos megkülönböztetés a jogsértő magatartások elkövetésének időtartamához kapcsolódik. Ezzel összhangban a magatartások lehetnek pillanatnyiak, vagy pedig folyamatosak. Ebben a felosztásban folyamatos aktusoknak tekintjük a nemzetközi jogi irodalomban összetett (complex) és vegyes (composite) aktusok elnevezéssel kategorizált magatartástípusokat is. Egy harmadik lehetséges felosztás szerint a jogsértő magatartás abbamaradhat, vagy továbbra is folytatódhat, annak a pillanatnak a vonatkozásában, amikor a sértett állam jogorvoslatot követel. Ez az osztályozás az előbbi felosztásból csak a folyamatos aktusokat érinti, és azokat bontja a jogorvoslat időpontjában már lezárult folyamatos jogsértő aktusokra és befejezett folyamatos jogsértő aktusokra. A pillanatnyi jogsértő aktusok esetében a folyamatosság, illetőleg befejezettség kérdésének vizsgálata természetesen értelmezhetetlen.

A három kategória egybevetésével tehát hat különböző jogsértő aktustípust lehet megkülönböztetni:

1. Pillanatnyi mulasztások
2. Pillanatnyi cselekvések
3. Folyamatos mulasztások, amelyek azonban befejeződtek, még mielőtt a sértett állam jogorvoslatot követelt volna.
4. Folyamatos jogsértő cselekmények, amelyek befejeződtek, még mielőtt a sértett állam jogorvoslatot kért volna.
5. Folyamatos jogsértő mulasztások, amelyek folyamatban vannak, a sértett állam jogorvoslatot követel.

³⁸⁸ YBILC , 1993 vol II (Part I) 62

6. Folyamatos jogsértő cselekmények, amelyek a jogorvoslati követelések idején még folyamatban vannak.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának *cessatio*val kapcsolatos definíciójából következik, hogy csak az 5. és a 6. esetben lehet jogorvoslatot követelni, *cessatio* formájában. Még mielőtt az 5. és a 6. esettípust elemezném, röviden érdemes az 1-4. esetre is kitérni. Ez jól illusztrálhatja azt a szerepet, amelyet az *in integrum restitutio* biztosíthat azokban az esetekben, amikor a *cessatio*s követeléseknek nincs jogalapja.

Pillanatnyi jogsértő mulasztás lehet például egy olyan nemzetközi jogi kötelezettség elmulasztása, amely valamely államot arra kötelezi, hogy megfelelő helyen és időben ellenőrzést gyakoroljon. Ezt a teljesítési kötelezettséget meghatározott helyen és időben kellett volna véghez vinni, az idő azonban eredménytelenül telt el, anélkül, hogy a jogsértő állam a megfelelő magatartást gyakorolta volna. Ha a mulasztást később is pótolni lehetne, akkor már nem pillanatnyi mulasztásról beszélhetnénk. Az ember és az államok sem képesek visszaforgatni az időt. Az *in integrum restitutio*ról, amelyik a status quo ante helyreállítására kötelez, csak akkor beszélhetünk, hogy ha a mulasztás eredményeképpen fizikai kár következett be. Ebben az esetben az *in integrum restitutio* a jogsértés következtében megsérült objektumok fizikai állapotának visszaállítását jelenti.

Ha "A" állam bombát dob "B" állam valamelyik városára, akkor legalábbis prima facie pillanatnyi jogsértő cselekvést követ el. A pillanatnyi jogsértő cselekmények jogkövetkezményeként beálló *in integrum restitutio*s követelés, a jogsértő magatartások eme második kategóriája esetében is csak a fizikai károk elhárítására vezet. Egyes nemzetközi jogászok ugyan az egyén jogi státuszának megváltoztatását eredményező jogszerűtlen aktusokat is a pillanatnyi jogszerű cselekvések kategóriájába sorolják, Arangio Ruiz Special Rapporteur azonban hangsúlyozta, hogy ez a minősítés helytelen. Szerinte a jogellenes kisajátításokat vagy foglalásokat a folyamatos jogsértések kategóriájába kell sorolnunk, mert az ilyen jellegű jogsértések két elemből állnak, a jogellenes status létrehozásából és annak fenntartásából. Ezzel Arangio Ruiz lényegében az összes jogi értelemben vett az *in integrum restitutio*t igénylő helyzetet kiemelte a pillanatnyi cselekmények vagy mulasztások kategóriájából, még tovább erősítve azt az álláspontot, amely csak a materiális értelemben vett *in integrum restitutio*t, azaz az említett esetekben a megváltoztatott fizikai helyzet visszaállítását tekinti az egy adott pillanatban megvalósuló jogsértés egyetlen helyreállítási formájának.

A jogsértő aktusokat kategorizáló csoportosításunk harmadik elemébe azon aktusok tartoztak, amelyek ugyan folyamatos mulasztást valósítottak meg egy ideig, de befejeződtek még mielőtt a sérelmet szenvedett fél jogorvoslatot követelt volna. Tegyük fel például, hogy "A" és "B" államok megállapodnak egy vízierőmű közös létrehozásában. Ha "A" állam késedelembe esik kötelezettségeinek teljesítését illetően, ezzel kárt okozhat "B" államnak. Tegyük fel, hogy "A" állam megkezdte kötelezettségeinek

szerződéses teljesítését addigra, amikor "B" állam jogorvoslatot követel tőle a késedelmes teljesítésre. A példa jól illusztrálja, hogy *cessatio* nem követelhető, hiszen a jogorvoslat pillanatában már aktív jogsértés nem volt folyamatban. Az eredeti állapot helyreállítása visszatérést jelent ahhoz a szerződéses rendhez, amelyben a felek megállapodtak. A mulasztás következtében "B" állam fizikai kárt szenvedett, az eredeti állapot helyreállítása ezeknek a károknak az elhárítását fogja eredményezni.

Osztályozásunk negyedik kategóriájára példa lehet az az eset, amikor "A" állam jogtalanul lefoglalja "B" állam hajóját, de a foglalást feloldja még mielőtt "B" jogorvoslati kérelemmel fordulna "A"-hoz. Cessationnak természetesen nem lehet helye, hiszen "A" állam már visszatért az eredeti kötelezettségének teljesítéséhez. Általában azzal, hogy az eredeti kötelezethez visszatérnek az államok, az eredeti állapot helyreállítását is megvalósítják, ha azonban aktív jogsértő magatartásuk fizikai kárt okozott, a helyreállítási kötelezettségük kiterjedhet arra, hogy a bekövetkezett káros fizikai változások következményeit elhárítsák.

A pillanatnyi jogsértő magatartások kivételével a fent leírt példák és az ezen kategóriákba sorolható esetek száma igen csekély. Mindazonáltal elméleti szinten érdemes volt végiggondolni a jogsértő magatartások lehetséges formáit és ezzel bizonyítani, hogy azokban az esetekben, amikor a *cessatio*, mint jogintézmény nem elérhető, akkor az *in integrum restitutio* szerepe is pusztán az eredeti állapot materiális értelemben történő visszaállítására korlátozódhat.

Utolsó két kategóriánkat a folyamatos jogsértő mulasztások, amelyek folyamatban vannak, amikor a sértett állam jogorvoslatot követel és a folyamatos jogsértő cselekmények, amelyek a jogorvoslati követelések idején még folyamatban vannak. Az előbbire a *Rainbow Warrior* választottbírói ügy³⁸⁹, az utóbbira pedig a Bős-Nagymarosi Terv ügye³⁹⁰ szolgálhatnak példaként.

Az eset, mint tudjuk, az ENSZ főtitkára által hozott döntés nem teljesítésével volt kapcsolatos. Franciaország felelős volt azért, hogy ügynökei elsüllyesztették a *Rainbow Warrior* hajót Új-Zéland egyik kikötőjében és ezért az ENSZ főtitkára többek között arra is kötelezte Franciaországot, hogy a robbantásokért közvetlenül felelős két ügynökét három éven keresztül Hao szigetén tartsa őrizetben. Franciaország azonban alig egy évvel a döntés megszületése után visszaengedte Franciaországba a két ügynököt. Új-Zéland ekkor újabb eljárást kezdeményezett, amely egy Választott Bírói felállításával járt együtt. Franciaország kötelezettsége meghatározott időn keresztül egy meghatározott állapot fenntartására (az ügynökök őrizetben tartására) irányult, ezért értékeljük az ezt megszegő aktust "folyamatos jogsértő

³⁸⁹ International Law Reports vol 82 499-589

³⁹⁰ Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. szept. 25.

mulasztásnak, amelyek folyamatban volt, amikor a sértett állam jogorvoslatot követel."

Az eljárásban Új-Zéland az *in integrum restitutio* jogintézményét választotta alapul azt követelve, hogy Franciaország haladéktalanul szállítsa vissza az ügynököket Hao szigetére. Új-Zéland kereseti kérelmében kifejezetten visszautasította, hogy helyreállítás helyett kártérítést fogadjon el. A Választott Bíróság végül, hosszadalmas eljárás után nem ítélte meg Új-Zéland részére a kért *in integrum restitutio*t, de ex gratia³⁹¹ fizetés formájában sub rosa kártérítést rendelt el. A Választott Bíróság azzal indokolta ítéletét, hogy az ENSZ főtitkára a második eljárás alapjául szolgáló döntésében úgy rendelkezett, hogy Franciaország három éven keresztül köteles ügynökeit Hao szigeten tartani és a *Rainbow Warrior* választottbírósi eljárás során hozott ítélet megfogalmazásakor az ENSZ főtitkárának döntésétől számítva már több mint három év eltelt. Miután az ügynököket a döntéstől kezdve kellett volna három éven keresztül Hao szigeten tartani, az a magatartás, amellyel Franciaország az ügynököket visszaszállította a kijelölt idő lejárta előtt, jogellenes volt. Az ügynökök részére Hao szigeten kijelölt tartózkodás ideje már lejárt, ezért az alapkötelezettség már nincs hatályban. A Választott Bíróság érvelése szerint tehát hiába bizonyítható, hogy Franciaország magatartása jogellenes volt, amikor a két ügynököt visszaszállította az anyaországba, az alapkötelezettség lejárta miatt az eredeti állapot visszaállítását többé nem lehet elrendelni.

Nem teljesen érthető, hogy az eredeti állapot helyreállítása miért nem volt megítélhető. Az eredeti állapot helyreállítása ugyanis a '*status quo ante*' helyreállítását jelenti, azaz a feleket jogi értelemben abba a történelmi helyzetbe vezeti vissza, amelyben a jogsértés megkezdésekor voltak. Ez alapján ha a jogsértés megkezdésekor Franciaország ügynökeire még két év száműzetés várt volna, akkor álláspontom szerint az eredeti állapot

³⁹¹ Az ex gratia, azaz a felelősség elismerése nélkül teljesített quasi jóvátétel szerepe nemzetközi jogban igen jelentős, azonban -éppen természeténél fogva- mégsem illeszthető az államok felelősségéről szóló tervezetbe. 1954-ben például az USA kormánya 2 millió dolláros ex gratia összeget ajánlott Japánnak a Marschall szigetek közelében folytatott nukleáris kísérletek következtében károsodott japán halászokkal összefüggésben. Az ügyet részletesen leírja Whiteman, Digest of International Law (1965) p.567. További eseteket ismertet Barron, J: After Chernobyl: liability for nuclear for nuclear accidents under international law: In Columbia Journal of Transnational Law, 1987 vol 25 647-672 p

Az Egyesült Államok javára, Chile ellenében 2611892 \$ fizetését ítélte meg egy választottbírósi eljárás 1992-ben, ex gratia alapon, Orlando Leiter, Allende elnök közeli munkatársának Washington belvárosában, 1976-ban bombamerénnyel történt meggyilkolásával összefüggésben. A merényletet minden valószínűség szerint chilei titkosügynökök hajtották végre, amelyet Chile tagadott, ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy valamely állam politikai gyilkosság az állam közhatalmi tevékenységébe tartozik és egy másik állam nemzeti bíróságai nem lehetnek jogosultak eljárni. Az ügyet részletesen ismerteti: Hess, Burkhard: Állami immunitás és nemzetközi jogi jogvédelem egy politikai gyilkosság kapcsán. In: Magyar Jog 8/94: 508-510

helyreállítása a Hao-ba való visszatérésnek és a büntetés folytatásának kimondását tette volna indokolttá az *in integrum restitutio* jogalapján. A választott bíróság döntése kissé ellentmond az 'ex injuria jus non oritur' elvnek, hiszen Franciaország jogellenes ténybeli magatartásával lényegében kibújt a nemzetközi jogi kötelezettsége alól, tehát jogszerűtlen magatartásával "szerzett jogot" arra, hogy valamilyen kötelezettségét ne teljesítse.

Amikor a Választott Bíróság meghozta ítéletét a *Rainbow Warrior* ügyben, akkor a *cessatio* koncepciója, úgy ahogyan ma az ismert, még nem létezett. Elfogadva a Választott Bíróság kissé erőltetettnek tűnő jogi logikáját, mely szerint a Hao szigetén történő három éves marasztalásra szóló döntés az annak meghozatalát követő harmadik év leteltével lejárt, Franciaország jogsértését úgy kell minősíteni, mint amely folyamatos volt akkor amikor Új-Zéland a jogsértés abbahagyását követelte. Az alapkötelezettség ugyanakkor a jogorvoslat nyújtásának időpontjában már befejezett volt, és ezért a *cessatio* megítélésére akkor sem kerülhetett volt sor, ha a jogsértés következményeként Új-Zéland erre vonatkozó jogi igényt terjesztett volna elő. A *Rainbow Warrior* választottbírói ügyből álláspontom szerint két fő következtetést lehet levonni: egyrészt, hogy nem elegendő a *cessatio*s követeléshez, hogy a jogsértés folyamatban legyen akkor, amikor a sértett állam a jogsértő magatartás leállítását követeli, de hatályosnak kell lennie akkor is amikor a jogorvoslatot megítélik. Másrészt a *Rainbow Warrior* választottbírói ügy tovább erősítette azt az elméleti álláspontot, amely szerint ha a *cessatio*-s követelésnek nincs jogalapja, az *in integrum restitutio* szerepe legfeljebb a kárt szenvedett javak fizikai helyreállítására terjedhet ki - amely szerep a helyreállítás vonatkozásában mindenképpen csak másodlagosnak értékelhető. Abban az esetben viszont, ha a választottbírói döntés meghozatalakor hatályos lett volna az alapkötelezettség, az ügynököknek mind a restitúció, mind a *cessatio* erejénél fogva vissza kellett volna kerülniük Haora, azaz a jogsértés két jogkövetkezménye a gyakorlatban ugyanannak a helyzetnek a létrehozását követelte volna a jogsértő államtól.

A Nemzetközi Bíróságnak a Bős-Nagymarosi Terv ügyében hozott ítéletét is célszerű lehet elemezni abból a célból, hogy a *cessatio* és az *in integrum restitutio* jogi kapcsolatát illetően további konklúziókat vonhassunk le, hiszen ebben az ügyben olyan folyamatos jogsértő cselekményekkel találkozunk, amelyek a jogorvoslati követelések idején még folyamatban voltak. Magyarország és Csehszlovákia kétoldalú megállapodást kötött 1977-ben a Bős-Nagymarosi erőműrendszer felépítéséről, és közös üzemeltetéséről. Magyarország különböző jogi alapokra hivatkozva, amelyet aztán a Bíróság nem minősített elfogadhatónak, felfüggesztette majd később megszüntette a munkálatokat mind Nagymarosnál, mind pedig Bősnél. 1992-ben Magyarország megszüntette az 1977-es szerződést, szintén jogellenesen, amelyért a Bíróság szintén kimondta a felelősségét. A Bíróság megállapítása szerint

Szlovákia szintén jogellenesen helyezte üzembe és működteti az általa C variánsnak elnevezett létesítményrendszert. Továbbá Szlovákia jogellenesen terelte el a Duna vizének 80-90 %-át saját területére. Annak ellenére, hogy a felek kölcsönösen alkalmazták a *cessatit* és az *in integrum restitutit*, mint kereseti kérelmüket megalapozó kategóriákat, a Bíróság egyik jogintézménnyel sem foglalkozik nevesítve ítéletében. A hágai Nemzetközi Bíróság ítéletével általános értelemben utal arra, "hogy a jóvátételnek a jogszerűtlen magatartás minden következményét fel kell ölelnie" és "ebben az ügyben a következményeket akkor lehet kiküszöbölni ha Magyarország és Szlovákia "újra kezdi együttműködését" az 1977-es szerződés keretei között. Az ítélet tartalmi keretei és a Bíróság megállapításai fényében érdemes részletesebben is megvizsgálni, hogy vajon a Nemzetközi Bíróság *cessatit* vagy az *in integrum restitutit* rendelt-e el, esetleg mind a kettőt.

A Bíróság megerősítette az eredeti kötelelem kötelező erejét, hangsúlyozva, hogy "az 1977-es szerződés továbbra is hatályos és meghatározza a felek között kapcsolatokat". *Cessatit* foglalna magában a döntés, ha kimutatható, hogy elrendelte a visszatérést az eredeti kötelelem teljesítéséhez. Ez talán az együttműködési kötelezettség tekintetében igaznak mondható, minden más szempontból nézve azonban határozottan tagadó választ adhatunk. A Bíróság ítélete azt sugallja, hogy a feleknek úgy kell az erőműrendszert működtetni, ahogy az a bírósági ítélet meghozatalakor fennállt, azaz a Bíróság úgy ítélte meg, hogy mindazokat a létesítményeket, amelyeket az 1977-es szerződés célul tűzött ki, de az ítélet meghozataláig nem épültek föl, a továbbiakban sem szükséges felépíteni. A Bíróság hangsúlyozta, hogy "a teljesítési kötelezettségeket túlhaladták az események, a tényleges helyzet teljes figyelmen kívül hagyását jelentené, ha a Bíróság elrendelné ezeknek a kötelezettségeknek a teljes megvalósítását"³⁹². Ezzel összhangban az ítélet nem kötelezte sem Magyarországot a Nagymarosi lépcső felépítésére, sem pedig Szlovákiát azon létesítmények lerombolására, amelyeket egyoldalúan, Magyarország beleegyezése nélkül hozott létre és működtetett.

A nemzetközi jogban két fő koncepció létezik, az eredeti állapot helyreállítása vonatkozásában. Az egyik szerint az *in integrum restitutio* a *status quo ante* visszaállítása, míg a másik szerint azt a helyzetet kell létrehozni, amelyik akkor létezne, hogyha nemzetközi jogsértést nem követtek volna el. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az első koncepció mellett tette le a voksát. Fontosnak tartom kiemelni, hogy annak a helyzetnek, amely az eredeti kötelelem megsértése következtében kialakult, egyik teória esetében sincs hatása arra a célállapotra, amelyet az *in integrum restitutio* eredményeképpen létre kell hozni. A jóvátétel mértékére, mennyiségére természetesen kihatással van az, hogy az egyes felek mennyiben tértek el az eredeti obligatitól, mindazonáltal az eltérés

³⁹² Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. Szept. 25., 136. pont

mértéke nem befolyásolja azt a kötelezettséget, hogy az egyik álláspont szerint a jogsértést megelőző állapotot, a másik álláspont szerint pedig a jogsértés bekövetkezése nélkül fennálló állapotot a felek kötelesek létrehozni. Visszatérve a Bős-Nagymarosi ügyben hozott döntésre, a Bíróság, a felekre nézve túlzottan terhesnek tartotta volna, hogy teljes *in integrum restitutio*t rendeljen el, annak ellenére, hogy megállapította, hogy mindketten jogellenesen jártak el. Talán a Bős-Nagymarosi Terv ügyének 'sui generis' jellege van, de még ha ez igaz is lenne, az *in integrum restitutio*ra vonatkozó elméletnek tisztázni kellene, hogy mely esetekben és milyen mértékig lehet a kártérítési kötelezettségek megállapításánál a jogsértések következtében kialakult tényleges helyzetet figyelembe venni. A fő kérdés az, hogy hogyan lehet az 'ex injuria jus non oritur' elvet bizonyos realitásokkal összeegyeztetni. Hiszen az utóbbit egész egyszerűen nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, ahogyan arra Bedjaoui bíró is utalt különvéleményében. "Ez az a megkerülhetetlen realitás, amellyel a bírónak szükségszerűen dolgoznia kell és megpróbálnia azt összhangba hozni a joggal, amelynek kimondása kötelezettsége."³⁹³

A Bős-Nagymarosi Terv ügyében a felek ugyan röviden kitértek a *cessatio*ra, de ennek keretében mind Magyarország, mind Szlovákia ugyanazokat a követeléseket ismételte meg, mint amelyeket a jóvátétel keretei között vindikáltak³⁹⁴, a bíróság pedig egyáltalán nem foglalkozott a *cessatio* jogintézményével. A periratokat olvasva az lehet az érzésünk, hogy a felek jogászai csak a biztonság kedvéért szerepeltették a *cessatio*t. A Bős-Nagymarosi Terv ügye pedig azon folyamatos jogsértő cselekményeket foglal magába, amelyek a jogorvoslati követelések idején még folyamatban vannak. A legnagyobb horderejű ügyek kétségkívül ebbe a kategóriába tartoznak, a *cessatio*nak és a *restitutio*nak éppen ezekben az esetekben kellene a leghatásosabban működniük. A Bíróság érvelése, mely szerint egyes teljesítéseket "túlhaladtak az események" párhuzamba állítható azzal, hogy a *Rainbow Warrior* ügyben arról beszéltek, hogy egyes kötelezettségek hatályukat veszítették. Az igazság pedig leginkább abban ragadható meg, hogy léteznek olyan helyzetek, amikor a gyakorlatban nincs visszaút a jogsértés előtti helyzethez. Ezekben az esetekben a nemzetközi bírót sem a *cessatio* sem az *in integrum restitutio* nem segíti, mindkét jogintézmény ereje megtörik annak az államnak az ellenállásán, amelyet az alapkötelelemhez való visszatérés, az eredeti állapot helyreállítása alapvető érdekeiben vagy méltóságában sért. A nemzetközi bírónak éppen ezért nincs más választása, mint hogy az eredeti kötelelem hatályát kétségbe vonja és így mentse fel a jogsértő államot az eredeti obligatio teljesítésétől.

³⁹³ Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Bedjaoui bíró különvéleménye.

³⁹⁴ Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) - Ítélet, 1997. Szept. 25. 127-129. pont

9.5.2 A *cessatio*, mint kötelezettség az eredeti kötelelem teljes és feltétlen teljesítésére

Köteles-e a jogsértő állam teljes egészében teljesíteni az alapkötelezettségét vagy a *cessatio* pusztán arra kötelezi a jogsértő államot, hogy kezdje meg az alapkötelezettség teljesítését. Első látásra könnyűnek tűnik a kérdés megválaszolása, legalábbis elméleti értelemben, a *cessatio* az alapkötelelem teljes egészében történő végrehajtására kötelez. De hipotetikus példákon keresztül érdemes ennek különböző aspektusait végiggondolni. Ennél a gondolatmenetnél eltekintünk annak a kérdésnek a vizsgálatától, hogy az az állam, amelynek magatartása folyamatos nemzetközi jogsértés köteles-e egyáltalán felelősségének megállapításától függetlenül is abbahagyni jogsértő magatartását. A továbbiakban ennek a *cessatio*s kötelezettségnek a meglétéből indulunk ki, de ugyanakkor jelezzük, hogy egyes szerzők ezt kétségbe vonják.³⁹⁵

Feltételezzük, hogy "A" állam úgy érzi, hogy valamilyen okból nem képes a "B" állammal kötött szerződés rendelkezéseit betartani. Tegyük fel, hogy "A" állam nem talál magának megfelelő jogalapot arra, hogy jogszerűen elutasítsa a kettejük között létező szerződés teljesítését vagy esetleg a választottbírói ítélet mondja ki, hogy az "A" állam által a szerződés teljesítésének megtagadására felhozott indokok kellő alap nélküliek. Az *in integrum restitutio* kötelezettsége abban az értelemben, ahogyan azt a Nemzetközi Jogi Bizottság használta, arra kötelezi "A" államot, hogy azt a helyzetet állítsa vissza, amelyik a szerződés megsértése előtt fennállt. Tegyük fel, hogy választott bíróság mondta ki "A" állam kötelezettségét arra, hogy teljesítse a "B"-vel kötött szerződésnek rendelkezéseit. "A" államnak ezt követően meg kell kezdeni a szerződés teljesítését, de vajon kötelezve van-e arra, hogy minden eszközzel és az egyébként jogalappal támasztható kifogások figyelmen kívül hagyásával teljes egészében végre is hajtsa?

Elképzelhető, hogy a szerződés végrehajtása folytán a későbbiekben olyan ok merül fel, amelyik a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény vagy pedig magának az eredeti szerződésnek a rendelkezésébe ütközik, és ily módon kellő jogalapot teremt annak felfüggesztésére, esetleg megszüntetésére. Meggyőződésem tehát, hogy az olyan kötelmek esetén, amelyek meghatározott eredmény létrehozására köteleznek, a *cessatio* nem magának az eredménynek a létrehozására nyújt biztosítékot, hanem arra, hogy az eredetileg rögzített, - mértékben és módon, erőfeszítéseket tegyen a meghatározott eredmény elérésére. Ha azonban olyan ok merül fel, amely az általános nemzetközi jog rendelkezései szerint vagy éppen a

³⁹⁵ Derman, D.: La cessation de l'Acte Illicite. Revue Belge de Droit International Public, 1990. I. 477.p.; Dominicé, C.: Observations sur les Droits de l'État Victime d'un Fiat Internationalement Illicite. In P. Weil (ed.): Droit International. Paris, 1982. 1. köt. 15. p.; és Graefrath, B.: Responsibility and Damage Caused - Relationship between Responsibility and Damage. HR, 1984. II. 19, 73. skk. p.

korábban kötött szerződés alapján mentesítené az államot az eredmény létrehozásának kötelezettsége alól, a *cessatio* nem kötelezheti arra, hogy mindezek dacára az eredményt mégiscsak létrehozza. Ezenfelül érdemes azt is megemlíteni, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezete szerint az *in integrum restitutio* sem abszolút kötelezettség. Léteznek olyan esetek, amelyekben az állam megtagadhatja azt, hogy másodlagos kötelezettségként az *in integrum restitutio*val orvosolja a jogsértő magatartásával bekövetkezett helyzetet. Így például ha az *in integrum restitutio* aránytalan terhet jelentene akkor a megfelelő esetekben kártérítéssel lehet helyettesíteni.

Ezzel szemben a Nemzetközi Jogi Bizottság a *cessatio*val kapcsolatban kifejtette, hogy "a jogsértő magatartás abbahagyására vonatkozó kötelezettségének korlátlanok kell lennie"³⁹⁶. Arangio Ruiz még egyértelműen fogalmazott: "Azért kell elkülöníteni a *cessatio*t a jóvátételtől, hogy elkerüljük azt, hogy a *cessatio* tárgya lehessen a jóvátétel, különösen pedig az *in integrum restitutio* tekintetében alkalmazható kivételeknek és korlátozásoknak"³⁹⁷.

Összefoglalva, amikor az *in integrum restitutio*ra kerül sor, az eredeti kötelelem teljesítésének kötelezettsége álláspontom szerint három esetben korlátozás alá esik. Ezek a következők:

a. Azon feltételek megvalósulása esetén, amelyek az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának az államok felelősségéről szóló tervezete szerint az *in integrum restitutio* helyett kártérítés megfizetését engedik meg.

b. Minden olyan korlátozás, amelyet az eredeti kötelezettség megenged, és ezen kötelezettség teljesítése vonatkozásában, különös tekintettel arra az esetre, ha az alapkötelemben benne foglaltatnak a *cessatio*val kevésbé terhes jogkövetkezmények.

c. Azok a kimentési okok, amelyek az általános nemzetközi jog területén, így különösen a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezményben elérhetők és a teljesítés alól bizonyos esetekben felmentést adnak.

A "c" pont vonatkozásában külön is érdemes foglalkozni a Bíróság álláspontjával a Bős-Nagymarosi ügy kapcsán. A Bíróság szerint azt hogy egy szerződés hatályos vagy sem, továbbá, hogy megfelelően függesztették-e föl vagy szüntették-e meg, a szerződések joga alapján kell megítélni. Másrésztől, annak a mértékét, hogy egy állam felelőssége mennyiben állapítható meg, azért mert a szerződések joga szerint nem megfelelő módon függesztett fel vagy szüntetett meg egy szerződést, a szerződések jogára vonatkozó szabályok alapján kell megítélni". A Bíróság ezen állítását az *in integrum restitutio* vonatkozásában értelmezve, arra az álláspontra juthatunk, hogy minden olyan esetben, amikor az *in integrum restitutio* arra kötelez, hogy egy állam megfelelően a számára előírt eredeti

³⁹⁶ YBILC , 1993, vol II. (Part Two) 6 para 56

³⁹⁷ YBILC , 1988, vol II. (Part One) 20 para 57

kötelezettségeknek, akkor azok teljesítésének megtagadására mind a szerződések jogára vonatkozó Bécsi Egyezményben, mind pedig az államok felelősségére vonatkozó Tervezetben foglalt kimentési okok alapul szolgálhatnak.

Az alapkötelezettség lehet olyan jellegű, amelyben mindkét fél kölcsönös és folyamatos teljesítésre van kötelezve. Feltételezzük például, hogy "B" állam, "A" állam szerződéses partnere, teljesíti a szerződésben vállalt kötelezettségeit. Ezzel szemben "A", jogszerűtlen késedelembe esik kötelezettségeinek teljesítésével. Ha a választott bíróság ezek után "A"-t kötelezi a teljesítésre, vajon azt jelenti-e, hogy "A" az ítélet erejénél fogva mindenképpen köteles az alapkötelemben foglaltak maradéktalan és teljesítésére? Mi történik akkor, ha az ítéletet követően "B" folytat majd olyan súlyú jogellenes magatartást, mely a szerződés felfüggesztésére vagy megszüntetésére adna normális esetben alapot?

Riphagen kifejtette, hogy az emberi környezet védelmével kapcsolatos kötelezettségek megsértése a körülmények alapvető megváltozását eredményezheti, más államoknak ezzel összefüggő kötelezettségei vonatkozásában³⁹⁸. Elméleti példánkban az "A" és "B" állam között kötött szerződés rendelkezése a természeti környezet megőrzését írja elő. A választott bíróság döntése, "A" államot az alapkötelezettség teljesítésére kötelezi. A döntés természetesen nem érvényteleníti az alapkötelezettséget, azaz az eredeti szerződés azon rendelkezéseit, amelyek a környezet védelmével függenek össze. "B" állam viszont súlyosan megsérti a környezet védelmével összefüggő kötelezettségeit és ez a körülmények alapvető megváltozására vezet. "A" állam a Választott Bíróság döntése alapján megkezdi a kötelezettsége teljesítését, amellyel eddig jogosulatlanul késedelembe esett, de még teljesen nem fejezte be akkor, amikor a korábbi jogaiban sértett állam súlyosan megszegi a kettejük között fennálló szerződésnek a környezet védelmére vonatkozó előírásait, előidézve ezzel a Riphagen *clausula rebus sic stantibus* kategóriájának alkalmazására jogot adó helyzetet. A körülmények megváltozása, a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény értelmében, a szerződés felfüggesztésére vagy akár megszüntetésére nyithatna jogalapot. De vajon joga van-e a jogsértő államnak a *cessatio* elrendelő ítélet után a Bécsi Egyezmény rendelkezéseit alkalmazni? Úgy tűnik, hogy pontosabb a *cessatio* olyan kötelezettségként definiálni, amely arra kötelezi a jogsértő államot, hogy megkezdje vagy újra kezdje az eredeti alapkötelezettségének teljes megvalósítását, hiszen a *cessatio* maradéktalan teljesítése kötelező erejét azonban az alapkötelemben foglalt kimentési okok és a nemzetközi jog általános normái éppúgy korlátozzák, mint az *in integrum restitutio* jogi alapján megvalósított teljesítést.

Azért, hogy elkerülhessük a normakonfliktust a *cessatio*ra vonatkozó és a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezetében foglalt szabályok, valamint a

³⁹⁸ 1928 PCIJ Ser. A no. 17. p. 34

szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény között szükségesnek tűnik hangsúlyozni, hogy a *cessatio*s kötelezettség addig tart, ameddig a jogsértő állam megkezdí eredeti kötelezettségének teljesítését, és a *cessatio* jogi ereje csak a teljesítés megkezdésére és nem annak teljes véghezvitelére kötelez. Ezzel tehát egyértelművé válik, hogy a *cessatio* jogi tartalma megegyezik az *in integrum restitutio* jelenre és jövőre vonatkozó joghatásaival. A Nemzetközi Jogi Bizottság jelenlegi álláspontja szerint ugyanis az *in integrum restitutio* annak a helyzetnek a visszaállítása, amely a jogsértés előtt fennállt. A múltbeli elem ebben a tekintetben annak a fizikai helyzetnek a helyreállítását jelenti, amely a jogsértés megtörténtekor fennállt. Annak a jogi helyzetnek a visszaállítása azonban, amely a jogsértő magatartás előtt létezett, a jelenre és a jövőre vonatkozó joghatásokat von maga után. Arra kötelezi ugyanis a jogsértő államot, hogy vesse magát alá azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek az alapkötelemből származnak. Az *in integrum restitutio* jogi hatóereje annál a pontnál fejeződik be, ahol a jogsértő állam megkezdí az alapkötelemből származó kötelezettségeinek teljesítését.

Összefoglalva tehát a *cessatio* és az *in integrum restitutio* szerepe a jövő vonatkozásában azonos, mind a két intézmény arra kötelezi a jogsértő államot, hogy ismételten vesse magát alá alapkötelezettségének.

Mit tehát a fő különbség az *in integrum restitutio* és a *cessatio* között? Először is a restitutió magában foglalja az aktus már bekövetkezett következményeinek a felszámolását is. A '*status quo ante*' helyreállítása egyszerre jelenti az alapkötelezettséggel összhangban álló alapmagatartás ismételt biztosítását és a jogsértéssel okozott kár elhárítását. Természetesen az idő kerekét nem lehet visszaforgatni, és épp ezért nem lehet meg nem történte tenni a bekövetkezett jogsértéseket. Az *in integrum restitutio* a jogsértés előtt fennálló helyzet fizikai helyreállításának a követelményét is magában foglalja, ennyivel jelent több kötelezettséget a jogsértő állam részére, mint a *cessatio*.

Meg kell jegyezni azonban, hogy az *in integrum restitutio* jogsértés előtti fizikai helyzet visszaállítására vonatkozó eleme a meglehetősen elméleti jellegű. Alig létezik a nemzetközi jogban példa arra, hogy bíróságok vagy választott bíróságok ilyen döntést hoztak volna. Ha a bíróság által megítélhető cessationnak a jelenre vagy a jövőre utaló eleme nem lehet, mert az alapkötelezettség már lejárt vagy hatályát veszítette és az *in integrum restitutio* csak a bekövetkezett fizikai károkozás elhárítására szolgálna, akkor a bíróságok szívesebben ítélnék meg kártérítést, mint az eredeti állapot helyreállítását. Az *Alabama* ügyben³⁹⁹ például a Választott Bíróság az *Alabama* által elsüllyesztett hajó helyett kártérítés megfizetését rendelte el, s véletlenül sem került szóba az eredeti állapot helyreállítása, azaz a hajó kijavítására, újjáépítésére marasztaló döntés lehetősége.

³⁹⁹ British and Foreign State Papers vol LXII 239

Nem teljesen példa nélkül álló az olyan helyzet, amikor a jogsértést elkövető államnak az általa okozott kárt fizikailag is helyre kellett hozni, így például az Olaszországgal a II. Világháborút követő békeszerződés előírja, hogy Olaszország nemcsak köteles visszaadni azokat a javakat, amelyeket a háború során az ellenséges országok területéről elhurcolt, de a visszaadás előtt köteles azoknak a jó fizikai állapotát helyreállítani. Ez az eset azonban egészen kivételesnek tűnik és aligha vonható le belőle a nemzetközi jog általános szabályaira vonatkoztatható következtetés.

A *cessatio* és az *in integrum restitutio* között tehát az a különbség, hogy az *in integrum restitutio* az eredeti állapot fizikai helyreállítására is kötelez. Úgy tűnik azonban, hogy a fizikai helyreállítás kötelezettségét, amikor a jövőre nézve az alapkötelmet már nem lehet helyreállítani, a bíróságok inkább kártérítés formájában preferálják megtéríttetni. Elgondolkoztató, hogy megfelel-e a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete a bíróságok tényleges gyakorlatának. Ha éppen azt az elemét az *in integrum restitution*nak, amely megkülönbözteti a *cessatio*tól, a bíróságok a gyakorlatban nem alkalmazzák, mi szükség van a két jogintézmény elhatárolására?

További kérdésként vetődhet fel az is, hogy indokolt-e az *in integrum restitutio* elsőbbségét kimondani a kártérítéssel szemben olyan esetekben, ahol a bírósági gyakorlat egyértelműen a kártérítés mellett teszi le a voksot. Így kétséges, hogy szükséges-e az eredeti állapot helyreállításának primátusát kimondani olyan jogorvoslatra irányuló keresetek vonatkozásában, amelyek egyszeri fizikai károkozást eredményező és a jogorvoslat idején már lejárt, azaz a jövőre nézve semmilyen hatással nem bíró alapkötelezettségek megsértésével összefüggésben merültek fel.

Az előző oldalakon megkíséreltük bebizonyítani, hogy alapvetően az *in integrum restitutio* és a *cessatio* nagyjából azonos jogi helyzetekben elérhető jogorvoslati forma, azzal a különbséggel, hogy az *in integrum restitutio*val kapcsolatban ennek a jogorvoslati formának az elérhetőségét az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezete meghatározott esetekben korlátozza, míg a *cessatio* esetében a kommentár kifejezetten kimondja, hogy nincs olyan folyamatos jogsértés, amely esetén *cessatio* ne lenne követelhető, sőt a sértett állam a követeléstől függetlenül kötelező a jogsértő állam számára. Ugyanakkor az előző oldal példái bizonyították, hogy a *cessatio* a gyakorlatban ugyanazok a korlátozások vonatkoznak, mint az *in integrum restitutio*ban. Elméleti jelleggel azonban kockázatos lenne a *cessatio* elérhetőségének korlátairól beszélni, hiszen ez implicit módon azt a megállapítást foglalná magába, hogy van a folyamatosan elkövetett jogsértéseknek egy olyan kategóriája, amelynél a jogsértő államnak nincs kötelezettsége ennek az aktusnak az abbahagyására.

A jogsértő állam nem köteles az *in integrum restitution*nak alávetnie magát, ha ezzel aránytalanul nagyobb terhet vállalna magára, mint az az előny, amelyet a sértett állam azzal nyer, hogy a jogorvoslatot nem kártérítés, hanem az eredeti állapot helyreállítása formájában kapja meg. A jogsértő állam hasonlóan kártérítéssel biztosíthat jogorvoslatot, ha az

eredeti állapot helyreállítása politikai függetlenségét vagy gazdasági stabilitását veszélyeztetné. Mindazonáltal az állam minden esetben köteles a *cessatio*ra. A *cessatio* jogintézménye csak folyamatos jogsértő magatartások esetén követelhető, így a folyamatos jogsértő aktus jogkövetkezménye súlyosabb teher lehet a jogsértő állam számára, mint egy pillanatnyi jogsértő magatartás. Nem tűnik célszerűnek, hogy a jogsértő magatartás pillanatnyi vagy folyamatos jellegétől függően, eltérő súlyú jogkövetkezményeket érvényesítsen az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezete. A jogsértés súlyossága ugyanis nincs semmilyen összefüggésben azzal, hogy a jogsértő magatartás pillanatnyi vagy időben elhúzódó jellegű volt. Egy diplomata meggyilkolása nyilvánvalóan súlyosabb jogsértés, mint jogtalan fogva tartása, pedig az előző pillanatnyi, az utóbbi pedig időben elhúzódó jogsértés. Éppen ezért tehát értelmetlen a pillanatnyi és a folyamatos jogsértések között bármilyen megkülönböztetést tenni.

Dupuy professzor, a Bős-Nagymarosi Terv ügyében kifejtette: "a *cessatio* és a restitúció kéz a kézben járnak - érthető, hogy egyesek megkérdőjelezzék a *cessatio* és a restitúció megkülönböztetésének szükségességét - hiszen mind a kettő ugyanarra a logikai eredményre vezet"⁴⁰⁰. A *cessatio* nemcsak ugyanarra a jogkövetkezményre vezet, de ugyanazzal az erővel is rendelkezik, amellyel az *in integrum restitutio*. Arra kötelezi a jogsértő államot, hogy ismételten vesse alá magát az eredeti kötelemben vállaltaknak. Nem garantálhatja azonban az eredeti kötelemben vállalt teljesítés időben elhúzódó jellege esetén annak a későbbi következményektől független, feltétlen végrehajtását. Az alapkötelezettség teljesítése ugyanis a *cessatio* esetében is korlátozható mindazokkal a kimentési okokkal, amelyek az alapkötelemben magában vagy pedig az általános nemzetközi jog rendelkezéseiben megtalálhatók. A restitúciónak a *cessatio*hoz képest független szerepe van azon fizikai állapot helyreállítása tekintetében, amely a jogsértés bekövetkezése előtt fennállt. Mindazonáltal ez a szerep marginális, szinte soha nem követelték, és még kevesebbszer ítélték meg, hiszen az *in integrum restitutio* ezen aspektusa a kártérítéssel egyszerűbben és jobban rendezhető. Az előbbiekből leírtak azt a nézetet erősíthetnénk bennünk, hogy a *cessatio*ra a nemzetközi jogban nincsen szükség. A jelen tanulmány szerzője azonban nem osztja ezt az elképzelést, és azon az állásponton van, hogy a jelenlegi szabályok megfelelő átalakításával a *cessatio* nagy mértékben elősegíthetné, hogy a jogsértéseknek olyan graduális következményi legyenek, amelyek egyre fokozódó súlyukkal elősegíthetnék, hogy az érintett államok akár kétoldalú keretek között is képesek legyenek orvosolni és elhárítani a bekövetkezett érdeksérelmeket és biztosítani az eredeti kötelekhez való visszatérést.

⁴⁰⁰ Bős-Nagymaros ügy CR 97/6, M. Dupuy, 66

9.6 Javaslatok a tökéletesítésre

A Nemzetközi Jogi Bizottság minden törekvése ellenére, amellyel hangsúlyozni kívánta, hogy a *cessatio* nem része a jóvátétel struktúrájának és nem alkotja a jogsértő magatartás következtében kialakult másodlagos kötelek részét, mégis úgy tűnik, hogy ezen jogintézménynek az államok felelősségéről szóló szerződésbe történő illesztése némi zavart váltott ki még a legnevesebb nemzetközi jogászok körében is. Ilyen tévedéssel találkozhatunk például Pauwelyn tanulmányában⁴⁰¹. Pauwelyn azt írta, hogy "a jóvátétel kötelezettségét két módon lehet teljesíteni, először is az eredeti állapot helyreállításával, kártérítéssel vagy elégtétellel és másodlagosan a jogsértő magatartás abbahagyásával"⁴⁰². Abból a célból, hogy a további jogi tévedések elkerülhetők legyenek, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának pontosabban tisztázni kellene, milyen szerepet is játszhat a *cessatio* a másodlagos kötelezettségek alkalmazását megelőzően.

A jogelméleti kérdések komplexitását de Hoogh a diplomaták fogva tartásával szemlélteti. Álláspontja szerint ebben az esetben a *cessatio* kötelezettsége a diplomata szabadon bocsátásában mutatkozik meg, így ennek elmaradása a jogsértő állam részéről jogelméleti értelemben mulasztás, míg az alapkötelem - a diplomáciai jog szabályainak - megsértése, azaz a diplomata fogva tartása cselekvésnek minősül.⁴⁰³ Bár a *cessatio* és az alapkötelem kapcsolatának ez a kissé szörszálhasogatónak tűnő elemzése ellenére a jogintézménynek alapvető jelentősége lehet, mert megfelelő feltételek esetén az államok úgy alkalmazhatják, hogy az a jogsértő magatartás leállítását eredményezheti, anélkül, hogy a magatartás jogszerűtlenségét és ezzel a jóvátételi következményeket ezáltal a sérelmezett magatartást okozó államnak fel kellene vállalnia. Ezért utaltam arra, hogy a *cessatio* definíciója szükségtelenül tartalmazza a jogszerűtlenség fogalmát, elegendő lenne a jogosult lehetőségeként megfogalmazni, hogy külön jogi követeléssel állhasson elő, ha a részére teljesítendő alapkötelem szolgáltatása megszakad, vagy nem kezdődik meg. Most az államok felelősségének struktúráját elemezve szeretném álláspontomat részletesebben is megvilágítani.

Talán ellentmondásosnak tűnhet az a kijelentés, hogy a *cessatio* esetében a jogszerűtlenséget nem szükséges vizsgálni. Természetesen senki sem kötelezhet egy államot az elsődleges kötelemében felvállalt teljesítésre, ha azt jogilag igazolható módon függesztette fel vagy szüntette meg. Az elsődleges kötelezettségek jogszerűtlen megszüntetése mindenképpen elkerülendő, célszerű azonban olyan jogi struktúrát teremteni, ahol a jogkövetkezmények egymásra épülnek és fokozatosan

⁴⁰¹ Id. 242

⁴⁰² The British Yearbook of International Law, The Concept of a 'Continuing Violation' of an International Obligation: Selected Problems, 1995 .447

⁴⁰³ André de Hoogh: Obligations Erga Omnes and International Crimes 149.p.

egyre erősebb természetűek. Az államok felelősségének struktúrája véleményem szerint akkor lenne jól megfogalmazva, hogyha érdekeltté tenné a jogsértő államot, hogy a *cessatio*s követelést teljesítse annak érdekében, hogy el tudja kerülni a jóvátételt, ugyanúgy, ahogyan a jóvátételi kötelezettségek teljesítése a jogsértő állam érdekében állhat abból a célból, hogy elkerülhesse az ellenintézkedéseket vele szemben. A nemzetközi jogban létezik olyan vélekedés, amely szerint a represszáliák alkalmazására lehetőség szerint csak a legvégső esetben kerülhet sor. Ahogyan azt Herczegh Géza hangsúlyozza A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái című művében: "Többek szerint a represszáliák alkalmazása teljesen összeegyeztethetetlen az új nemzetközi joggal, az ENSZ Közgyűlésének és Biztonsági Tanácsának állásfoglalásaival."⁴⁰⁴ Ez álláspont alátámasztja annak szükségességét, hogy lehetőleg az ellenintézkedések alkalmazását lehetőleg két "lépcső" is előzze meg. A kötelezettségek nem teljesítése esetén a sértett államnak legyen jogi eszköze arra, hogy az elsődleges kötelezettségekhez való visszatérést követelhesse, anélkül, hogy ezen a ponton vizsgálnia kelljen, hogy az eredeti kötelezettségek teljesítésének abbamaradása igazolható-e jogilag vagy sem, és ha a *cessatio*ra irányuló felszólítás eredménytelen marad, kerüljön mielőbb sor a jóvátétellel összefüggő jogintézmények alkalmazására, amely persze magát a *cessation*nak alávető államot is fenyegeti, de esetleg a sértett állam eltekinthet tőle.

A *cessatio* tehát a baráti rendezésre is jogalapot teremthetne. A sértett állam *cessatio*t követelne, azaz az eredeti kötelezettség haladéktalan teljesítését. Ennél a pontnál a jogszerűtlenség kérdése nem kellene, hogy terítékre kerüljön, éppen azért, hogy ne váltsa ki automatikusan a másodlagos kötelezettségek érvényesíthetőségének jogi hatályát. A jogsértő állam érdekelt lehet abban, hogy baráti rendezés keretében oldja fel a két állam között fennálló jogi konfliktust, hiszen ilyen módon az államok nemzetközi közössége előtt nem tűnne fel jogsértő minőségében. Ez olyan rendezéshez vezethetne el, amelynek során a jogsértő állam teljesíti elsődleges kötelezettségét, a sértett állam viszont megfelelő esetben hallgatólagosan lemondhat a jóvátétellel összefüggő jogorvoslatról. Feltételezhetően a sértett állam is érdekelt lehet egy ilyen baráti rendezésben, hiszen a két állam közötti hosszú távú kapcsolat, amelynek fő eleme a jövőre nézve a jogok és kötelezettségek messzemenő figyelembe vétele, fontosabb érdekét testesíthet meg számára, mint az a közvetlen anyagi vagy morális előny, amelyet a jóvátétel biztosíthat számára. Ennek a struktúrának az elfogadása esetén a jóvátétel lehet a *cessatio*s követelés nem teljesítésének "szankciója" ugyanúgy, ahogy az ellenintézkedések alkalmazásának lehetősége győzheti meg a jogsértő államot, hogy kész legyen a jóvátétellel összefüggő kötelezettségek teljesítésére.

⁴⁰⁴ Herczegh Géza A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái 311.o.

A sértett állam a továbbiakban is jogosult arra, hogy egyszerre követeljen jóvátételt és *cessatit*. Az a tény, hogy egy állam először csak *cessatio*s követelést jelent be, semmilyen tekintetben nem lehetne akként értelmezhető, hogy eleve lemond a jóvátétellel kapcsolatos jogosítványairól. Mindazonáltal egy baráti rendezés lehetővé tenné a felek számára, hogy az alapkötelezettség haladéktalan teljesítésével a két állam lezártnak tekintse a kettőjük között fennálló jogvitát. Ez megakadályozhatja, hogy a jogszerűtlenség kérdése napirendre kerüljön, amelyik szükségszerűen a kártérítés kötelezettségét vonná maga után. A *cessatio* és a jóvátétel elmaradása veti fel az ellenintézkedések alkalmazhatóságát.

Milyen messze van jelen pillanatban a Nemzetközi Jogi Bizottság koncepciója egy ilyen lépcsőzetes struktúrától? Meggyőződésem szerint a Tervezet viszonylag minimális szövegváltozásokkal átalakítható lenne úgy, hogy teljes egészében fokozatossá váljék, egyre erősödő jogkövetkezmények alkalmazását rendelve el a jogsértő magatartások bekövetkezte esetén. Ez annál is inkább kívánatos lenne, mert ahogy azt Quincy Wright megállapítja, a háborúnak, mint a nemzetközi vita rendezésének legszélsőségesebb formájának jogszerűtlenné válása óta "sok vita maradt rendezetlen és sok jogsértés maradt jogorvoslat nélkül."⁴⁰⁵ Valamennyi állam érdekelt kell, hogy legyen egy olyan lépcsőzetes rendszer kidolgozásában, amelyet mind a jogsértő, mind a sértett állam hajlandó lehet önként magára vállalni.

Véleményem szerint érdemes megőrizni a *cessatit*ot, mint olyan jogi eszközt, az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezetében, amely különösen alkalmas lehet a folyamatban levő aktív és a fokozódás és visszafordíthatatlanság veszélyét magában hordozó jogsértések megállítására. Az államok erre irányuló szándéka esetén a Tervezetben foglalt szabályokat - reményeink szerint- felelősségi egyezményé lehet majd formálni, és ennek során a *cessatio* és a restitúció szerepével kapcsolatban fölmerülő nehézségeket hatékonyan lehetne orvosolni. Ennek érdekében a *cessatit*ot úgy kellene megfogalmazni, hogy az nem foglalná magába a sérelmezett magatartás jogellenességének érdemi vizsgálatát, csak azt, hogy az alapkötelezettség teljesítése abbamaradt és ezt a kötelemben jogosított állam sérelmezi. Ezen felül, ha a *cessatio* érvényesítése az alapkötelemben jogosított állam igénybejelentéséhez kötődne, a sértett állam joga, hogy választhasson az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés között, sokkal egyértelműbben biztosítható lenne.

⁴⁰⁵ Wright, 76. p.

X. fejezet

Összegzés

Dolgozatomban bemutattam a jóvátétel nemzetközi jogi szabályait, ahogyan azokat az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságnak az államok felelősségére vonatkozó Tervezete kodifikálta, megvilágítva a korábbi és jelenlegi nemzetközi gyakorlatot és a legfontosabb jogeseteket, a különböző Special Rapporteur-ök által előterjesztett tervezeteket és elemezve a reparációs szabályok fejlődésének állomásait. Mielőtt rátérnék a Bizottság tervezetében található problematikus elemek összefoglalására, szeretnék röviden utalni a Bizottság tervezetének történelmi jelentőségére.

Ha az államok felelősségéről szóló Tervezet semmilyen további módosításáról nem sikerülne megállapodni és a későbbiekben sem válna belőle egyezmény, a Bizottság által végzett munka akkor is alapvető szerepet játszott és játszik majd a nemzetközi jog kodifikálásában és fejlesztésében az államok felelősségének területén. Arangio Ruiz a Bizottság részére benyújtott jelentéseiben szisztematikusan összefoglalta a korábbi kiemelkedő jogeseteket és rendszerezte az egyes jóvátételi formákhoz kapcsolódó jogirodalmi nézeteket, előkészítve a Bizottságban az első tervezethez tartozó Kommentárt⁴⁰⁶. A Kommentár jól átgondolt és átfogó kodifikációs koncepció kereteit feszíti, mely utat nyitott a nemzetközi gyakorlat egységes értelmezése felé és részletesen utalt azokra a pontokra is, ahol a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére lenne szükség. A jóvátétellel kapcsolatos nemzetközi szabályok az államok kommentárjainak és James Crawford Special Rapporteur elemzéseinek fényében tovább fejlődtek. A reparációra vonatkozó cikkelyek végső tervezetét az ENSZ Közgyűlése 2001. december 12-én, 85. plenáris ülésén határozatába foglalta. A Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezete megfelelő alapot teremt arra, hogy a későbbi bírósági, választottbírói döntések ennek a jól átgondolt koncepciónak a figyelembevételével születhessenek meg, tovább erősítve nemcsak az államok felelősségének területén megszületett egyes szabályok szokásjogi erejét, de egyre elfogadottabbá téve azoknak a Tervezetben vázolt struktúráját is. Remélhetőleg a Tervezetet a későbbiekben sikerülni fog kodifikációs egyezményé alakítani.

Az államok felelősségéről szóló Tervezet jóvátétellel kapcsolatos aspektusait elemezve, a Bizottság által kidolgozott szabályokkal kapcsolatos kifogásokat több főbb csoportokba sorolhatjuk. Megjegyzéseink egy része a jóvátétel strukturális helyzetére vonatkoztak,

⁴⁰⁶ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 53-81

azaz a jóvátétel, a *cessatio* valamint az ellenintézkedések egymás közötti kapcsolatát érintették. Másodszor foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy valamennyi jogsértés szükségszerűvé teszi-e a jóvátétel szabályinak az alkalmazását, és megfogalmazhatóak-e olyan rendelkezések, amelyek egyértelművé teszik, hogy a bekövetkezett jogsérelemre milyen típusú és milyen fajsúlyú jogorvoslatot kell biztosítani. Vizsgáltuk továbbá a jóvátételi struktúrában szereplő egyes jogintézmények egymáshoz fűződő viszonyát, és végezetül elemeztük azt is, hogy az egyes jóvátétel egyes fajtáit megfelelően definiálta-e a Tervezet. Ez utóbbi területeken hangsúlyos kritikával illettünk egyes, a kártérítés és az elégtétel tekintetében elfogadott, vagy éppen sajnálatosan hiányzó rendelkezéseket.

10.1 A jóvátétel strukturális helyzete

A jogsértés jogi következményei közé lato sensu a jóvátétel jogintézményeit és az ellenintézkedéseket szokás sorolni, ehhez járul még a *cessatio*, amely jogelméletileg magából az alapkötelezettségből ered és nem része a reparáció struktúrájának, de ténylegesen szoros kapcsolatban áll vele.

10.2 *Cessatio*

Az előző fejezetben elemeztem a *cessatio* és a reparáció jogi kapcsolatát, annak érdekében, hogy bizonyítsam, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság jelenlegi koncepciójában a cessationnak és a reparációnak nagyon hasonló - mondhatni túl hasonló - szerepe van. Először azokra az esetekre koncentráltam, amelyek során a *cessatio* nem alkalmazható. Ezek az ügyek a pillanatnyi cselekvések és mulasztások, továbbá azok a mulasztások és jogszerűtlen cselekmények, amelyek ugyan folyamatos jellegűek voltak, de befejeződtek, mielőtt a jogsérelmet szenvedett fél jogorvoslatot követelt volna. Az alapkötelezettséget tehát a jogsértő állam újra tiszteletben tartja, ezért az előbb említett esetekben az *in integrum restitutio*, mint kötelezettség csak az elszendvedett káresemény fizikai következményeinek a kiküszöbölését jelenti (pl. egy szennyeződés megtisztítását, a megrongált határjel kijavítását, a letört zászló kicserélését). A jelenlegi nemzetközi gyakorlatban meglehetősen valószínűtlennek tűnik, hogy a sértett állam ezekben az esetekben a restitutió fizikai megvalósítását a jogsértő államtól várna, és még kevésbé várható, hogy az ügyben ítélkező bíróságok a jogorvoslat ilyen formáját ítélnék meg. Mindezt úgy is összegezhethetnénk, hogy azokban az esetekben, ahol *cessatio* nem követelhető, az *in integrum restitution*nak a gyakorlatban nincs, vagy egészen minimális a szerepe.

A jogsértő állam köteles a *cessatio*ra és a restitutióra is, amennyiben folyamatos jogsértő cselekményt vagy mulasztást valósított meg, és ez a magatartás még a jogorvoslati igény bejelentésekor is fennáll. Álláspontom szerint, ha ugyanabban az ügyben a *cessatio* és a restitutió kötelezettsége is fennáll, akkor ez a két jogintézmény külön-külön ugyanarra a magatartásra

fogja kötelezni a jogsértő államot, azaz arra, hogy ismételten vesse magát alá a megsértett jogi kötelezettségének. A restitúciót azonban a sértett állam felszólítására kell teljesíteni, míg a *cessatio* kötelezettsége objektív, a sértett állam szándékától függetlenül - ad absurdum még annak ellenére is - kötelezi a jogsértést elkövető államot. Ezzel a Tervezet figyelmen kívül hagyni látszik, hogy érdekmúlás esete is fennállhat a sértett állam részéről, sőt elképzelhető, hogy élni kívánna a szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezményből fakadó jogosítványával és a jogsértésre válaszul - amennyiben az erre egyébként irányadó feltételek fennállnak- meg kívánna szüntetni a szerződést, amelynek rendelkezéseit a másik állam súlyosan megszegte. További különbség, hogy a restitúció alól a sértett állam mentesül, ha az vagy fizikailag lehetetlen, vagy a restitúció aránytalan teherrel járna a jogsértő államra nézve, azzal az előnnyel összehasonlítva, amelyet a sértett állam azzal nyerne, ha az eredeti állapot helyreállításával tennék jóvá a sérelmet kártérítés helyett. Ezzel szemben a *cessatio*, legalábbis elméletben, nincs alávétve semmilyen korlátozásnak és ezért feltétel nélkül teljesítendő.

A Nemzetközi Jogi Bizottság jelen *cessatio*s elmélete túlzottan eltávolodott az államok között fennálló gyakorlattól és a nemzetközi bíróságok és választott bíróságok döntéseitől. A *cessatio*t hagyományosan akkor alkalmazták a gyakorlatban, ha a folyamatos jogsértések sürgős leállítására volt szükség, hogy el lehessen kerülni azok eszkalálódását vagy azokat a folyamatokat, amelyek a későbbiekben visszafordíthatatlan eredményre vezettek volna. A *cessatio* ilyen értelmű alkalmazását figyelhetjük meg a Trent⁴⁰⁷, a Florida⁴⁰⁸, a Nicaragua⁴⁰⁹ valamint a Teheráni túsüggel⁴¹⁰ kapcsolatban. Az utóbbi két esetben a hágai Nemzetközi Bíróság ideiglenes intézkedések formájában rendelt el *cessatio*t, még mielőtt az eset érdemi kérdéseivel foglalkozott volna.

A Nemzetközi Jogi Bizottság hangsúlyozta, hogy a *cessatio* nem része a jóvátételi struktúrának⁴¹¹, és nincs kihatással arra a felelősségre, amely már bekövetkezett. Jelenleg a *cessatio* koncepciója definíciószerűen a sérelmezett magatartás jogszerűtlenségéhez tapad. Az az állam tehát, amelyik a *cessatio* követelésének engedve abbahagyja a sérelmezett magatartást, implicit módon elismeri magatartásának jogszerűtlenségét és így az ezzel összefüggő felelősségi kapcsolat beálltát a magatartást okozó és annak következményeit elszenvedő államok között. Ezenfelül egy jogi kötelezettség megszegése nyilvánvaló lehet mind a két fél számára, de a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetbe foglalt kimentési okok figyelembe vételével ez nem minden esetben tekinthető jogsértőnek. A jelenlegi szabályok szerint *cessatio* csak a jogsértő magatartások esetén követelhető,

⁴⁰⁷ Moore, A Digest of International Law, .768

⁴⁰⁸ Moore, A Digest of International Law, .1090

⁴⁰⁹ ICJ Reports, 1984, 169.

⁴¹⁰ Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3

⁴¹¹ YBILC , 1993, vol II. (Part Two) 6 para 56

holott ez a kötelezettség fennáll azon cselekmények vonatkozásában is, amelyek az államok felelősségéről szóló tervezet első részében foglalt kimentési okok alkalmazása következtében minősíthetők jogszerűnek. A ténylegesen jogsértő állam kész lehet a sérelmezett magatartását leállítani, de vonakodhat, hogy elismerje cselekményének jogszerűtlenségét. Sok esetben a jogsértő magatartás leállítása és annak elérése, hogy az ezt elkövető államot rábírja arra, hogy vesse magát alá eredeti kötelezettségének, fontosabb lehet a jogsértést elszenvedő állam számára, minthogy a sérelmes magatartással bekövetkezett tényleges kár kompenzációját minden eszközzel kikényszerítse. Mindazonáltal a jogsértő állam érdekelt lehet abban, hogy eleget tegyen a *cessatio* kötelezettségnek, hiszen ezzel a két állam erre irányuló megállapodása esetén esetlegesen elkerülheti a reparációs kötelezettségek teljesítését, ugyanúgy ahogyan a reparációs kötelezettség teljesítésével az állam elkerülheti, hogy vele szemben ellenintézkedéseket alkalmazzanak.

Célszerű lenne lépcsőzetes struktúra kialakítása, amely a *cessatio* hangsúlyos szerepére épülne, annak érdekében, hogy biztosítani lehessen a jogsértő állam mielőbbi visszatérését alapkötelezettségének teljesítéséhez. A *cessatio* szabályát úgy kellene megalkotni, hogy az jogosítványként fogalmazódjék meg a sértett állam számára, hogy a hatályban levő kötelezettség teljesítéséhez való visszatérést vagy a teljesítés megkezdését követelje bármely esetben, ha a teljesítés abbamaradt, vagy nem kezdődött meg. Hogy a sérelmezett aktus jogsértő volt-e, vagy esetleg kimentési ok alá esik, a *cessatio* vonatkozásában még nem szükséges - és mivel a *cessatio* nem a jóvátételi struktúra része - álláspontom szerint nem is lehetséges vizsgálni.

Nem értek egyet azzal, hogy a *cessatio*t a Tervezetben minden korlát nélküli objektív kötelezettséggé formálták. Ez egyfelől ellentétes lehet magával az eredeti kötelemmel, amely a megsértéséhez olyan jogkövetkezményeket fűzhet, amelyek eredményeként a megsértett normát már nem lehet, vagy nem kell teljesíteni, másfelől a *cessatio* objektívizálódása csorbíthatja a sértett állam jogát, hogy a jogorvoslati formák között szabadon válasszon. Álláspontom szerint a megfelelő szabályozásban csak a *cessatio*ra irányuló követelés bejelentését követően kerülhet sor a reparációs szabályok alkalmazására, ha az eredeti kötelemhez való visszatérés valamely okból nem lehetséges, vagy az nem elégítette ki teljes egészében a sértett államot. A jóvátétel esetleges elmaradása esetén ekkor még mindig fenyegethetné a jogsértő államot, hogy a sértett állam megkezdi az ellenintézkedések alkalmazásával összefüggő jogosítványinak érvényesítését.

10.3 Ellenintézkedések

Jóvátételre általában csak akkor kerülhet sor az államok gyakorlatában, hogyha a sérelmet okozó állam kész elismerni magatartásának jogszerűtlen voltát, és valamilyen módon kárpótolni kívánja a jogsérelmet szenvedett

államot annak érdekében, hogy a kettejük között fennálló vitát rendezni tudják. Amennyiben ugyanis a jogsértő állam elutasítja aktusának a felülvizsgálatát és azt továbbra is megfelelőnek és jogszerűnek minősíti, a sértett állam ellenintézkedéseket alkalmazhat ugyan, de a jóvátétel kérdései feltehetően nem kerülhetnek napirendre, hacsak a megsértett norma tekintetében nem állnak rendelkezésre kötelező vitarendezési szabályok.

A *cessatio* és a jóvátétel elmaradása teszi lehetővé a represszáliák alkalmazását. A represszáliák esetében Buza László fél évszázada két kategóriát különböztetett meg, amelyek azonban ma is megfontolásra érdemesek. Az egyik az ún. "eljárás cselekmények" a másik a "büntető aktusok" kategóriája.⁴¹² Alkalmazásuk Buza szerint attól függ, hogy a sértett állam fűz-e még reményt ahhoz, hogy a jogsértő állam visszatér alapkötelezettségéhez és kész lesz jóvátételt adni, vagy a sértett állam kizárólagos célja a jogsértés "megtorlása". Ez a megkülönböztetés még komplexebbé teszi a jogsértés esetén alkalmazható válaszintézkedések egymást kiegészítő struktúráját. Érdemes ennek fényében megvizsgálni, hogy e két cél közül melyik megvalósítását teszik lehetővé a végső tervezetben megfogalmazott, a jogsértés nagyságával arányos ellenintézkedések. E tanulmány szerzőjének véleménye szerint teljes egészében egyiket sem.

Azokban az esetekben, amikor kirívó súlyú jogsértést kellene ellensúlyozni, és a "kibillent erkölcsi világrend" helyreállítását kellene az ellenintézkedéseknek szolgálnia, az arányosság feltétlen érvényesítést kívánó követelménye nem minden esetben kellően igazolható. Abban az esetben, ha az ellenintézkedések célja az alapkötelezettség teljesítésének kikényszerítése, az arányosság feltétlenül indokolt, de a szinallagmatikus kötelmek esetén feltehetően ritkán vezetne a kívánt eredményre - annál is inkább, mert a szolgáltatás nem teljesítésének esetére természetszerűleg adódó ellenintézkedés az ellenszolgáltatás megtagadása volna, amely hatása szerint lerombolja a felek közötti jogviszonyt.

10.4 Szükséges és lehetséges-e a jóvátételnek a végleges Tervezetben megfogalmazott szabályait minden esetben alkalmazni?

A jóvátétel szabályainak megfogalmazásakor a Nemzetközi Jogi Bizottság tagjainak azzal a problémával kellett szembenéznie, hogy lehetséges-e egységes szabályokat létrehozni a nemzetközi jogsértések valamennyi típusára, függetlenül attól, hogy terrorcselekményről, agresszióról, nemzetközi szervezet létrehozásáról, jogtalan kisajátításról vagy éppen az idegen állam zászlajának letépéséről legyen szó, amelyek megfelelő alapját teremthetik meg mind a bírói típusú vitarendezésnek, mind pedig a felek közvetlen megállapodásainak.

⁴¹² Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban. Kolozsvár 1945 Erdélyi Múzeum Egyesület p. 17

a.Figyembe kell-e venni milyen típusú a megsértett kötelezettség?

A jóvátételnek a Tervezetbe foglalt szabályai elvileg bármilyen fajtájú és súlyú vita eldöntésének megfelelő alapját képezik, ugyanakkor egyes jogsértés-típusokat azért nem lehet beleszorítani a jelenlegi jóvátételi struktúra Prokusztész-ágyába, mert lényegében bármilyen jogorvoslati forma alkalmazása felesleges, más különösen súlyos jogsértések esetén ellenben a Tervezet nyújtotta reparáció túl enyhe következményeket látszik magába foglalni.

b.Létezik-e minden jogsértésre jogorvoslat?

A jóvátételi kötelezettségek meghatározása során lehetetlen nem figyelembe venni azt a tényt, hogy a nemzetközi jogban eltérő súlyú kötelezettségvállalásokra kerülhet sor. Más lehet a súlya egy együttműködésről szóló deklarációnak, még ha jogi formába öltöztetik is, -különösen, ha nem igazi politikai kényszer, csak a szomszédos államok keserves viszonyának javítása érdekében kötik meg - mint például egy fegyverszállítási megállapodásnak, és ismét más súlya lehet egy olyan megállapodásnak - például a nők jogairól szóló egyezménynek-, ahol minden állam maga ellenőrzi a rá nézve kötelezően előírt szabályok megvalósulását. Lehetséges, hogy az ügyintéző szerződések vagy más néven *traité-contrat* kategóriájába tartozó megállapodások más jogkövetkezmények megállapítását tennék szükségessé, mint a szokásjogi kötelezettségek áthágása vagy a *traité-loi* kategóriájába tartozó és az államközi kapcsolatok egészen más szféráját érintő megállapodások megsértése.

Egyes jogsértések esetén a jóvátételi szabályok alkalmazása indokolatlan, vagy nem lehetséges. Ide tartoznak az általános együttműködési megállapodások, amelyek lényegében a politikai deklaráció kategóriájába esnek. Ha a két korábban együttműködő állam között a kapcsolatok romlanak, ezeknek az általános értelemben vett együttműködést meghatározó szerződéseknek a kieroszakolt végrehajtására nemcsak lehetőség, de tulajdonképpen szükség sincsen. További példaként szolgálnak az államok "önellenőrzésére" épülő normák. Azok a szerződések, ahol az állam a saját állampolgárai bizonyos jogainak tiszteletben tartására vállal kötelezettséget, ha egyéb jogorvoslati mechanizmus a konkrét norma és az adott állam vonatkozásában nem áll rendelkezésre, az állam maga lesz jogosult, hogy eldöntse, hogy az általa megvalósított helyzet jogsértő-e vagy sem, és más állam ez esetben nem is kerülhet olyan helyzetbe, hogy e normák megszegése alapján a jóvátétellel összefüggő jogorvoslati szabályokat alkalmazni legyen módja. A végső Tervezethez csatolandó Kommentárban legalább utalni kellene azokra a normatípusokra, amelyek megsértése kívül esik a felelőségi Tervezet szabályain.

c.Nincs-e szükség a jogsértés súlyától függő eltérésekre a jogorvoslati szabályok között?

Eredetileg az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tervezete a jogsértő magatartásokat két csoportra osztotta, a nemzetközi deliktumokra és a nemzetközi bűncselekményekre. Lehetetlennek tűnt azonban a nemzetközi deliktumok és a nemzetközi bűncselekmények szétválasztása után olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek egyrészt értelmessé tehetnék a két kategória közötti különbségtételt, azaz lényegesen eltérő jogkövetkezményeket eredményeznének az egyik, illetve a másik esetben; ugyanakkor lehetőséget biztosítanának a nemzetközi bűncselekmények fogalmának tényleges alkalmazására, azaz, hogy egy ilyen jogsértést elkövető állam önszántából hajlandó legyen azt mérlegelni, hogy akár saját elhatározása szerint, akár nemzetközi rendezéssel összefüggésben, akár pedig választott bírói, vagy egyéb bírósági úton hozott döntés kapcsán, a nemzetközi bűncselekményt elkövető állam bélyegét magára vállalja.

A végleges tervezetből végezetül törölték a nemzetközi bűncselekmények kategóriáját, és helyette a nemzetközi jog imperatív szabályainak súlyos megsértésére vonatkozó szabályok kerültek megfogalmazásra. Álláspontom szerint a "nemzetközi bűncselekmények" fogalmának bevezetése valóban elhibázott volt, mert önmagában az elnevezés lehetetlenné tette, hogy arra az államok kétoldalú rendezésekben hivatkozzanak. Szükséges lett volna megkülönböztetést tenni ugyanakkor a jogsértések súlyával összhangban. Olyan megfogalmazás, mely szerint a jelentős súlyú jogsértések esetén a jóvátételnek nem csak a bekövetkezett kárral, de a jogsértés volumenével is arányban állónak kell lennie, megfelelően biztosítható volna a szükséges különbségtételt, és a nemzetközi gyakorlattal is összhangban állt volna.

Fontosnak tartanám, hogy amennyiben a Tervezet szabályait később kodifikációs egyezménybe építik, kerüljön benne megfogalmazásra a jóvátétel általános elveit illetően egy olyan rendelkezés, mely szerint a jóvátétel meghatározása során a megsértett nemzetközi jogi szabály fontosságát, a jogsértés súlyát és a kérdéses jogviszonynak a nemzetközi jogban elfoglalt szerepét is figyelembe kell venni.

10.5 Alkalmasak-e a jóvátételi szabályok mind a közvetlen vitarendezésre, mind pedig bírói gyakorlatban való alkalmazásra?

Abból a célból, hogy legalább részben át lehessen hidalni az egységes jogkövetkezmények problémáját a rendkívül eltérő típusú jogsértések esetén, véleményem szerint rugalmas és lépcsős struktúrára lenne szükség, amely elegendő mozgásteret biztosít mind a jogsértő, mind a sértett állam részére, hogy kölcsönösen képesek legyenek megtalálni a mindkét fél részére elfogadható megoldást abból a célból, hogy feloldják a két ország között fennálló konfliktust. Sokan éppen ezért nem is értenek egyet azzal

a megközelítéssel, hogy a jóvátételt patikamérlegesen kelljen kimérni, sokkal inkább az államok tényleges megegyezését tartják fontosnak és a reálisan elérhető kompromisszumok érdekében nem akarják túlzottan kidolgozott szabályokkal korlátozni a felek mozgásterét. E tanulmány szerzője azonban nem osztja ezt a véleményt, és azon az állásponton van, hogy jóvátétel egyes fajtáinak tartalma és egymáshoz való viszonyuk a jelenlegihez képest további pontosítást igényel, mert az egyértelmű szabályokkal kiszámíthatóbbá tehető a bíróságok, választottbíróságok döntései, és ez ugyanakkor ez a kétoldalú rendezéseket is segíti, hiszen a tiszta szabályok jelentősebb értéket adnak egy, a rendezés érdekében tett gesztusnak - amennyiben a nemzetközi jog világossá tenné, hogy egy meghatározott típusú jogsértésnek elvileg mi volna a jogkövetkezménye.

10.6 A jóvátételi struktúrában szereplő jogintézmények egymáshoz való viszonya

a. Az *in integrum restitutio* és kártérítés a primátusának kérdése

Az *in integrum restitutio* primátusának doktrínája onnan eredeztethető, hogy a nemzetközi jogászok feltétlenül biztosítani kívánták, hogy a jogsértő állam teljesítse eredeti kötelezettségét. A *cessatio* jogintézménye azonban időközben megerősödött és kellően szavatolja az eredeti kötelezettségek teljesítését. Éppen ezért a Tervezetben minden olyan utalás, amely az *in integrum* elsődlegességére utal, törölhető. Nem szabad ugyanis megfedkezni arról, hogy a további jogsértés kiküszöbölésére a *cessatio* szolgál, míg a jóvátétel célja a jogsértés következményeinek, elsősorban a bekövetkezett kárnak a kiküszöbölése. Világunkban a legsúlyosabb károkat jelenleg a háborúk és a szándékosan vagy gondatlanságból bekövetkező környezeti katasztrófák eredményezhetik. Ezekben az esetekben a gyakorlatban fel sem merül, hogy az eredeti állapot visszaállítását a jogsértő fél maga végezze. Úgy tűnik, hogy az eredeti állapot helyreállításának elsődlegességéről vallott nézet nincs összhangban a tényleges gyakorlattal.

b. következtetések az államok gyakorlatából

Úgy tűnik, hogy azt a merev struktúrát, amely jelenleg az *in integrum restitutio* és a kártérítés közötti kapcsolatot jellemzi, nehezen lehetne a jelenlegi nemzetközi gyakorlattal alátámasztottnak tekinteni. Még a *Chorzów* gyár ügye is kártérítéssel rendeződött, amelyre pedig, mint az *in integrum restitutio* primátusával összefüggő legfontosabb jogesetre szokás hivatkozni.

c. faculté de choix - következtetések a *cessatio* szerepéből

Ismételten vissza szeretnék utalni a *cessatio*val kapcsolatosan elmondottakra és arra, hogy a *cessatio* megvalósítása a gyakorlatban

ugyanannak az eredménynek a megvalósítására kötelez, mint az *in integrum restitutio*, és szükségessége ugyanazokban az esetekben vetődik fel. Mivel a *cessatio* objektív kötelezettségként került a Tervezetben megfogalmazásra, mely így független a sértett állam akaratától, és ezzel gyakorlatilag megfosztja a sértett államot a restitutió és a kártérítés közötti választás szabadságától. Szükségesnek tartanám éppen ezért, hogy mind a *cessatio* mind pedig a restitutió a sértett állam jogosítványaként kerüljön megfogalmazásra.

d.lehet-e a sértett állam hátrányát a jogsértő előnyével összevetni?

A jelenlegi koncepció szerint a jogsértő állam mentesül restitúciós kötelezettsége alól, ha az eredeti állapot helyreállítása fizikailag lehetetlen, vagy pedig súlyos terhet jelent a jogsértő állam részére, a sértett állam előnyével összehasonlítva, ha ez utóbbi a reparációt nem kártérítésként, hanem az eredeti állapot helyreállításával kapná meg. Nem jogelméleti szörszálhasogatás azonban azt állítani, hogy ha a definíció szerint a kártérítés pontosan az az összeg, amely megfelel az eredeti állapot helyreállítása értékének, akkor lehetetlen a Tervezet egy másik kitételben azt állítani a két jogintézményről, hogy ezek más szempontból nézve mégsem egyenlő értékűek. Véleményem szerint a jelenlegi struktúrában nem értelmezhető az az előny, amely a sértett államot éri, ha kártérítés helyett az eredeti állapotot állítják helyre. Ezzel nem állítom azt, hogy politikailag esetleg ne lenne előnyösebb az eredeti állapot helyreállítása a sértett állam részére. A gond az, hogy a Tervezet jelenlegi logikája szerint ezt az értéket nem tudjuk mivel kifejezni. Azt különösen szerencsétlennek tartom, hogy két állam jogvitája során elméletben az egyik előnyét a másik hátrányával kellene össze hasonlítani, mindenfajta objektív jogi mérce nélkül. A megfogalmazásban a legfőbb nehézséget ott látom, hogy harmadik fél igénybevétele nélkül a jogvita alanyai nehezen tudják összemérni egyikük előnyét a másik hátrányával, ha erre nincs objektív mérce. Egyetértek ugyanakkor azzal a gondolattal, hogy az eredeti állapot helyreállítása egyes esetekben roppant terhet jelent a jogsértő állam részére és ezt a Tervezetben méltányolni lenne szükséges. Véleményem szerint a jogsértő államra az eredeti állapot helyreállításával nehezedő fokozott terheit az általa elkövetett jogsértés nagyságával kellene összehasonlítani.

e.visszautasítható-e a kellő formában felajánlott restitutió

Joga van-e a sértett államnak arra, hogy az eredeti állapot helyreállításának formájában felajánlott jóvátételt visszautasítsa, ha korábban kifejezetten nem jelölte meg az általa kívánt jóvátételi formát? A Kommentár aláhúzza, hogy mind az eredeti állapot helyreállítására, mind pedig a kártérítésre vonatkozó cikkek olyan módon kerültek megfogalmazásra, hogy az lehetőséget adjon a sértett államnak e két jogintézmény közötti választásra. Henry, Léon és Jean Mazeud, valamint Francois Chabas a francia polgári jogról szóló világhírű művükben az Obligations théorie

générale c. könyvben aláhúzták, hogy az eredeti állapot helyreállítása "C'est le mode de réparation le plus parfait"⁴¹³, azaz, az *in integrum restitutio* a jóvátétel legtökéletesebb módja. A szerzők szintén kifejtették, hogy az áldozat nem utasíthatja vissza a természetben való helyreállítást⁴¹⁴. Úgy tűnik, hogy ez a doktrína a kontinentális jogrendszerek jelentős részében megtalálható. Érdeemes megemlíteni, hogy a legtöbb kontinentális jogrendszer az eredeti állapot helyreállítását tekinti a jóvátétel fő jogi eszközének, és ennek következtében kötelezi a sértett felet, hogy fogadja el a jóvátétel ezen formáját. Ezzel szemben a common law⁴¹⁵ országokban a tulajdonviták egy szűkebb körét leszámítva a kártérítés a legfőbb jogorvoslati forma és az eredeti állapot helyreállítása az úgynevezett "specific performance"⁴¹⁶ pedig egészen kivételes jogintézmény. A restitúció visszautasítását illetően az államok belső jogából további következtetéseket nem lehet levonni, és a Tervezetben megfogalmazott szabályok sem adnak teljesen egyértelmű választ erre a kérdésre.

Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága által készített szerződéstervezet expressis verbis biztosítja a sértett államnak azt a jogot, hogy az eredeti állapot helyreállítása helyett inkább kártérítést követeljen, ugyanakkor álláspontom szerint nehézségeket eredményezhet, ha egy jogsértés eredményeként több állam szenvedett jogsérelmet, s ezek közül egyesek inkább kártérítést szeretnének, míg mások az eredeti állapot helyreállítását választanák. Ilyen esetekben is kétségesnek tartom, hogy a restitúciót visszautasíthatja-e az a sértett állam amelyik inkább kártérítést szerezne.

i.mi a helyzet azokban az esetekben, ahol az egyik jogintézmény nem lehet a másik alternatívája?

Léteznek olyan helyzetek, amelyekben esetenként a sértett állam, más esetekben pedig a jogsértő állam van olyan helyzetben, hogy a szóban forgó két jogorvoslati lehetőség közül, azaz az *in integrum restitutio* és a kártérítés közül az egyiket nem tekintheti a másik alternatívájának. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy egyes nemzetközi jogászok szerint az *in integrum restitutio* jogintézménye esetenként ellentétben állhat az államok saját természeti erőforrásaik felett gyakorolt szuverenitása elvével. A diplomata letartoztatása, hajók zár alá vétele, magas művészeti értéket képviselő tárgyak visszaszolgáltatása esetén a kártérítés egyáltalán nem helyettesítheti az *in integrum restitutio*-t. Másrészt, létezhetnek olyan esetek is, mint például az államosítás nemzetközi jogba ütköző formája, amelynek a bekövetkezése esetén a sértett állam érintett polgárának érdekmúlása léphet fel, ha esetleg egy közben diktatórikussá vált országtól kapná vissza tulajdonát -amelyet ilyen viszonyok között nem tudna megfelelően gyümölcöztetni.

⁴¹³Mazeaud - Chabas: Obligations théorie générale 119. p.

⁴¹⁴Ibid.

⁴¹⁵YBILC, 1993, vol II (Part Two) 77

⁴¹⁶YBILC, 1993, vol II (Part Two) 78

10.7 Restitúció és kártérítés vagy/és elégtétel

A Tervezet szerint az elégtétel a jóvátételnek akkor megfelelő formája, ha a jogsértést sem az eredeti állapot helyreállításával sem kártérítéssel nem lehet orvosolni. Ez a megfogalmazás azt sugallja, hogy az elégtétel adására akkor kerül sor, ha a felek a kártérítés és a helyreállítás kérdését már megvizsgálták és azt bármilyen okból nem találták elegendőnek a jogsértés orvoslására. A gyakorlatban azonban a helyzet éppen ellenkező: a jogsértést elkövető állam szeretné a lehető legkisebb áldozattal helyreállítani a jó viszonyát a sértett állammal, amelynek kézenfekvő módja lehet a jogsértés elismerése, sajnálkozás, esetleg bocsánatkérés.

A Tervezet azonban mégiscsak olyan struktúrát foglal magába, amelyben bár a jogsértést elszenvedő államnak joga van választani a jóvátételi formák közül, ha azonban ezt mégse tenné meg, a tervezet logikai rendszere szerint a jogsértést elkövető államnak először a restitúció-t kellene megkísérelni, majd ezt követően - ha az előbbi nem vezet kielégítő eredményre, kártérítést kell megvalósítania, és csak amennyiben "az eredeti állapot helyreállításával nem lehet jóvá tenni" a jogsértést, csak harmadsorban szükséges az elégtétel adásának lehetőségét megvizsgálnia. Ez a megközelítés, legalábbis a sértett állam részéről közvetlenül elszenvedett immateriális jogsértések esetén, egyáltalán nem életszerű. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában folytatott vita során a résztvevők hangsúlyozták, hogy az elégtétel olyan jogintézmény, amely az eredeti állapot helyreállítását és a kártérítést kiegészítve is szolgálhatja a teljes jóvátételt, ugyanakkor önállóan is állhat. Ez utóbbi a véleményem szerint a Tervezet jelenlegi formájából nem tűnik ki egyértelműen.

Véleményem szerint az elégtétel olyan nagy súlyú jogintézmény, amely a jogsértések jelentős hányadában első helyen kerülhet megfontolásra - legalábbis a jogsértő állam részéről. Ezt a jelentős szerepet a Tervezet újrafogalmazásával is ki kellene fejezni, amely egyértelművé tehetné, hogy az elégtétel nem csak mellékszereplő az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés mellett, hanem önálló karaktere és szerepe van.

10.8 Kellően definiáltak-e a jóvátétel alakzatai?

A tanulmány sorra vette a jóvátétel jogintézményeit abból a célból, hogy következtetéseket lehessen levonni az egyes jogorvoslati formák gyakorlati, jogdogmatikai és doktrínális megalapozottságát illetően.

10.9 Restitúció: *status quo ante* vagy a jogsértés nélkül lehetséges hipotetikus helyzet visszaállítása?

A nemzetközi jogi irodalomban két megközelítés létezett korábban az *in integrum restitutio*val kapcsolatban. Az egyik szerint azt a helyzetet kell visszaállítani, amelyik a jogsértést megelőzően létezett, míg a másik szerint

azt a helyzetet kell létrehozni, amely akkor létezne, ha a jogsértést nem követték volna el. A Bizottság az első megközelítés mellett foglalt állást, és véleményem szerint ezzel helyesen döntött, hiszen a jogsértést megelőző helyzet tartalma jóval könnyebben tisztázható, mint azé a hipotetikus helyzeté, amely a jogsértés be nem következése esetén fennállna, és így talán kevésbé vezet vitára az érdekelt felek között.

10.10 Kártérítés terjedelme és korlátai

A jóvátétellel kapcsolatos nemzetközi jogi előírások kodifikációjának egyik legfontosabb eredménye az lehet, hogy minden állam tudatában lesz annak, hogy "milyen áron" követhet el nemzetközi jogsértést. A jóvátétel szabályának végső kodifikációját követően remélhetőleg nem adódhat olyan helyzet, hogy jóhiszeműnek és tisztességesnek mondható fél megkérdőjelezhesse a sértett állam jogát az elmaradt haszonra vagy a kamatokra a releváns esetekben. Ehhez azonban szükség lenne arra, hogy a kártérítés terjedelmére és korlátaira a jelenleginél jóval részletesebb szabályokat fogadjanak el az államok - ha és amennyiben a Tervezetet egy jövőben összehívásra kerülő diplomáciai konferencián egyezményé tudják formálni. megfogalmazását fogadja el a Nemzetközi Jogi Bizottság. Meggyőződésem, hogy így a szabályoknak preventív funkciója is lehetne, hiszen ettől kezdve a jóvátétel mértéke sokkal inkább az objektívizált szabályoktól és nem a jogvitában álló államok között általános politikai viszonyoktól lenne függő. A részletes szabályoknak preventív funkciójukon túl a közvetlen kétoldalú rendezést segítő szerepe is lehetne. A nemzetközi jogsértések természetesen politikai és érzelmi következményekkel is járnak a sértett állam vonatkozásában, s ez megalapozatlan követelésekhez is vezethet. A kártérítésre vonatkozó konkrét és részletes rendelkezések a méltányos jóvátétel mértékének mindkét fél által inkább elfogadható, egyértelműbb meghatározását tennék lehetővé.

Dolgozatomban igyekeztem bemutatni azokat a legfontosabb elveket, amelyeket a nemzetközi bíróságok és választott bíróságok a kártérítés vonatkozásában kialakítottak. Ezeknek az elveknek a legnagyobb része a magánjogból ered és általános jogelvként került a nemzetközi jogban is elfogadásra. Az államközi joggyakorlatban véleményem szerint az alábbi elvek mind nagyobb mértékű elfogadottsága követhető nyomon, amelyek közül egyeseket a Tervezet részletesebben, pontosabban is körülírhatott volna.

a. a teljes jóvátétel elve

Ennek az elvnek a definícióját a *Chorzów* gyár ügye tartalmazza. "A jóvátételnek, amennyire csak lehetséges, a jogsértő aktus minden következményét ki kell küszöbölnie." Ezt az elvet az angol jogban a

Livingstone v. Raywards Coal Co., Ltd. (1880)⁴¹⁷ és a Victoria Laundry (Windsor), Ltd. v. Newman Industries, Ltd.⁴¹⁸ ügyekben fektették le. A német BGB 249. §-a szintén tartalmazza és a francia Cour de Cassation szintén elfogadta ezt a jogelvet⁴¹⁹. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának Tervezete expressis verbis tartalmazza ezt az elvet, amely alapján a sértett állam a restitutionon túl kártérítést, sőt elégtételt is követelhet, amennyiben ezen jogorvoslati formák együttes biztosításával érhető csak el a teljes jóvátétel. A teljes jóvátétel elvének garantálása az államok felelősségéről szóló Tervezet egyik jelentős vívmánya.

b. az elmaradt haszon

A *Cape Horn Pigeon* ügyben eljáró választott bíróság úgy definiójával összhangban elmaradt haszon az a "haszon, amelyet az események normális menete során el lehetett volna érni".⁴²⁰ A nemzetközi esetjogban lassú fejlődést figyelhetünk meg az elmaradt haszon megítélhetőségének kérdésében. A *William Lee*⁴²¹, a *Yuille*⁴²², a *Thomas E. Bayard*⁴²³, a *Norwegian Shipowners*⁴²⁴, és a *The Kate*⁴²⁵ ügyek azonban mára egyértelművé teszik, hogy a választottbírói gyakorlat az elmaradt hasznok megítélését jogszerűnek tartja. A legtöbb ország polgári joga szintén lehetővé teszi a sértett fél számára, hogy elmaradt hasznának megtérítését követelje. Ilyen rendelkezést tartalmaz például a francia Code Civil 1149. §-a, és a német BGB 252. §-a.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1993-ban Arangio Ruiz tervezetét tanulmányozva az elmaradt hasznok kérdésével az alábbi kérdéseket tette fel saját magának: mely esetekben kell az elmaradt hasznok megtérítését, milyen időintervallumon belül van mód az elmaradt haszon megtérítésére, milyen módon kell ezt kiszámítani. Az elmaradt haszon fogalmát James Crawford törölte a Tervezetből, majd 2000 nyarán a Szövegező Albizottság ismételten visszaírta a kártérítéssel kapcsolatos cikkelybe, és ez így a végleges tervezetbe is visszakerült. Az előbbieken feltett kérdésekre azonban a Nemzetközi Jogi Bizottság továbbra sem adott választ, éppen ezért feltétlenül szükségesnek tartanám, hogy az esetlegesen létrejövő kodifikációs egyezmény, végső esetben pedig a bármilyen formában véglegesített felelősségi szabályokhoz csatolandó Kommentár részletesen is foglalkozzon az elmaradt haszonnal összefüggő problémákkal.

⁴¹⁷ (1880) A Cas 25,39

⁴¹⁸ (1949) 2 K.B. 528 at 539

⁴¹⁹ Civ. 2eme civ 28 oct 1954

⁴²⁰ 1902 9 RIAA 51 at 65

⁴²¹ Moore, A Digest of International Law vol IV, 3405-3407

⁴²² Lapradelle-Politsits vol. II, 78 et seq

⁴²³ RIAA vol VI. 76 at 81, 85

⁴²⁴ RIAA vol I. 309 at 338

⁴²⁵ RIAA vol VI. 154

c. a kamat

Ahogy a bevezetőben utaltunk rá, Lauterpacht véleménye szerint "a polgári jog általános szabálya, hogy amennyiben az adós késedelembe esik pénzügyi kötelezettségének teljesítésével, a hitelező kamatra jogosult. Ahogy azt korábban bizonyítottuk, ez a szabály nem általánosan elfogadott minden ország polgári jogában. Mindazonáltal az orosz jóvátételek ügyében hozott ítélet erre az állítólagos általános szabályra való hivatkozással született meg, és a későbbiekben is - néhány nagyon ritka kivételtől eltekintve, mint például a Világítótornyok ügye - a nemzetközi gyakorlat egységesnek tűnik a kamatok tekintetében.

A kamatok kérdéseiben a Nemzetközi Jogi Bizottság, James Crawford Speical Rapporteur javaslatára lépett jelentősen előre, aki külön cikkbe kívánta foglalni a sértett állam részére a kamatok megítélésének lehetőségét. Ennek eredményeként a Szövegező Albizottság a kamatokról külön cikkelyt illesztett be a felelősségről szóló tervezetbe, amely a végleges tervezetben is elfogadásra került. A rendelkezés alapján a pénzben megfogalmazott kártérítési követelés előterjesztésétől az annak megítélésig terjedő időtartamra lehetőség van kamatot követelni. Nem szól azonban a Tervezet sem a kamatok a mértékéről, sem pedig a kamatos kamatokról, továbbá nem rendezi azt a kérdést, hogy jár-e kamat a nemzetközi jogban a pénzbeli marasztalást megfogalmazó ítélet megszületése és a tényleges teljesítés közötti időtartamra. Ezek a kérdések alapvető jelentőséggel bírnak, de talán nem mindegyiket szükséges a Tervezetben rendezni, ugyanakkor célszerű lenne, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság elvi jelleggel foglaljon állást ezekben a kérdésekben a végső Tervezethez csatolt Kommentárban, illetve az államok foglaljanak a szükséges részletességű értelmező rendelkezéseket az esetlegesen létrehozandó kodifikációs egyezménybe.

d. a kártérítés és a sértett állam túlkompenzálása

A Választott Bíróság a Cartaghe ügyben hangsúlyozta, hogy "a pénzügyi büntetés megítélése túlmegy a nemzetközi jogszolgáltatás céljain"⁴²⁶ " és a Lusitania ügyben született ítélet szintén hasonló rendelkezést tartalmaz. A nemzetközi jog kiemelkedő tudósai, mint Aréchaga és Arangio Ruiz, szintén elítélték azt a néhány esetet, amelyben a jóvátételnek büntető jellege volt. Riphagen szintén felhívta a figyelmet arra a veszélyre, amely abból ered, hogy "nem egyértelmű, hogy pontosan mit minősíthetünk jóvátételnek és pontosan mit büntetésnek."⁴²⁷ "

Mind a nemzetközi gyakorlat, mind pedig a jogelmélet egységes abban, hogy a jóvátétel meghatározásánál semmiképpen nem fogalmazható meg célként a jogsértő állam megbüntetésére. Ettől még a jus cogens normák megsértése esetén alkalmazható jogkövetkezményeknél

⁴²⁶ Wilson Hague Court reports, 335

⁴²⁷ Második jelentés, YBILC, 1981, vol II (Part One) .87 para 67

sincs mód eltérni. Célszerű lenne ezzel összhangban a jogsértő állam megbüntetését célzó jóvátételt kizáró jogelvnek az *'expressis verbis'* megfogalmazása a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében.

Hasonló jellegű, de még súlyosabb kíváncsi lehet azt várni a jóvátétellel kapcsolatban, hogy az semmiképpen ne vezessen a sértett állam túlkompensálására. Gray ezt az elvet a nemzetközi jog alapvető elvének tartja és úgy gondolja, hogy az elv gyakorlati érvényesülésére a *Chorzów* gyár ügye már jó példát szolgáltatott. A Nemzetközi Jogi Bizottság szintén kifejtette, hogy alapvető cél a jóvátétel minden formájánál, hogy a kétszeres megtérítést elkerüljék⁴²⁸. Hasznosnak tűnne éppen ezért a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében egyértelműen kimondani, hogy a kártérítés nem vezethet a sértett állam jogalap nélküli gazdagodására.

d. közvetett kár, előreláthatóság, adekvát kauzalitás

A nemzetközi bíróságok és választott bíróságok elutasították a sértett államok olyan követeléseit, amelynek során a bekövetkezett kár és az elkövetett jogsértés túl távoli kapcsolatban voltak egymással. Ennek az elvnek a működését láthatjuk a *Sardiniero*⁴²⁹, az *Alabama*⁴³⁰, a *Dix*⁴³¹ ügyekben. A jogsértéssel túl távoli kapcsolatban lévő károk után járó követeléseket visszautasító bíróságok gyakran hivatkoztak a francia polgári jognak a közvetett kár néven ismert elvére, és az angol polgári jog előreláthatóság vagy adekvát kauzalitás doktrínájára. Érdekes lenne ezen elvek figyelembevételével tovább bővíteni - legalábbis a csatolandó Kommentár szintjén - az államok felelősségével kapcsolatos Tervezetet.

A végső Tervezet megfogalmazásával összhangban a jogsértés felőlel minden kárt okozó jogellenes magatartást. Ez a megfogalmazás implicit módon magában foglalja a kár és a jogsértés között fennálló ok-okozati összefüggés jogi kritériumát, de ennél az adekvát kauzalitás jól ismert elve tisztábban és világosabban fogalmazza meg a jogellenes magatartás és a bekövetkezett kár közötti kapcsolat minőségét a jóvátétel feltételeként és egyben a kár megtérítésének korlátjaként, éppen ezért célszerűbb lett volna ezt a jogintézményt nevesítve is az egyezménybe is foglalni.

e. Kárenyhítési kötelezettség

Ez az elv, amely szinte valamennyi ország polgári jogában megtalálható⁴³², a Tervezetbe is beépítésre került. A Teheráni túsügyben⁴³³ és a

⁴²⁸ YBILC, 1993, vol II (Part Two) 73

⁴²⁹ Répertoire suisse de droit international public vol III. P 1776 at 1777

⁴³⁰ British and Foreign State Papers, vol LXII. 239

⁴³¹ Ralston, Venezuelan Arbitrations, 9

⁴³² Pl: British Westinghouse case, vagy pl. a BGB 256. §

⁴³³ Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3 at p. 4 és 41

Németország felelőssége Portugáliával szemben elnevezésű ügyben⁴³⁴ a bíróság figyelembe vette a sértett állam hozzájárulását a kárhoz. Ezek az ügyek kellően bizonyítják, hogy az államok gyakorlata megfelelő háttérrel teremtett ennek a rendelkezésnek az államok felelősségéről szóló Tervezetbe történő beépítéséhez. A hágai Nemzetközi Bíróság állásfoglalása a Bős-Nagymarosi ügyben lehetővé tette, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága beemelje ezt az elvet az államok felelősségéről szóló tervezet reparációval kapcsolatos szabályai közzé.

Összefoglalva: számos, a jogsértő magatartások jogkövetkezménye tekintetében kialakult jogelvet sikerült beépíteni a Tervezetébe. Mindazonáltal sajnálatos, hogy a Tervezet nem tartalmaz egyértelműbb megfogalmazásokat a kamatokkal és az elmaradt haszonnal kapcsolatban, és egyáltalán nem tartalmaz rendelkezést a büntető jellegű jóvátételi formák kizárására, továbbá nem nevesíti az adekvát kauzalitás elvét, annak ellenére, hogy ezeket a jogintézményeket a legtöbb ország jogrendszere elismeri és már a nemzetközi joggyakorlatban is meggyökereztek.

A jóvátételi problémák elemzését azoknak az elveknek a vizsgálatával kezdtük, amelyeket Lauterpacht 1926-ban általános jogelvekként és a nemzetközi jog felelősségi szabályait meghatározó alapelemeiként írt le. Érdekes, hogy ezek az elvek vitathatatlanul nagy jelentőséggel bírnak a legtöbb ország polgári jogában, és mint Lauterpacht példája is bizonyítja, hosszú ideje szerepelnek a nemzetközi jogi irodalomban is. Mindazonáltal az elmúlt háromnegyed évszázad nemzetközi jogi fejlődése azonban mégsem kristályosította ki ezeket az elveket teljesen a nemzetközi jogban. Magában a Nemzetközi Jogi Bizottságban uralkodó szemlélet jól példázza, hogy amikor a kártérítés témakörében a kisajátítás nemzetközi jogi elveit elemezték, voltak olyanok, akik azon sajnálkoztak, hogy az azonnali kártérítés teljes körű elfogadása a nemzetközi jogban milyen kellemetlen hatással bírna azokra a fejlődő országokra, amelyek még át kívánják rendezni gazdaságukat.⁴³⁵ Mindez azt jelzi, hogy hosszú út vezet el addig, amíg az európai és észak-amerikai jogrendszerekben jól ismert kártérítési szabályok a nemzetközi jogban is általánosan elfogadottá válnak.

10.11 Az elégtétel: kiüresedő formák

A jogsértést elkövető állam akkor tesz eleget elégtétellel formájában a sértett állammal szemben fennálló jogorvoslati kötelezettségének, ha annak méltóságát, presztízsét érte csorba anélkül, hogy tényleges fizikai kárt szenvedett volna el. Az elégtétellel összefüggésben korábban erkölcsi kárról beszéltek, az első olvasatban elfogadott Tervezet a nem materiális kár kifejezést használta, míg a végső tervezet egyáltalán nem utal arra, hogy az elégtétel a jogsértés mely típusára szolgál jogorvoslatul. Szükséges lett volna, hogy a Tervezet ennél precízebb megfogalmazással tegye

⁴³⁴ RIAA, vol II, 1037 és 1076

⁴³⁵ YBILC, 1988 vol II (Part One), Preliminary report 20 para 59

egyértelművé ennek az egyáltalán nem lebecsülendő jelentőségű jogorvoslati formának a nemzetközi szerepét, még akkor is, ha a nemzetközi jogi irodalom és az esetjog alapján az államok többé-kevésbé tisztában vannak e jóvátételi forma gyakorlati alkalmazhatóságával.

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének legújabb verziójából sajnálatos módon kimaradt a nemzetközi jogsértő magatartásért felelős személyek megbüntetése. Néhány nemzetközi jogász felvetette, hogy az állam -a hatalmi ágak megosztásának következtében - nem vállalhat kötelezettséget arra, hogy bárkinek a megbüntetését garantálja, legfeljebb annyit ígérhet, hogy eljárást indít a felelős személyek ellen, amelynek eredményét azonban természetesen nem határozhatja meg előre. Az elégtételnek ez a formája éppen ezért teljesen kimaradt a végső Tervezetből, ami akkor is sajnálatos, ha rögzítették, hogy az elégtétel kapcsán közölt jogintézmények listája nem kimerítő jellegű. A vétkes személyek felelősségre vonása a nemzetközi jogban jól ismert elégtételi forma. Az állam a vétkes személyeket nemcsak bírósági úton kérheti számon, de a mulasztó köztisztviselőket elbocsáthatja és esetlegesen bizonyos közigazgatási szankciókat is -például pénzbüntetést- alkalmazhat velük szemben. Nem mondható tehát, hogy a kormányok teljes egészében tehetetlenek lennének az irányításuk alá tartozó tisztviselők felelősségre vonását illetően és arra is ígéretet vállalhatnak, hogy mindazon állampolgárok ellen, akikkel kapcsolatban az állam felelőssége fennáll, büntetőeljárást indíthatnak felelősségre vonási céllal.

Sajnálatosnak tartom, hogy a jogsértés bírói megállapítását nem sikerült megjeleníteni a végleges tervezetben, hiszen ez a mai nemzetközi jog fontos intézménye, amely a nemzetközi joggyakorlatban komoly jelentőséggel bír.

Álláspontom szerint az elégtétel jogintézményének bizonyos leértékelődéséhez vezet, hogy a Tervezet két, a bocsánatkérésnél is enyhébb formával egészült ki a Tervezet, nevezetesen a jogsértés elismerésével és a sajnálkozással. Nehezen értelmezhető a jogsértés elismerése és a sajnálkozás megkülönböztetése. A Tervezet vonatkozó cikkében felsorolt elégtételi formák egyfajta fokozatosságot tükröznek. Az az állam, amelyik a jogsértését elismeri, de a sajnálkozás kifejezésére nem hajlandó, olyan színben tűnhetne fel, mint amelyik a jogsértés jóvátételekor szükségszerűen megkívánható elemi együttérzést, szolidaritást tagadja meg a sértett államtól.

Véleményem szerint az *I'm Alone* ügy és a *Rainbow Warrior* ügy azt bizonyítja, hogy léteznek olyan immateriális károk, különösen a szuverenitás területén, amelyek szükségszerűen megkívánnák, hogy a jogsértő állam a bocsánatkérésnél fajsúlyosabb jogorvoslatot nyújtson a sértett állam részére. A nemzetközi bíróságok jó irányba indultak el, amikor a sértett államra közvetlenül ható, nagy súlyú immateriális jogsértések -így például a szuverenitás megsértése - esetén, több ízben is pénzbeli elégtételt ítélték meg. Ezeket a tendenciákat sajnos nem fogja

tovább erősíteni a végleges Tervezet, amely az elégtételnek ezt a formáját - az első olvasatban elfogadott tervezettel ellentétben- már nem tartalmazza.

10.12 Javaslatok a tökéletesítésre

Az első fejezet végén jeleztem, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága az első tervezet véglegesítésekor nem látta egyértelműen biztosítottnak a sértett állam jogát arra, hogy a kártérítés és az *in integrum restitutio* között minden esetben szabadon választhasson, és nem tartotta kielégítőnek a kártérítés terjedelmére és korlátaira vonatkozó szabályok kidolgozottságát. Bár a módosított tervezet elfogadásával valamennyi kérdésben előrelépés történt, álláspontom szerint még mindig nem sikerült megoldást találni olyan alapvető kérdésre, amelyek közül egyesek rendezetlenségére 1996-ban a Bizottság maga világított rá. Mindezek ellenére az államok felelősségéről szóló Tervezet alapjaiban véve megfelelően határozza meg a nemzetközi felelősség formáját, tartalmát és okozatait. Mindazonáltal - az államok erre irányuló szándéka esetén - a Tervezetben foglalt szabályokat reményeink szerint felelősségi egyezményre lehet majd formálni, és ennek során a jóvátételi szabályokkal összefüggésben felmerült, és e tanulmány keretei között elemzett nehézségeket hatékonyan lehetne orvosolni, ha

a *cessatio*t úgy fogalmaznák meg, hogy az nem foglalná magába a sérelmezett magatartás jogellenességének érdemi vizsgálatát, csak azt, hogy az alapkötelezettség teljesítése abbamaradt és ezt a kötelemben jogosított állam sérelmezi;

a *cessatio* szabályának újrafogalmazásával - melynek megfelelően a *cessatio* érvényesítése az alapkötelemben jogosított állam igénybejelentéséhez fűződne - elhárítanák az ebből a jogintézményből fakadó akadályt, amely a jelenlegi Tervezetben foglaltak szerint megakadályozza, hogy a sértett állam választhasson az eredeti állapot helyreállítása és a kártérítés között;

kimondanák, hogy a jóvátétel meghatározása során a megsértett nemzetközi jogi szabály fontosságát, a jogsértés súlyát és a kérdéses jogviszonynak a nemzetközi jogban elfoglalt szerepét is figyelembe kell venni;

megteremtenék és meghatároznák a felelősség szabályi között a nemzetközi jus cogensbe ütköző cselekmények esetében alkalmazható súlyosabb jóvátétel formákat.

megszűntetnék az *in integrum restitutio* primátusát;

tovább részleteznék, hogy az elmaradt haszon és a kamatok megítélése milyen feltételek esetében jogszerű;

a kártérítés korlátjaként kimondanák, hogy annak célja egyfelől a teljes kár megtérítése, azonban a sértett jogalap nélküli gazdagodását el kell kerülni;

rendszerelnék a kártérítés terjedelmét illetően a közvetett kár, előreláthatóság, adekvát kauzalitás doktrínáiból fakadó következményeket;

visszaállítanák a Tervezetbe az elégtétel súlyosabb formáit, különösen az állam kötelezettségvállalását a vétkesek megbüntetésére, továbbá lehetőséget teremtenének az elégtétel pénzbeli formájára irányuló követelésre a bekövetkezett jogsértés típusától függetlenül;

Ezekkel a módosításokkal még kielégítőbbé és teljesebbé lehetne tenni a jóvátétel struktúráját az államok felelősségére vonatkozó szabályok szerkezetén belül.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 2001. augusztus 10-én benyújtott jelentésében javasolta a Közgyűlésnek, hogy foglalja határozatba az államok felelősségéről szóló, a Bizottság által véglegesített tervezetet, és fontolja meg diplomáciai konferencia összehívását a felelősségi szabályok nemzetközi egyezmény formájában történő elfogadása végett. Az ENSZ Közgyűlése 2001. december 10-én a felelősségi Tervezetet határozatába foglalta. Ezzel végső szakaszába érkezhethet az államok felelősségéről szóló szabályok kodifikálásáért folytatott közel fél évszázados munka. Az eddig kialakított szabályokon a diplomáciai konferencia, ha a jövőben összehívásra kerül, minden bizonnyal még sokat fog változtatni. Mindazonáltal, a jelenlegi struktúra feltehetőleg alapjaiban már nem fog megváltozni.

Herczegh Géza, a nemzetközi jogalkotás lehetőségeit és korlátait értékelve 1984-ben megállapította, hogy "Abból, ami bekövetkezett - és ahogyan mindez bekövetkezett -, az 1945-47-es esztendőket nemzetközi jogának megalkotói nem sokat láttak előre, akár a tényleges eredményekre, akár a valóban bekövetkezett változásokra gondolunk."⁴³⁶ Bár a jövőt nem láthatjuk előre, reméljük, hogy a Tervezet hozzájárulhat a felelősséggel kapcsolatos államközi viták megoldásához, és bízunk benne, hogy fél évszázad elteltével a nemzetközi jogászok kedvező véleményt mondhatnak a kodifikált felelősségi szabályok alkalmazásának tapasztalatairól.

⁴³⁶ Herczegh: A nemzetközi jogalkotás mai lehetőségei és korlátai. Bp., Akadémiai K. 1984. 14. old

Felhasznált irodalom

- Administrative Decisions and Opinions of a general nature and opinions in individual Lusitania claims and other cases, to June 30, 1925 (from July 1, 1925, to October 1, 1926; from October 1, 1926, to December 31, 1932, etc.) UNITED STATES OF AMERICA. Departments of State and Public Institutions. Mixed Claims Commission, United States and Germany 3 pt. pp. ii. ii. 1036. xciii. Washington, 1925-33.
- Amerasinghe, C. F.: Liability to third parties of member states of international organizations: practice, principle and judicial precedent. In: American Journal of International Law 1991. vol 85 259-280
- Amerasinghe, C. F.: State responsibility for injuries to aliens. Oxford, 1967. Clarendon Press,
- Andrassy, Juraj: Medunarodno pravosude. Ustrojstvo i postupak. Zagreb, 1948.
- Angel, Danielle: Réparation en vertu du traité de paix avec l'Italie des dommages de guerre causés des personnes privées Genève, 1975 Impr. Tribune
- Anzilotti, Theoria generale della responsabilita dello stato nel diritto internazionale
- Apáthy István: Tétéles európai nemzetközi jog Franklin Társulat Budapest, 1878.
- Arató István: A nemzetközi szerződések és az állam Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Arechaga, International Responsibility In: Max Sorensen, Manual of Public International Law, Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace. Division of International Law pp. lxxv. 930. Macmillan: London; St. Martin's Press: New York, 1968. 8o.

- Ballenegger, Jacques La pollution en droit international. La responsabilité pour les dommages causés par la pollution transfrontière, Genf, 1975
- Barron, J: After Chernobyl: liability for nuclear accidents under international law: In Columbia Journal of Transnational Law, 1987 vol 25 647-672 p
- Bilge, A.S.:La responsabilité internationale des états et son applications en matiere d'actes législatifs Istanbul, 1950, 82. p
- Bissonnette, P.A.: La satisfaction comme mode de réparation en droit international. (Genf, 1952)
- Blischenko, I.P.-Shavrov, V.P.: The legal basis of claims for damage to the environment resulting from military action. In Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht 1989 vol 40 29-45 p;
- Bodnár László: Nemzetközi szerződések és az állam, KJK, Bp. 1987
- Bokorné Szegő H.-Bruhács-Haraszti-Nemzetközi jog
- Bokorné Szegő Hanna: A koreai fogolykérdés és az Amerikai Egyesült Államok nemzetközi jogi felelőssége. In: Jogtudományi Közlöny VII, 1952 456-458
- Boyle, A. E.: State responsibility and international liability for injurious consequences of acts not prohibited by international law: a necessary distinction? In: The International and Comparative Law Quarterly 1990 vol 39 1-26p;
- Brans, Edward H.P.: Liability for Damage to Public Natural Resources – Standing, Damage and Damage Assesment; Kluwer Law Int. Pub. 2001, New York
- British and Foreign State Papers, vol LXII. Foreign and Commonwealth Office London. HMSO. 1812-1948
- British Yearbook of International Law, 1995
- Brósz - Pólay, Római jog, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994
- Brownlie, I. International Law and the Use of Force by States (1963) Oxford, Clarendon Press

- Brownlie, I.: Principles of Public International Law, 3rd edn., Oxford, 1979.
- Brownlie, Ian: The history of state responsibility. New directions in international law Frankfurt-New York, 1982 p. 19
- Brownlie, Ian: System of the Law of Nations, State Responsibility (1983), Part I.
- Bruhács János: Az államok felelősségéről szóló végleges tervezet. In: In memoriam Nagy Károly, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica Tomus LXI. Szeged, 2002
- Bruhács János: Az ürtevékenység a nemzetközi jogi felelősség általános szabályainak aspektusából. Asztronautikai tájékoztató 1984. 39. sz. Bp. 1984
- Bruhács János: Nemzetközi Jog I. Általános rész, Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs, 1998.
- Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban. Kolozsvár 1945 Erdélyi Múzeum Egyesület
- Calfish, Lucius: La protection des sociétés commerciales et des intérêts indirects en droit international public La Haye, 1969, Nijhoff 108. p.
- Caranta, Roberto: Governmental liability after Frankovich In: The Cambridge Law Journal 1993 vol 52 272-292 p,
- Colin Simpson: A Lusitania elsüllyesztése Árkádia -Budapest 1986.
- Craig, P. P. : Frankovich, remedies and the scope of damages liability In: The Law Quarterly Review 1993. Vol 109 no oct 595-621 p..
- Crawford, James ;Olleson, Jacqueline; Olleson, Simon : The ICL's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading (www.ejil.org)
- Decenciere-Ferrandiere: La responsabilité internationale des Etats a raison des dommages subis par des étrangers 248 p., D. P. O'Connell: International Law Vol II.
- Derman, D.: La cessation de l'Acte Illicite. Revue Belge de Droit International Public, 1990. I.

- Dolzer, Rudolf , Hollweg, Robert E., (szerk) Encyclopedia of public international law 10. States, responsibility of states, international law and municipal law. Amsterdam, 1987, North-Holland,
- Dominicé, Observations sur les droits de l'Etat victime d'un fait internationalement illicite in P. Weil (ed.): Droit international 2 (Paris, Pedone, 1982)
- Dominicé: La satisfacion en droit de gens, Mélanges Georges Perrin. Lausanne, Paxot, 1984.
- Drost, Pieter: The crime of state. Penal protection for fundamental freedoms of persons and peoples. Leyden, 1959.
- Dumas, Jacques: La responsabilité internationale des États. A raison de crime ou de délits commis sur leur territoire au prejudice d'étrangers. Paris: Sirey, 1930,
- Eagleton, Clyde: The responsibility of States, New York, 1928.
- Fitzmaurice, G.G: The Case Of *I'm Alone* British Yearbook of International Law (1936)
- Gaja, Giorgio: Jus Cogens. Beyond the Vienna Convention Recueil des Cours 1981. 3. vol. The Hague-Boston-London, 1982,
- Gajzágó László: A háború és béke joga, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1878.
- Gerven, Walter Van : Bridging the unbridgeable:Community and national tort laws after Frankovich. In: The International and Comparative Law Quarterly 1996 vol 45 507-544 p
- Gilbert, G: The Criminal responsibility of states In:The International and Comparative Law Quarterly, 1990 vol 39 345-369;
- Graefath, B.: Responsibility and Damages Caused in Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 1984 II. 73.
- Graefrath, B.: Responsibility and Damage Caused - Relationship between Responsibility an Damage. HR, 1984. II. 19, 73. p.
- Gray, C.D: Juridical Remedies in International Law , Oxford, Clarendon Press, 1987. Académy of International Law, 1984-II. The Hague, Nijhoff,

- Grotius, Hugo: De iure belli ac pacis, (ford.: Kelsey. Francis W.) OUP, 1925
- Guggenheim, Paul, Traité de droit international public, Georg & Cie, S.A., Genf, 1953
- Halmosi Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945 KJK, Bp., 1983
- Halmosi Dénes: Nemzetközi szerződések 1945-1982, KJK, Bp. 1983
- Handl, Günther: International liability of states for marine pollution. The Canadian Yearbook of International Law. 21. vol, Vancouver, 1984
- Haraszi György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946-1956, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Haraszi-Herczegh-Nagy: Nemzetközi jog
- Harlow, Carol: Frankovich and the problem of the disobedient state. In European Law Journal 1996 vol 2 no 3 199-225 p,
- Herczegh Géza: Az állam nemzetközi felelőssége In: Államtudományi Enciklopédia, Bp., 1980.
- Herczeg Géza: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Herczegh Géza: A nemzetközi jogalkotás mai lehetőségei és korlátai. Bp., Akadémiai K. 1984. 14. old
- Herczegh Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig Magyar Szemle Könyvek, 1999
- Herczegh, G. (szerk.) Nemzetközi Jog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
- Hess, Burkhard: Állami immunitás és nemzetközi jogi jogvédelem egy politikai gyilkosság kapcsán. In: Magyar Jog 8/94: 508-510
- Hilson, Chris: Liability of member states in damages: The place of discreditation. In: The International and Comparative Law Quarterly 1997. vol 46 941-947,

- Hoogh, André de : *Obligations Erga Omnes and International Crimes*, Kluwer Law International, The Hague - London - Boston, 1996.
- Horváth Csaba: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció*, Kódex Gmk, Pécs 1996-1997
- Kalshoven, Frits: *State responsibility for warlike acts of the armed forces*. In: *The International and Comparative Law Review* 1991 vol 40 827-858 p;
- Kardos Gábor: *Nemzetközi humanitárius jogi szeminárium Varsóban* In: *Jogtudományi Közlöny* 2/82 145-7 p,
- Katona Géza: *Frankovich ítélet, avagy a magányos precedens*. In: *Magyar Jog* 3/96: 152-156;
- Kecskés László: *A 169-es levéltől a Frankovich jelenségig. Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése* In: *Magyar Jog* 4/194 193-203,
- Kecskés László: *A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség*. In: *Jogtudományi Közlöny* 5/2001:235-246,
- Kecskés László: *State immunity and liability for damages*. In: *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungariae* 1-2/90: 91-127;
- Kelsen, H : *General Theory of Law and State* New York, 1961
- Kertész István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Budapest, 1938, Grill
- Kiss Sándor: *Reflexions sur la responsabilité et la réparation des dommages causes a l'environnement* In: *In memoriam Nagy Károly, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica Tomus LXI*. Szeged, 2002
- Kiss, Alexandre - Shelton, Dinah : *International environmental law* Transnational Publishers, New York, 2000
- Kiss, Alexandre - Shelton, Dinah : *Manual of European Environmental Law*, Grotius Publications Limited, Cambridge, 1993.
- Kovács Péter: *Beaucoup de questions et peu de réponses. Autour de l'imputabilité d'un acte terrorist un etat*. In: *Anuario de derecho*

internacional XVII., Facultad de derecho, Universidad de Navarra, 2001

- Kovács Péter: Erreurs ou métamorphoses autour de la personnalité juridique et des sources dans le droit international in: Kovács Péter (szerk) Le droit international au tournant du millénaire - l'approche hongroise
- Kovács Péter: Le Droit International Pour Les Minorités Face a L'état-nation, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2000.
- Lamm Vanda: A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945-1993 Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1995.
- Lange, Hermann, Schadensersatz und Privatstrafe In der Mittelalterlichen Rechtstheorie, Münster, Cologne 1955
- Lapradelle, Albert Geouffre De -Politsits, Nicolas: Recueil des Arbitrages internationaux 1905, Paris vol. II,
- Lauterpacht: Private Law Sources and Analogies of International Law, London, 1927.
- League of Nations, Conference for the Codification of International Law. Bases of discussion 3. vol. Responsibility of States for the damage caused in their territory to the person or property of foreigners (Geneva, 1929)
- Leben, Charles: Les conte-mesures inter-étatiques et les réactions d'illicite dans la société internationale. Annuaire français de droit international 1982, Paris (1983)
- Levermore, Charles H. Fourth Year Book of the League of Nations, 1923, Brooklyn
- MacLean, Robert (szerk): Public International Law London. HLT Publications. 1992
- Marek : Criminalizing State Responsibility (1978-79) 14 R.B.D.I 460;
- Mazaeud-Chabas: Obligations théorie générale, 8th edn, Montchrestien, 1991.
- Michael Akehurst, A Modern Introduction to International Law, Fifth Edition, London, George Alien and Unwin,

- Mohr : The ILC's Distinction Between 'International Crimes ' and 'International Delicts' and its Implications In: Spinedi és Simma: United Nations Codification on State Responsibility (1987)
- Moore, A Digest of International Law Washington D.C., 1906.
- Nagy Boldizsár (szerk) Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok Tankönyvkiadó, Budapest 1991.
- Nagy Károly, Nemzetközi jog, Püski, Budapest, 1999
- Nagy Károly: Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt Budapest Akadémiai Kiadó 1991 204 p.
- Nagy Károly: Az egyének és jogi személyek sérelmére elkövetett nemzetközi jogsértések, Szeged, 1978 Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate,
- Nagy Károly: Az egyének és jogi személyek sérelmére elkövetett nemzetközi jogsértések.(Diss.) Szeged, 1984 (Doktori értekezések).
- Nagy Károly: Forms of legal relationship in international responsibility. In: Questions of international law vol 2, 129 et seq
- Nagy Károly: Some theoretical problems of the responsibility of states in international law Szeged, 1973 (Szegedi Nyomda)
- Nagy Károly: The problem of reparation in international law, In Bokor-Szegő, ed., Questions of International Law: Hungarian Perspectives, vol 3,Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.
- Ogus: The Law of Damages, London, 1933.
- Okoye, Felix Chuks : International law and the new African states, London, 1972, Sweet and Maxwell,
- Oliver, C. T. "Legal Remedies and Sanctions" In: International law of state responsibility for injuties to aliens. Ed: Richard B. Lillich, Charlottesville, (1983) University Press of Virginia .
- Peters, Paul , Schrijver, Nico and Waart, Paul de: (1989) 'Responsibility of States in Respect of the Exercise of Permanent Sovereignty over Natural Resources: An Analysis of Some Principles of the Seoul Declaration (1986) by the International Law Association', in XXXVI Netherlands International Law Review (1989), no. 3, pp. 285-13.

- Pinto-Dobering, I.R.: Liability for the harmful consequences of instances of transfrontier pollution not prohibited by international law: In: Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht, 1987 vol 38,
- Pothier, Robert Joseph: Traité des obligations, 1761
- Puffendorf, Samuel von: De jure naturae et gentium, 1672, Amsterdam
- Quadri, R. : Cours Général de droit international public. Recueil des Cours, 1964 Tome 113.
- Queneudec: La responsabilité internationale de l'État pour les fautes personnelles de ses agents Paris, 1966, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence
- Queneudec: La responsabilité internationale de l'État pour les fautes personnelles de ses agents Paris, 1966, Libr. Générale de Droit et de Jurisprudence
- Zemanek, K.: Les conséquences de la responsabilité, Responsabilité internationale, 1987/88, A. Pedone, Paris
- Ralston, Jackson Harvey Venezuelan Arbitrations of 1903, including protocols, personnel and rules of commissions, opinions and summary of awards, with appendix containing Venezuelan Yellow Book of 1903, Bowen pamphlet entitled "Venezuelan Protocols," and "Preferential Question" Hague decision, with history of recent Venezuelan revolutions.
- Reitzer, Ladislav: La réparation comme conséquence de l'acte illicite en droit international Paris: Sirey, 1938
- Répertoire suisse de droit international public vol III.
- Reuter, P.: Principes de droit international public. Recueil des Cours, tome 103, 1961
- Rigaux, Françoise: Droit public et droit privé dans les relations internationales, Paris, 1977, Pedone
- Rivier, Alphonse.: Principes du droit des gens Tome II. 1896, Paris
- Ross, Malcolm: Beyond Frankovich In The Modern Law Review 1993 vol 52 272-297 p,

- Sachariev, K: The definition of thresholds of tolerance for transboundary environmental injury under international law: Development and present status. In: Netherlands International Law Review, 1988 vol 35 no 3 193-205p; 194p.
- Sachariev, K: State responsibility for multilateral treaty violations: identifying the "injured state" and its legal status. In: Netherlands International Law Review 1988. vol 35
- Salmon, J. A.: La responsabilité internationale. 3. kiadás Bruxelles, 1981 (Press Univ de Bruxelles), p.72-73
- Salvioli, G.: La responsabilité des états et la fixation des dommages et intérêts par les tribunaux internationaux. Recueil des Cours, 28. Kötet, 239-240.p.
- Salvioli, G.: La Responsabilité des états et la fixation des dommages - intérêts par les tribunaux internationaux 1929, Collected Courses of the Hague Academy of International Law, 235-89.
- Schaw, Malcolm N. : Nemzetközi jog, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Scott, James Brown, The Hague Court Reports, 1932, Oxford University Press
- Shabtai Rosenne (előszó és szerk.): The International Law Commission's Draft Articles on State Responsibility: Part 1, Dordrecht, Boston, London,; Nijhoff, 1991,
- Shaw, International Law (2nd edn, 1986)
- Silviane, H: Responsibility of states for acts of unsuccessful insurgent governments New York, Columbia University Press, 1939,
- Smith, Helen: The Frankovich case: state liability and the individual's right to damages In: European Competition Law Review 1992 vol 13 no 3 129-132 p.
- Smith-Woods: Causations in Frankovich: the neglected problem. In: The International and Comparative Law Quarterly 1997 vol 46 p 925-941,
- Société des nations, Comité d'experts pour la codification progressive du droit international. 2. session Janvier 1926

Questionnaire No. 4 Responsabilité des États en ce qui concerne les dommages causés sur leur territoire à la personne ou aux biens d'étrangers Genf, 1926

- Steiner, Josephine: From direct effects to Frankovich: Shifting means of enforcement of Community Law In: European Law Review 1993 vol 18 3-22 p.
- The British Yearbook of International Law, 'The Concept of a 'Continuing Violation' of an International Obligation: Selected Problems, 1995 .447
- Treitel Günter Heinz: The Law of Contract, London. Stevens. 1987
- Tunkin, Grigorij, Ivanovics: Theory of International Law (ford.: Buttler,) London: George Allen & Unwin, 1974.
- Valki László: A nemzetközi jog társadalmi természete, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989
- Valki László: A 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az önvédelem joga, In: In memoriam Nagy Károly
- Vásárhelyi István: Restitución in International Law (Bp, 1964)
- Visscher, Ch. de : La responsabilité des Etats. Leyden, 1924.
- Weiler, Cassese és Spinedi: International Crimes of State: A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility Berlin - New York, 1989
- Weiler, Joseph.: International Crimes of State, Walter de Gruyter Berlin - New York, 1989.
- Weir, The Common Law System, in International Encyclopedia of Comparative Law, New York: Oceana 1985
- Whiteman, Digest of International Law Washington, 1963
- Whiteman, Majorie: Damages in international law. Vol 3 p. 1791 Washington: Gov. Print Office 1943
- Wright, Quincy: The Role of International Law, 1961, Manchester
- Zoller, Elisabeth: Quelques réflexions sur les contre-mesures en droit international public In Mélanges Colliard, 1984, p361-381

Esetmutató

Nemzetközi Bíróság

- Angol - Iráni Olajtársaság ügye (Egyesült Királyság / Irán) - 1952 ICJ Reports p.97
- Bős- Nagymarosi Vízlépcsőberuházás ügye (Magyarország / Szlovákia) 1997 ICJ Reports 7
- Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye (Egyesült Államok / Irán) - 1980 ICJ Reports p.3
- Francia nukleáris kísérletek ügye (Ausztrália / Franciaország valamint Új-Zéland / Franciaország) - 1974 ICJ Reports p. 253 illetve p. 457
- Great Belt szoroson való áthaladás ügye (Finnország / Dánia) - 1991 ICJ Reports p.2
- Korfu szoros ügy (Egyesült Királyság/Albánia) - 1949 ICJ Reports
- Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók ügye - 1986 ICJ Rep. p. 14
- Preah Vihear-i templom ügye - 1962 ICJ Rep. p. 6

Állandó Nemzetközi Bíróság

- *Chorzów*-i üzem ügye (Németország / Lengyelország) - 1928 PCIJ Ser. A no. 17.
- Kelet-Grönland ügy - 1933 PCIJ Ser. A/B no. 53
- Mavromattis palesztinai koncesszióinak ügye - 1924 PCIJ Ser. A no 2.
- Pázmány Péter Egyetem / Csehszlovákia ügy - 1933 PCIJ Ser. A/B no. 61
- Világítótornyok ügye (Franciaország / Görögország) - 1934 PCIJ Ser. A/B no. 71.
- Wimbledon gőzös ügye (Franciaország és Egyesült Királyság / Németország) - 1923 PCIJ Ser. A no. 1

Választottbírósi és egyéb ügyek

- Alabama ügy (US/UK) - 1872 1 Moore Int. Arb. 485
- British Petrol Exploitation Company (Líbia) Ltd / Líbiai Arab Köztársaság Kormánya ügy - 1974 53 ILR 297
- Bryan - Chamorro szerződés ügye (Nicaragua / El Salvador) - 11 AJIL 647 (1917) at 730
- Case C 9/90 Bonifaci v. Italian State (1992) I.R.L.R, az ügy részletes leírását lásd: P. P. Craig: Frankovich, remedies and the scope of damages liability In: The Law Quarterly Review 1993. Vol 109 no oct 595-621 p..
- Cape Horn Pigeon ügy (Egyesült Államok / Oroszország) - 1902 9 RIAA 51
- Dix ügy (US / Venezuela)- Ralston , Venezuelan Arbitrations, p. 9
- Florida ügy - Moore, A Digest of International Law vol VII pp 768 et seq
- Case C 6/90 Frankovich v. Italian State,
- Henon ügy - 13 RIAA p. 249
- I'm Alone ügy (Kanada / US) - 1935 3 RIAA 1609
- Illinois Central Railway Co. Ügy (Egyesült Államok / Mexikó) - 1923 1 RIAA. p. 136
- Irene Roberts ügy (Egyesült Államok / Venezuela) - Ralston, Venezuelan Arbitrations, p. 145
- The Kate - 6 RIAA, p. 154
- Kellet ügy (Sziám / Egyesült Államok) - Moore vol IV, p. 3411
- Közép Rhodope-i erdők ügye (Görögország / Bulgária) - 1933 3 RIAA 1389
- Lusitania (USA / Németország) -1923) 7 RIAA 32, at pp. 41-42
- Manouba és Carthage postahajók ügye (Franciaország / Olaszország) - 1913 11 RIAA 463
- Martini ügy (Olaszország / Venezuela) - 1937 2 RIAA 977
- Max Huber választottbírói ítélete Marokkó spanyol zónájabeli követelések ügye - 1925 2 RIAA 615
- Norvég hajótulajdonosok ügye - 1922 1 RIAA 307
- Orosz hadikárpótlás ügye (Oroszország / Törökország) - 1912. No 11. RSA, Vol. XI. 44.p.
- Ottoz ügy - 13 RIAA p. 219
- Németország felelőssége Portugália felé az 1914 július 31 és Portugália hadba lépése között elkövetett cselekményekért (1930) 2 RIAA 1035

- Rainbow Warrior ügy, (Új Zéland v. Franciaország) Perez de Cuellar ENSZ Főtitkár békéltetési eljárása, New York, 1986. július 5.; ILM 26 (1987) 1346,
- Rainbow Warrior választottbírósi ügy (Új Zéland v. Franciaország) (1990) 82 ILR 499,
- Texaco Overseas Petroleum Company / Líbiai Arab Köztársaság ügy - 1978 17 ILM 1
- Thomas E. Bayard -6 RIAA. 76
- Trent ügy (US/UK) - Moore, A Digest of International Law, p.768
- Választottbírói ítélet a Török Birodalom egyes világitótornyai ügyében (Görögország / Törökország) - 1956 12 RIAA 134
- William Lee ügy - Moore, vol IV, pp 3405-3407
- Sardinero ügy (Svájc / Németország) - Répertoire suisse de droit international public vol III. P 1776 at 1777
- Tellini ügy (Olaszország / Görögország) - Levermore, Fourth Year Book of the League of Nations pp. 260-278
- Yuille, Shortridge and Co. ügy - Lapradelle-Politsits vol. II, pp. 78 et seq
- Georgiana és Lizzie Thompson hajók ügye (USA v. Peru) - Silviane, H: Responsibility of states for acts of unsuccessful insurgent governments New York, Columbia University Press, 1939, 75.p.
- Sapphire International Petroleum Ltd. / National Iranian Oil Company - - ILR, vol 35 (1967), pp 136 et seq
- Jacobs ügy - Répertoire suisse de droit international public vol II p. 1016
- Nemzeti bíróságok döntései
- Addis v. Gramophone (H.L. 1909) 103
- British Westinghouse ügy - (1912) A C 673
- Cassel and Co., Ltd. v. Broome ügy - (1972) A.C. / 1027.
- De Havilland v. Bowerbank ügy - (1893) A.C/ 429
- London, Chatham and Dover Railway Co. v. South Eastern Railway Co. [1893] A.C. 429,
- Livingstone v. Raywards Coal Co., Ltd (1880) App. Cas 25, 39
- Rookes v. Barnard ügy - (1964) A.C. / 1129
- Victoria Laundry (Windsor), Ltd. v. Newman Industries, Ltd ügy (1949) 2 K.B. 528 at p. 539